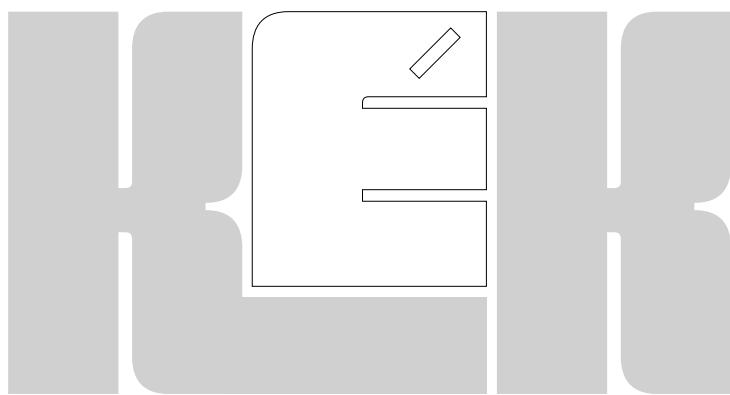

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Köz – Közösség – Kultúra

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Eszmei támogató: Magyar Szociológiai Társaság, Magyar Kulturális Antropológiai Társaság

Számunk összeállítása Tibori Tímea és A.Gergely András munkája.

Számunk illusztrációihoz a Kriza János Néprajzi Társaság Képtárára hagyatkoztunk, melyet köszönünk is!

Főszerkesztő: Tibori Tímea

Főszerkesztő-helyettes: A.Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai:

A.Gergely András, Paksi Veronika, Pataki Gyöngyvér, Szász Antónia, T. Kiss Tamás

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta DSc, Jászberényi József PhD, Karbach Erika könyvtáros, Koncz Gábor PhD, Kraiciné Szokoly Mária PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann

Szerkesztőség címe:

1096 Budapest, Haller u. 88.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

KÖZ ÉS KÖZÖSSÉG

T. Kiss Tamás: <i>A 'köz', a közösség és a közművelődés kapcsolatai a 19–21. század Magyarorszáján</i> DOI 10.35402/kek.2019.4.1	5
Krasztev Péter: <i>Őszezforr a fa a vaskarikával?</i> DOI 10.35402/kek.2019.4.2	15
Kovács Ágnes – Dóczy Tamás: <i>Élősportolók és a média munkatársainak kapcsolata sportszociológiai megközelítésből</i> DOI 10.35402/kek.2019.4.3	29

OKTATÁS – KÉPZÉS – KÉPZŐDÉS

Kembe Irén: <i>Az időskori tanulás szerepe a közösségteremtésben</i> DOI 10.35402/kek.2019.4.4	39
Ildikó Fekete Deák: <i>The balance between teaching and education in teaching profession</i> DOI 10.35402/kek.2019.4.5	49
Moravetz Orsolya – Tibori Timea: <i>Színpadon a testtudat – Testi tudatosság és életminőség kapcsolata az előadóművészetekben</i> DOI 10.35402/kek.2019.4.6	63
Ivony Éva: <i>Szakmai életpálya-interjú Leveleki Magdolna szociológussal</i> DOI 10.35402/kek.2019.4.7	69

SZEMLE

Tibori Timea: <i>Városok – terek – kapcsolatok – térkalandok</i> DOI 10.35402/kek.2019.4.8	79
A.Gergely András: <i>Indián olvasótábor – Adyhoz címezve</i> DOI 10.35402/kek.2019.4.9	83
Szerzőink.....	89
TIT Stúdió Egyesület „Harmonizációs programok”	91
Vedd meg, véd meg! Filmvilág.....	92

A 'KÖZ', A KÖZÖSSÉG ÉS A KÖZMŰVELŐDÉS KAPCSOLATAI A

19–21. SZÁZAD MAGYARORSZÁGÁN

[DOI 10.35402/kek.2019.4.1](https://doi.org/10.35402/kek.2019.4.1)

Absztrakt

A szó, majd a fogalom megjelenésének születése, formálódása, illetve fejlődése, vagyis „életrajza” összefügg a 'köz' előtag meghatározó helyével és szerepével. Idegen nyelvre szinte lefordíthatatlan közművelődés kifejezéssel gyakran találkozhatunk, többnyire a hivatalos, ritkábban a személyes szóhasználatban, hol tágabb, hol szűkebb jelentéssel, de voltak/vannak a történelemnek olyan szakaszai is, amikor előtagját, a 'köz' előtagot éppen száműzni igyekeztek mellőle, rendszerint politikai okokból. Használata vagy mellőzése tehát nem feltétlenül a használó, vagy használni akaró szubjektív belátástól függött. A tanulmány szerzője nem csak a fejezetcímekben rejlő, korszakonkénti ellentmondásos „jelentésekre”, hanem a kifejezés használatának vagy mellőzésének hátterére is szeretne rávilágítani.

Abstract

The dawn, the formation and the development of the words and the ideas, so their “biography” is attached to the defining role and place of the prefix 'köz' (public). We can encounter with the almost untranslatable phrase 'közművelődés' (public cultivation / culturalization) frequently, mostly in official, less often in private usage, sometimes with a broader, sometimes with a narrower meaning. However, there were times in history when usage of the prefix 'köz' (public) was banished due to mostly political reasons. Its usage or its lack of usage is not necessary depended on the subjective intentions of the speakers. The author of this paper does not only aim to discuss the periodically changing contradictory “meanings” hidden in the chapter titles but he also intends to shed light of the background of the usage or the avoidance of these meanings.

A szó, majd a fogalom megjelenésének születése, formálódása, illetve fejlődése, vagyis „életrajza” összefügg a 'köz' előtag meghatározó helyével és

szerepével. Idegen nyelvre szinte lefordíthatatlan közművelődés kifejezéssel gyakran találkozhatunk, többnyire a hivatalos, ritkábban a személyes szóhasználatban, hol tágabb, hol szűkebb jelentéssel, de voltak/vannak a történelemnek olyan szakaszai is, amikor előtagját, a 'köz' előtagot éppen száműzni igyekeztek mellőle, rendszerint politikai okokból. Használata vagy mellőzése tehát nem feltétlenül a használó, vagy használni akaró szubjektív belátástól függött. E tanulmány szerzője nem csak a fejezetcímekben rejlő, korszakonkénti ellentmondásos „jelentésekre”, hanem a kifejezés használatának vagy mellőzésének hátterére is szeretne rávilágítani.¹

A 'közművelődés' kifejezés – a közhivatal, közbirtok, közteherviselés, közadakozás, közbenjárás, közbecsülés, közboldogság stb. szóhasználatához képest – később jelenik meg, csak lassan válik ismertté. A fogalom megszületése, annak folyamatos formálódása a közoktatás megjelenéséhez és mind szélesebb körű, egyre differenciáltabb intézményesüléséhez köthető. Az 1777-ben megjelent első, majd az 1806-os második *Ratio Educationis* szövege tartalmazta a „köz” művelődését megalapozó népoktatás értékét és fontosságát, mikor ezt mondja: „Az ifjúság tanítása és az egész tudományos körelrendelése minden erkölcsösebb nemzeteknél oly fontosnak vétetett, hogy ezekben hinnék nyugodni a tartományok közboldogságát”.² Népoktatási intézményeket kizárólag egyes hitközségek tarthattak fenn, amíg azokat Mária Terézia idején a polgári hatóságok ügykörükbe nem vonták.

1 Vö. Dáné T. K. 2017 Hét évtized a közművelődés szolgálatában. *Művelődés. Közművelődési havilap*, 4. sz. Melléklet, 7. o.; T. Kiss T. 2018 Adalékok a közművelődés „életrajzához” és annak hátteréhez. *Debreceni Szemle*, 3:300-310; T. Kiss T. 2019 A közművelődés alakváltozásai. Elméletek és gyakorlatok a 19–21. századi Magyarországon. *Zempléni Múzsza*, tavasz, 5-16.

2 Benkóczy E. 1928 *Pyrker első magyar tanítóképzője*. Az Egri Érseki r. k. Tanítóképző centenáriuma. Adatok a magyar tanítóképzés történetéhez. Egri Érseki Líceumi Könyvnyomda, Eger, 17.

A monarchia: „Boldog békeidők...” – „...én vagyok az első Ferenc József vitéz katonája...”

A polgári községek iskolafenntartó jogát és kötelességét csak a népoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. tc. szabályozta végérvényesen. Ennek alapján minden község népiskolát volt köteles felállítani. Az 1867-es kiegyezést követően megalakult, Andrássy Gyula vezette szabadelvű kormány kultuszminisztere Eötvös József lett, aki a népoktatást – az *educatio nationalis* (nemzeti nevelés, népnevelés) kifejezést használva – szélesen értelmezte. Azért kell ezt „czélszerűen rendezni”, mert „a közműveltségünk feltétele, egyszersmind feltétele az állam jólétének s kifejeződésének is” – hangoztatta a népoktatási törvényjavaslat tárgyalásakor.³ Eötvös a népoktatást az egész nép (társadalom) és a magyar állam közös, vagyis közoktatási ügyének tartotta. A népoktatás részének tekintette a felnőttekkel való foglalkozást (különös tekintettel az analfabéták írni-olvasni tanítására) és az értelmiségnek a köz érdekében kifejtett aktív felelősségvállalását. Eötvös az MTA Kazinczy Ferenc emlékünnepegyén tartott beszédében hangsúlyozta: „de szabad-e elfelejtenünk, hogy azon férfú, ki személyes érdekeit elhanyagolva, egész életét csak a köznek szentelé...”⁴. A miniszter számos emlék- és ünnepi beszédében kiemelte a „közjónak”, az „olvasóközönségnek”, a „nemzet művelődésének” segítését, fontosságát;⁵ Kornis Gyula szerint „megalapozva ezzel az újabb magyar közművelődés ügyét”.⁵

Eötvös Józsefet követő kultuszminiszterek sorában elsőként Trefort Ágostonnál jelenik meg a közművelődés szó. *A közoktatás teendőiről* címen tartott beszédében mondja: „A közművelődési czélokra előirányzott összeg nem tér el jelentékenyen attól, a mit a tisztelt ház a múlt évben e czélra megszavazott. Sértés volna a tisztelt házra nézve, ha e czélok

fontosságáról itten beszélni akarnék. E téren sok a tenni való: de itt is szemmel kell tartani az ország pénzügyi viszonyait és sokat a jövőre bízni”.⁶

Csáky Albin kultuszminiszter programbeszédében a közművelődés kifejezés gyűjtőfogalomként szerepel. „Már most összefoglalva egy keretbe közművelődésünk egészét, nem tehetem, hogy ezen alkalommal és ezen helyről hálás kegyelettel ne emlékezzem meg hivatali elődömről: Trefort Ágostonról”.⁷

A századforduló éveiben a közművelődés értelmezésében – gyakorta Eötvösre hivatkozva, aki szerint a „kultúra érdekeit társadalmi úton kell első sorban művelni, minden centralistikus áramlatok daczára...”⁸ – megjelenik az *University Extension* eszméje. Schneller István akadémikus írja 1890-ben „az U. E.-t [*University Extension*] közvetlenül előkészítő sorozatos előadásokkal is találkozunk, hogy nevezetesen Pozsonyban már a 80-as évek elején és ez évben is egyesek vállalkozása útján tartattak ilyen előadások, hogy Baross Gábor által szervezett országos bizottság a gyárimunkásnép számára rendszeresítette a sorozatos előadásokat: utalok arra, hogy az eszmék szolgálatában lelkesen fáradozó kultúrpolitikusunk, ki social-politikai kérdések iránti érdeklődésemet immár majdnem 30 évvel ezelőtt először keltette fel s jelenleg is hazai viszonyainkat illetőleg szívesen támogatott tanácsaival. György Aladár közművelődési csarnokok létesítésével igyekszik Baross Gábor örökét biztosítani s azt nemcsak egyes napokra (ünnep- és vasárnap), hanem a munkások egész életére kihatóan gyümölcsözővé tenni”.⁹

Ugyanezen évben – 1890-ben – *Közművelődésünk és a harmadik egyetem* címen röpiratot tesz közzé Berzeviczy Albert, későbbi vallás- és közoktatásügyi miniszter. A szerző a „közművelődésünk hathatósabb föllendítése céljából, mindenekelőtt egy harmadik egyetemnek a felállítását teszi az egész tanügyi reform élére...” – írja a röpiratra reagálva Török Aurél egyetemi tanár.¹⁰ Berzeviczy a

3 Bátor Eötvös József beszédei a népoktatási törvényjavaslatról és az elemi oktatásról. In T. Kiss T. 1993 *A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993)*. Eötvös Alapítvány – Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest, 155. o.

4 B. Eötvös József: *Emlék- és ünnepi beszédei. (1886)* Második bőv. kiad. Budapest, Kiad. Ráth Mór, 111, 124, 262, 319, 382. o.

5 Kornis Gy. 1929 *A magyar közoktatásügy. Magyarok a kultúráért.* (szerk.) Dr. Lukács György nyug. miniszter, orsz. képviselő. Budapest, Magyar–Francia Kultúrliga, 222. o.

6 Trefort Ágoston beszéde a közoktatásunk teendőiről. In T. Kiss T. 1993 *A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993)* i.m. 193.

7 Gróf Csáky Albin programbeszéde. In T. Kiss T. 1993 i.m. 199.

8 Schneller I. 1890 *Pedagógiai dolgozatok*. Első kötet. Budapest, Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, 273. o.

9 uo. 273–274.

10 Dr. Török A 1890: *Közművelődésünk és a harmadik egyetem*. Budapest, Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvnyomdája Részv.társ., 5. o.

röpiratot kibővíti és 1894-ben könyv formátumban megjelenteti.¹¹ Szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy az „egyetem menjen a néphez” Magyarországon is. Az angol University Extension, mintájára legyen „Népszerű Főiskolai Tanfolyam”.¹² Berzeviczy könyve kapcsán figyelemreméltó gondolatokat írt le a kötet méltatója, a kortárs Waldapfel János: „Valahányszor a paedagógiai theoria embere oly kérdés előtt áll, mely új közművelődési intézmények alkotására vagy szervezésére vonatkozik, és e kérdést az elvek megvilágítása mellett vizsgálni próbálja: mindannyiszor érzi, hogy oly talajon mozog, melyet mindeddig tudományosan alig műveltek, és a melyen az elvszerű, elméletileg szigorú eligazodás helyett még mindig csak a véletlentől vagy localis rugóktól inspirált tapogatódzásokkal elégszik meg az európai tudományosság. Még mindeddig nem létezik az a tudomány, mely a modern közművelődés organismusát egészében áttekintené, elveit kifejtené, határait megállapítaná, megmondaná, hol kezdődik és hol végződik az, a mit közműveltségnek nevezünk, melyek szükségletei, mily viszonyban vannak ezek egymáshoz, melyek az egyik vagy a másik szükséglet prioritásának kritériumai, mi az egyik vagy a másik intézmény osztaléka a közművelődés létrehozásában stb. stb. Még mindig nincs meg az, a mit közművelődés tudományának nevezhetnénk (...) a történeti előmunkálatok, a közművelődési és specialiter az iskolai intézményeknek a közműveltségre való hatására vonatkozó történeti tanulmányok még sokkal fejletlenebbek, mintsem hogy a tudomány ily rendszere egyelőre kellően felépülhessen (...) az egész kultúrára kiterjedő szempontok kell hogy vezessenek (...), azaz kell (...) más európai államok jelenével és múltjával való összehasonlítás, a történeti és statisztikai okulás is”.¹³

Bár a közművelődés fogalmának és tudományos mibenlétének tisztázására nem került sor, a 19. század végén, a 20. század elején számos társadalmi szervezet, sőt intézmény nevében is szerepelt a kifejezés: Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület, 1882, Nyitra; Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület, 1885, Kolozsvár; Dunántúli Közművelődési Egyesület, 1890, Budapest; Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület, 1903, Szeged;

11 Dr. Berzeviczy A. 1894 *Közművelődésünk és a harmadik egyetem*. Budapest, Singer és Wolfner kiadása.

12 Felkai L. 1998 Berzeviczy Albert, a művelődéspolitikus. *Magyar Pedagógia*, 1:32.

13 Waldapfer J. 1894 *Közművelődésünk és a harmadik egyetem*. Dr. Berzeviczy Albert könyve. *Magyar Pedagógia*, 508. o.

Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület, 1911, Budapest.¹⁴ Közművelődési Palota elnevezést kapta Szegeden az 1896-ban épült Városi múzeumnak és Könyvtárnak helyet adó intézmény. A 20. század első éveiben skandináv mintára, 'köz' művelődési tartalommal népfőiskolai tanfolyamok, majd intézményi formációk szerveződnek Magyarországon. Az 1908-óta működő Országos Közművelődési Tanács (a népi kalendáriumokra emlékeztetően) *Vasárnapi Könyv* címen – a „köz számára” – hasznos gyakorlati tudnivalókat tartalmazó, ismeretterjesztő képes hetilapot (kiadványokat is) adott ki több évtizeden át, egészen az 1940-es évek közepéig. A közművelődés szó megjelenése ellenére a köznapi életben és szóhasználatban mégis a nép művelésére utaló populárisabb és auklerikus színezetű népművelés, népművelő, népnevelő kifejezés terjedt el. Folyóirat is indul 1906-ban *Népművelés* (majd *Népművelés*) címen a Franklin-Társulat kiadásában. 1912-ben a folyóirat címet és kiadót változtatott. Néhány évig (1912–1914) *Új Élet* volt a fő cím, a *Népművelés* alcímként szerepelt, az évfolyamjelzés viszont folyamatos maradt. Később *Népművelés* a főcím, és *Új Élet* alcím került a lapra. A kiadást Rózsavölgyi és Társa cég végezte, 1918-ig.

A 19–20. század fordulóján az University Extension megjelenése kapcsán egyre gyakoribb a közművelődés önálló részeként megjelenő szabadoktatás/szabadtanítás szóhasználat. A kifejezés nyitottságra utal. Apponyi Albert kultuszminiszter támogatta a szabadoktatást, segítette Pécsset, 1907-ben megrendezni a szabadtanítási kongresszust, amelynek eredményétől aztán megijedt. Törvénynyel akarta szabályozni a közművelődést, 1908-ban meg is bízta Jancsó Benedeket, hogy készítse el a tervezetet. A tervezet elkészült, de a törvényhozást már más problémák foglalkoztatták. Tény, hogy az 1920-as évek kultuszminisztere, Klebelsberg Kuno, még 1924-ben is emlegette azt a szélsőséges szabadelvű szellemiséget, amely a konferencián előadást tartó Pikler Gyula és Jászi Oszkár mondanivalóját jellemezte, és amely szerinte nemcsak a forradalmakhoz, de Trianonhoz is hozzájárult.¹⁵

Wlassics Gyula, volt kultuszminiszter 1912-ben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének közgyűlésén tartott elnöki megnyitó beszédében már részletesebben szól a közművelődésről,

14 Bajza J. 1924 Magyarország tudományos és irodalmi társulatai. *Közművelődés*, 415. o.

15 Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926 (1927). Budapest, Athenaeum, 52.

annak jelentőségéről. Beszédében kitér az egyén (személy) és a köz szerves kapcsolatára, de megemlíti a mindenkori kultuszminiszter felelősségét is: „mert úgy vagyok meggyőződve, hogy a magyar közművelődés nemzet- és államfenntartó munkájából mindenkinek rendes hatáskörén túl is ki kell vennie részét, de különösen teljes lelkesedéssel, illő elfogulatlansággal és bátor meggyőződéssel kell szolgálnia a közművelődés ügyét annak, kit a sors hosszabb időn át a magyar közművelődési ügyek első hivatalos és felelős munkásává rendelt és a kinek erkölcsi felelőssége is fennáll a nemzet előtt ma is mindazért, a mit a magyar közművelődés hivatalos szolgálatában tett”.¹⁶ Wlassics megpróbálja körvonalazni a közművelődés mibenlétét is. „Sehol még közművelődés naggyá nem lett, mely nem egy népösszesség, egy nemzet erejében bírta forrásait. Nagyszabású közművelődés politikát egy ember, legyen a legmagasabb fokon, legyen a jók legjobbika és bírja a hatalom minden eszközeit, vagy bármely lelkes csoport nem valósíthat meg. A nemzet összereje, összhangzó munkájának gyümölcse lehet ez csak. Azért kell felkarolnunk minden intézményt nemcsak az oktatás és nevelés, hanem az anyagi közművelődés minden ágában is, melylyel hazánk nagyobb vidéki városaiban a közművelődési elemek erejét fokozhatjuk és szaporítjuk (...) Nálunk nagyon uralkodnak a kizárólagos természetű vélemények és nemcsak a közélet, hanem a közművelődés területén is. Egyszer az egyik jelszó kizárólagosságára esküszünk, másszor a másik jelszó zárja ki amaszt. Egyszer az egyik iskolafaj a csodatévő hatalom, másszor a másik. Pedig valamennyi iskolafaj együtt sem elég a nagy feladatok betöltésére, ha ismét kizárólagosan minden eredményt a felnőtt társadalom szenvedőleg nyugalommal csak az iskolától vár”. Wlassics a közművelődésről azt tartja, hogy „a szellemi szabadság területe. A kultúra a versenyképesség területe. Itt védővámokat nem lehet felállítani. Itt a szellem ereje megy hódító útjára. Hatalommá itt csak a műveltség fajsúlya, ereje, mélysége és terjedelme lehet”.¹⁷

A két világháború között: „...hiszek egy hazában..., Hiszek Magyarországon feltámadásában...”

A dualizmus kor szabadelvű egyetemien tanult, az 1920-as években magát már újkonzervatívnak nevező Klebelsberg Kuno kultúrpolitikájában sajtó-

¹⁶ Báró Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszéde. In T. Kiss T. 1993 i.m. 203.

¹⁷ i.m. 204-205.

tos népművelés-közművelődés szimbiózis jött létre. A miniszter elutasítja a nép művelésére irányuló 19. század végi és 20. század eleji kultuskormányzati tevékenységet, tudományos (főként társadalmi) ismeretek, különböző ideológiák megismertetésére történő törekvéseket. A plurális szerkezetű szabadtanítás, szabadoktatás helyett, a homogén szerkezetű és tartalmú népművelésre helyezi a hangsúlyt. Centralizált intézményrendszert hoz létre. Megszünteti az Országos Szabadoktatási Tanácsot. 1922-ben létrehozza az Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottságot és hálózatát, a törvényhatósági Népművelési Bizottságokat, amelyek folyóiratokat és kiadványokat jelentetnek meg.

Megmaradhatott az Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottsággal párhuzamosan működő Országos Közművelődési Tanács (OKT) és területi (intézményi) hálózata. Az utóbbi szervezet *Közművelődés* címen – kultuszminisztériumi államtitkár [!!!], Czákó Elemér szerkesztésében – folyóiratot is indíthatott 1924-ben. A kiadvány tárgya a nemzeti önismeret, művelődés és tudományos intézmények ismertetése, könyvek és folyóiratok szemlézése, iskolán kívüli népművelés és a határainkon túl lévő magyarság kultúrájáról való tájékoztatás. A folyóirat mindössze egy évet élt, tíz száma jelent meg.

Klebelsberg a közművelődés érvényességi körét hol szűk, máskor tág értelemben szabta meg. Szűken értelmezte, amikor megalakította a magyar kormány által, Károlyi Mihály elkobzott birtokaiból létesített Nemzeti Közművelődési Alapítványt, amely elsősorban a népiskolai és egyetemfejlesztési program megvalósítását szolgálta. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetésének tárgyalásakor, 1925. november 25-én, a Nemzetgyűlés előtt tartott beszédében viszont a kulturális élet valamennyi területét és ágazatát a fogalom alá rendelte.¹⁸ A kultúrpolitika kettős mércéjét jelzi az is, hogy Klebelsberg 1924-ben nem a kormányzat által működtetett Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottság, hanem a liberális színezetű Országos Közművelődési Tanács előtt jelentette be az iskolán kívüli népművelési törvény megalkotásának szükségességét.¹⁹ Négy évvel később, 1928-ban a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszuson ismét elhangzott a törvényalkotás szükségessége. A kongresszuson folyó parttalaná vált vita okán azonban most sem került a parlament

¹⁸ i.m. 537-555. o.

¹⁹ Klebelsberg Kuno kultuszminiszter törvénytervezete az iskolánkívüli népművelésről. Az Országos Közművelődési Tanács közgyűlés. *Közművelődés*, 1924:144-148.

napirendjére. A törvény megalkotásáig még fél évszázadig, 1976-ig várni kellett.²⁰

Hóman Bálint kultuszminisztert is foglalkoztatta a törvényhozás. Figyelme azonban a közművelődés komplexitásának, plurális szerkezetének törvényi szabályozására törekvése helyett az egységes nemzetnevelés megteremtésének irányába fordult. A Képviselőház 1933. május 31-i ülésén tartott beszédében a következőket mondta: „A nemzetnevelés problémáját taglalva, úgy látom, hogy a XIX. század specializáló irányával szemben korunk feladata a nemzeti élet szintézisének megteremtése. Minden értéket egységbe kell foglalnunk, de ez a szintézis nem formalisztikával, nem szabályokkal, hanem csak szelekcióval és neveléssel történhetik”.²¹

Az 1945 utáni egy-két év: „Virágozzék minden virág!” – „...Holnapra megforgatjuk az egész világot!”

Az 1940-es évek első felében a közművelődés szó nem lelhető fel a napilapok és folyóiratok hasábjain. Megjelentek és szaporodtak azonban a világháborút lezáró évtized második felében meghonosodott, 'szabad' jelzővel ellátott elnevezések. Kiadásra kerül a Szabad Nép napilap. A Szabad Föld hetilap köré valóságos intézmény-rendszer épült ki: Szabad Föld Téli Esték, az ismeretterjesztő előadásokat segítő Szabad Föld *Téli Esték füzetek* és a Szabad Föld *Könyvtárak*. Pedagógia a szabad nevelés eszményét hirdeti. A koalíciós kormányba a Nemzeti Parasztpárt által delegált Keresztury Dezső vallás és közoktatásügyi miniszter 1945–1947-ben kiemelten támogatta a debreceni egyetemi professor, Karácsony Sándor törekvését, akinek nevéhez kötődik a szabadművelődés: vagyis a demokrácia, a központilag diktált „iskolán kívüli népművelés” megszüntetése.²² Megalakult az Országos Szabadművelődési Tanács.

20 T. Kiss T. é.n. A felnőttoktatás törvénybe foglalásának kísérleteiről, a közművelődési törvény megalkotásáig. In *Művelődéstörténet. Tanulmányok és kronológia a magyar nép művelődésének, életmódjának és mentalitásának történetéből*. II. Szerk. Gelencsér Katalin. Budapest, Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó, 703-723.

21 Hóman B. 1938 *Művelődéspolitiká*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 103. o.

22 Vö. A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. (2007) *Karácsony Sándor és korszaka a debreceni egyetemen*. Szerk. Brezsnaynszky László. Budapest, Gondolat Kiadó, 183-247.

A Tanács szakmai folyóirata Karácsony Sándor főszerkesztésében, 1947. január és 1948. október között *Új Szántás* címen jelent meg. Helyi szinteken is megszerveződtek a viszonylag autonóm módon működő Szabadművelődési Tanácsok, amelyek szakmai kiadványokat adtak ki.²³

A Kereszturtyt váltó, a kommunistákkal erősen szimpatizáló Ortutay Gyula, az „alulról kell építkezni” gyakorlat és a „virágozzék minden virág” szemlélet jegyében, jelentős előnyöket biztosított a szovjet hadsereg által megszállt Magyarországon mindinkább teret nyerő kommunista eszmeáramlatnak.²⁴ Az irányzat orgánuma a 'szabad' előtaggal illetett, 1945 márciusától megjelenő, kommunista politikai napilap, a *Szabad Nép*, amely 1956-os forradalom leverését követően a *Népszabadság* nevet vette fel. (Az elnevezés túlélte az 1989/90. évben bekövetkezett rendszerváltást. A napilap utolsó száma 2016 októberében jelentek meg.) „Holnapra megforgatjuk az egész világot” – skandálták hittel és lelkesedéssel Magyarország fiatal nemzedékének radikális csoportjai. A fiatalok őszinte tenni akarása azonban becsatornázódott a Magyar Kommunista Párt/Magyar Dolgozók Pártja (MKP/MDP) tehatalomra törő törekvéseibe. A kormányzásra került MDP uralta Országgyűlés 1949-ben az alkotmányban rögzítette a kultúra szocialista jellegét.

Az új világ megteremtéséhez azonban elengedhetetlenül szükségessé vált a magyar nép (át)nevelése. A kultúrpolitikai törekvés nem új: Klebelsberg is úgy vélte, hogy „a politikai demokrácia nem lehet üdvös egy nemzetre akkor, ha a kultúr-demokrácia nem készíti elő. Csak olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek megvan ehhez az intelligenciájuk”.²⁵ A kultuszminiszter szerint a régi passzív, negatív és destruktív magyar típusok helyett az aktív, pozitív és produktív ember kialakítására kell törekedni.²⁶ Vagyis cél tudatos tevékenységgel lehet (demokráciára, szocialistává) „érlelni” a népet.

A nép (át)nevelésre vállalkozott a kommunista Révai József is, aki 1949 és 1953 között a kultúra

23 Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949). (1988) (Összeáll. és bev.) Dancs Istvánné. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

24 Vö. Ortutay Gy. 1949 *Művelődés és politika. Tanulmányok, beszédek, jegyzetek*. Budapest, Hungária Könyvkiadó.

25 *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*. (1927) i. m. 365.

26 Klebelsberg Kuno: Reálpolitika és neonacionalizmus. *Pesti Napló*, 1928. január 8.

teljhatalmú diktátoraként, az MDP KV titkáráként, egyben népművelési miniszterként meghirdette a – „tartalmában szocialista, formájában népies” – populáris kulturális forradalmi programot. A nép átnevelését szolgáló eszközzé lett: a látványos tömegrendezvények szervezése, szocialista embertípus kialakítását és az új erkölcs megteremtését előmozdítani hivatott számos népies alkotás és program (különös tekintettel a filmművészetre), az egyénre gyakorolt „intenzív nevelési módszer”, a gunyoros hangvételű, agitáció: a „csasztkuska”.²⁷

Az (át)nevelés fontos alapintézményei, helyi bázisai a népművelő/népnevelő által igazgatott, kisebb településeken kocsmból átalakított – Kodály Zoltán tiltakozása ellenére – kultúrotthonoknak nevezett intézmények lettek.²⁸ A társadalmi szerkezet drasztikus, szovjet típusú át(de)formálása, az államosítások, kitelepítések, internálások, vagyonekzabzások, koncepciók percek, a kultúra propagandisztikus szintre süllyesztésének következménye pedig az 1956 októberében kirobbant forradalom.

A Kádár-korszak: „Aki nincs ellenünk, az velünk van” – „3T”

A forradalmat a szovjet Vörös Hadsereg kíméletlenül leverte. Hatalomra került Kádár János, és kezdetét vette az 1989-ig nevét viselő korszak. A rezsim első másfél évtizedében megmaradtak, sőt gyarapodnak a ’nép’ előtaggal kezdődő szavak, szervezetek: népköztársaság, néphatalom, népakarat, népi demokrácia, népbíróság, néphadsereg, népi ellenőrzés, népünnepély, népuralom, népgazdaság, népi ellenőrzés. Megmaradt a népművelés kifejezés is, hiszen a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 1958-ban elfogadott új kultúrpolitikai határozata továbbra is fontosnak tartotta a nép nevelését, mert annak elhanyagolásában látta a forradalom kitörésének egyik okát. A kommunista párt ragaszkodott a kulturális forradalom folytatásához, de már „tartalmában szocialista, formájában realista” tematikával. Gyakorolták a szubjektív megítélésnek kitett, megengedő liberalizmust és az egyoldalú, így bármikor visszavonható tolerancia

27 Vö. Bolvári-Takács G. 2011 *A művészet megszelídítése. Folyamatok és fordulatok a művészetpolitikában, 1948–1956*. Budapest, Gondolat Kiadó.

28 Vö. Halász Cs. 2013 *A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején*. Budapest, MNL Pest Megyei Levéltár.

alapján álló, nem pedig a szellemi partnerek autonómiájának, szabadságának elismerésén nyugvó „kontúraltanságot” biztosító 3T-elvét: támogatás, tűrés, tiltás. A nemzetközi feltételrendszer közegeiben a tiltás egyszerre volt hivatva a kulturális folyamatok „kézben tartásának” demonstrálására, s ezzel paradox módon, éppen a legnagyobb szabadságfok biztosítása, de egyben a fennmaradt politikai ortodoxiak követelményrendszerének érvényesítése is.²⁹ A kormány az 1956-os forradalomban aktív részt vállaló, „bűnös” Népművészeti Intézet helyett létrehozta a Népművelési Intézetet. Az 1960-as években meghirdeti a népművelés alapintézményének tartott kultúrház-építési programot. A korszak szemléletére jellemzően, néhány központilag megrendelt típusú terv alapján – továbbra is tömegrendezvényekben gondolkodó szemlélettel – számos, csupán nagyteremmel rendelkező intézmény épült az országban.³⁰ Az 1960-as években a Népművelési Intézet szaklapot alapított. A *Népművelési Értesítő* című folyóirat azonban az 1970-es évek közepén megszűnt. Megmaradt viszont az 1954-től havonta megjelenő szakmai folyóirat, a *Népművelés*, amelyet 1989-ig, a rendszerváltásig adtak ki.

Az 1950-es évek, „fényes szelek” radikális, homogénnek nevezhető baloldali generációját, a differenciált irányultságú ’68-as nemzedék radikalizmusa követte. A politika nyugtalan a nyugatról beszűrődő (kulturális) jelenségek miatt. Új baloldali, sőt jobboldali (lásd a szegedi CPG együttest) irányzatok jelentkeznek. Az egyetemisták körében, Magyarországon is népszerű lesz a Mao-kultusz. Gyarapodtak az alulról induló, spontán kezdeményezések, különösen a beat-zenekarok köré szerveződő rajongók táborai, a táncházak, az ifjúsági klubok, amatőr alternatív művészek és művészeti csoportok tevékenységei. Feszültségeket keltenek a „másként gondolkodók” csoportjai. Az ország nagyobb városaiban csövesek és a punkok bukkannak fel. Számos, új és különféle, „falakon túli” közösségi formációk alakulnak, szerveződnek. A valóság arra készíti a hatalom kultúrpolitikáját, hogy – hasonlóan az 1950-es évekhez – ezeket az új jelenségeket

29 T. Kiss T. 2002 *Fordulatok–folyamatok. Fejezetek a magyar kormányok kultúrpolitikáiról 1867–2000*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 63.; Eörsi L. 2008 Ideológiai pragmatizmus és (Ön)cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája. *Világosság*, 11–12:73–96.

30 T. Kiss T. 2000 *A népművelésről a kulturális menedzserig. Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből*. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete – Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 67.

és törekvéseket megpróbálja bevonni, integrálni a saját rendszerébe.³¹

Az MSZMP Központi Bizottsága 1974. március 19–20-i ülésén úgy döntött, hogy bevezeti a szocialista közművelődés fogalmát. Az állampárt ideológusai, az értelmiség meghatározó személyiségei is egyetértettek a népművelésről közművelődésre váltással. Számos kiadvány és sok jeles (felsorolva is terjedelmes helyet elfoglaló) személyiség által jegyzett tanulmány jelent meg ebben az időszakban. A szerzők támogatták a kommunista párt kultúrpolitikájában jelentkező „változást”.³² A népművelést közművelődésre cserélő kultúrpolitika ugyanis azt sejtette, hogy megszűnik a nép „felülről” történő művelése, helyette a *köz* „alulról” történő kezdeményezése lesz a meghatározó, s a központi irányítás helyett a decentralizáció válik majd döntő tényezővé. Hermann István filozófus és a közművelődés értelmezésével megbízott munkacsoportja azonban nyíltan megfogalmazta – ezzel szűk ideológiai keretek között tartotta/szorította a gondolkodást és a működtetést –, hogy a szocialista „közművelődés [nem más, mint] a különböző irányú társadalmi szükségletek fejlődése folytán, a kulturális forradalom kiteljesedése”. Vagyis továbbra is napirenden maradt a nép szocialista (át)nevelése, csak más szerkezetben és módon.³³ A definíció szerint: „a szocialista közművelődés a jelenlegi társadalmi, politikai és kulturális viszonyaink között kialakuló, a meglévő művelődési igényszintekre épülő, a szocialista társadalom fejlődésének érdekeit, a kulturális forradalom és az egyén önkifejtését egyszerre szolgáló iskola melletti és iskolán, valamint szakképzésen túli, önkéntességet és tudatosságot feltételező, állandó, nevelő, művelő, személyiségformáló tevékenység, amely a társadalom tagjai részéről a társadalom tárgyiasodott tudásának megszerzésére és saját személyiségük (képességeik, tulajdonságaik) sokrétű kiteljesítésre irányul”.³⁴

A kormányzat és az uralkodó ideológia által jóváhagyott populista szocialista (átnevelő) közművelődés, állami szintű megvalósításához (anyagi fel-

31 i.m. uo.

32 Ld. még: *A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai*. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. (1976) Szerk. Herczeg F., Villangó I. Országos Közművelődési Tanács, Budapest; *Közművelődési kézikönyv*. (1977) Szerk. Füleki J., Herczeg F., Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

33 *A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai*, i. m. 66.

34 uo. 71.

teleket is biztosító) törvényre volt szükség. A közművelődésről szóló 1976. évi V. törvényt, Pozsgay Imre kulturális miniszter előterjesztésében, 1976 októberében elfogadta az országgyűlés. (Érdekesség, hogy az 1976-ban megjelent *Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon* című lexikonban a közművelődés szó még csak fejezetcímként, és nem címszóként szerepel).³⁵ A törvény jellegzetessége volt, hogy a szocializmust, a szocialista emberideált helyezte a középpontba, ennek megfelelően a közművelődést is ennek az eszmének a szolgálatába állította. Tartalma általános jellegű, nem tért ki több lényeges kérdésre, mint például a kulturális javak védetté nyilvánítására, a könyvtár szerepére, a régészeti védelemre vagy a muzeális intézmények feladatára. Foglalkozott az oktatási, közművelődési intézményekkel és a közművelődés irányításával. A kultúrpolitika irányítójaként egyértelműen és kizárólagosan az államot határozta meg.

Az MSZMP KB közművelődési határozata és a törvény megjelenése maga után vonta új szervezetek megalakítását, a meglévők elnevezéseinek megváltoztatását. A kultúrházak művelődési otthonok/házak/központok lettek. 1974-ben létrejön az Országos Közművelődési Alap. A Népművelési Intézet közművelődési folyóirataként megjelenik a *Kultúra és Község*, amely rendszerváltás után, egymást váltó kiadók segítségével, napjainkban is él. A törvény szellemében átalakul a Népművelési Intézet léte és elnevezése is. Az Intézetből 1980-ban kivált a Művelődéskutató Osztály, amely önálló Művelődéskutató Intézetté alakult, majd 1986-ban a Művelődéskutató Intézet és a Népművelési Intézet összevonásával létrejött az Országos Közművelődési Központ. Megalakul az Országos Közművelődési Tanács, helyi szinteken létrejönnek a Közművelődési Bizottságok, a főhatóságnál a Közművelődési Főosztály mellett, Közművelődési Koordinációs Titkárságot is felállítanak, amely háttérintézményként szolgálja az Országos Közművelődési Tanácsot, megalapítják és gondozzák a Belföldi Közművelődési Ösztöndíjat. A szakmai munkákat megjelentető Népművelési Propaganda Iroda pedig felvette a Múzsák Közművelődési Kiadó elnevezést, amely a rendszerváltás után Vita Kiadó néven rövid ideig még működött.

A szocialista közművelődés kapcsán az 1980-as évektől a szocialista jelző egyre több kérdést fogalmazott meg. Például: mit jelent a szocialista élet-

35 *Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon*. Lexikon. (1976). Főszerk. Bíró V. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 176.

mód? Mit tartalmaz a szocialista szórakoztatás és szocialista módon való szórakozás? Mit tartalmaz a szocialista életmód? Mitől szocialista egy közösség, brigád? A kérdésekre nem érkeztek elfogadható magyarzatok.

Az 1960-as évektől bontakozott ki a közművelődési szakemberképzés új struktúrája is, amely az andragógiára, a felnőttképzésre épült. A Durkó Mátyás által elindított szakemberképzés Magyarországon a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, 1956 végén kezdődött, majd az 1960-as évektől valamennyi tanítóképzőben és tanárképző főiskolán, valamint Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetem is létjogosultságot nyert. Durkó nemcsak megalapította és bevezette a felnőttkori tanulással és közművelődéssel foglalkozó szakemberek képzését, hanem az 1968-ban megjelent *Felnőttnevelés és népművelés* című könyvével lerakta az andragógia diszciplína alapjait is.³⁶ A képzés kultúrpolitikai elvárások/kényszerek, mennyiségi szemlélet miatt a valóságos innováció hiányában a túlélésre törekedett. A szakképzés „megújulásai” jelzik az oklevélben beírt, végzettséget igazoló elnevezések: népművelő, közművelődési és népművelési előadó, majd a rendszerváltás (1989/90) után művelődésszervező, művelődési (kulturális) menedzser.³⁷ A felsőoktatásban 2006 után bevezetett bolognai szerkezetben győzedelmeskedett Durkó álma. Létjogosultságot nyert az andragógus szak. A képzést – BA szinten –, amelynek egyik szakiránya volt a művelődésszervező azonban rövid időn belül megszüntette a minisztérium. A szak helyét a tudományosan kimunkálatlan közösségszervező képzés vette át.

Rendszerváltás: „Valami ismeretlen felé, elébe – sodródunk vagy törekszünk?”³⁸

Az 1989/90-es rendszerváltozást követő évtizedekben jelentős társadalmi mozgásokra, átalakulásokra került sor, melyek hatással voltak a közművelődésre is. Magyar Bálint művelődési és közoktatási

36 Vö. T. Kiss T. – Tibori T. 2015 *Az önépítés útjai. Durkó Mátyás munkássága*. Szeged, Belvedere Kiadó. <https://doi.org/10.14232/belvbook.2015.58515>

37 T. Kiss T. 2009 Túlélés, alkalmazkodás és/vagy innováció. Egy felsőoktatási szakemberképzés kimunkáltságának kényszereiről, ellentmondásairól és lehetőségeiről. *Kultúra és Közösség*, 2:7-19.

38 Petri György: *Valami ismeretlen* című versének kezdő sorai.

miniszteri időszakában elfogadásra került a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény volt, amely hatályon kívül helyezte az 1976. évi V. törvényt. Az országgyűlés tisztázta az állam és a közművelődés viszonyát, meghatározta az állam és az önkormányzatok felelősség-vállalásának mértékét és a közművelődési intézmények tulajdonát, tulajdonosait. Konkrét célokat írt elő, kitért a civil szféra fontosságára, szerepvállalására. Megfogalmazta az egyének és közösségek művelődéshez való jogát, fontos célja volt továbbá a pénzforrások arányos elosztásának meghatározása.

Mindeközben észrevehetően csökkent a 'közművelődés' kifejezés gyakorisága a folyóiratokban és napilapokban, egyre ritkábban, vagy igencsak ellentmondásosan fordult elő a kultúrpolitikai narratívákban és a mindennapi gyakorlatban. Az 1990-es évektől a 'köz' előtag helyett, előtérbe kerülnek a 'magyar' és a 'nemzeti' jelzők. (Magyar Művészeti Akadémia, Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Filmalap, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Nemzeti Dohánybolt stb.) Az Országos Közművelődési Központ nevéből 1992-ben kikerült a közművelődés szó, átalakul Magyar Művelődési Intézetté, amely 2008-ban Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, 2013-ban pedig Nemzeti Művelődési Intézet lett. A közművelődési központok helyett létrejöttek az úgynevezett kulturális központok, amelyek tevékenységei és feladatai települési, kerületi szintű biztosítása mellett több egymással határos járásra, egy vagy több megyére terjednek ki. A budapesti székhelyű Nemzeti Művelődési Intézet 2016-ban jogutód nélkül megszűnt, pontosabban átkerült az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Kft., azaz a Lakitelken működő népfőiskolai alapítvány tulajdonába, ahol 2018-ban ünnepélyesen lerakták a Művelődési Intézet alapkövét. Az intézet létesítésének alapvető feladata – hangzott el az ünnepségen – a közösségi művelődés jelen folyamatainak kutatása és szakmai utánpótlásának biztosítása, a dűrkői örökség ápolása.³⁹ A kultúrpolitika a közművelődés komplexitásának és a plurális szerkezetének fejlesztése helyett, a „centrális erőter” jegyében, a keresztény értékekre hivatkozó, egységes (központosított) nemzetnevelésre helyezte a hangsúlyt.

A közművelődés kutatására utójára 1996-ban, mintegy 20 millió forint nagyságrendben, az MTA

39 Letették az NMI Művelődési Intézet épületének alapkövét Lakiteleken: <https://www.sonline.hu/.../letettek-az-nmi...> [Letöltve: 2018.10.16.]

Szociológiai Kutatóintézet *Magyarország kulturális állapota* című, országos kiterjedésű projekt keretében került sor. A rendszerváltás utáni években még fontos célként megfogalmazott és szorgalmazott élethosszig tartó tanulás (lifelong learning) a 2010-es évtizedben már alig-alig kerül említésre. A kutatások leszűkültek a Lakitelek Népfőiskola koordinálásával szerveződő Kárpát-medencei – már nem „határon túlinak nevezett” –, magyar/nemzeti értékeket feltáró kollégiumok munkálkodásaira, a Kárpátalján, Erdélyben, a csángók között, a Délvidéken, a Felvidéken, az Őrvidéken és a Muravidéken folyó adatgyűjtésekre. Szakmai kiadó hiányában a csekély számú publikációk megjelenéséhez csupán néhány folyóirat, az NMI Művelődési Intézet interdiszciplináris online kiadványa, a *Kulturális Szemle*, a negyedévenként megjelenő *Kultúra és Közösség* periodika, valamint egy-két vidéki orgánium (*Debreceni Szemle*, *Zempléni Múzsza*, *Művelődés Népfőiskola Társadalom*) nyújt felületet.

A hazai közművelődés „új világát”, a „panem et circenses”-re emlékeztető populáris, „tömegemberre” irányuló, pálinkákat, borokat, söroket népszerűsítő, a különféle ételek készítését propagáló gasztronómiai fesztiválok, események: falunapok, sátoros ünnepek, hagyományörző játékok, könnyűzenei koncertek, futóversenyek növekvő száma kezdi kitölteni. Jelentős támogatása van a tömeg-

szórakoztató programoknak, a gondtalan kikapcsolódást segítő „wellness” hétvégéknek. A „közösségi művelődést látványelemként színesítik” a különböző fantázianéven rendezett, ilyen-olyan „kutatók”, „könyvtárak”, „fürdők”, „múzeumok”, „templomok”, „színházak”, „kávéházak”, „modern gyárak” stb. éjszakai néven hirdetett programok. Háttérbe szorulni látszanak a művelődés lényeges építőkövei, a 'köz' előtaggal kezdődő szavak, tevékenységek és intézmények. Gyakorta szimpla létükért küzdenek az autonóm civil szervezetek, a művészeti alkotó csoportok, és az országot behálózó, alulról szerveződő népfőiskolák közösségei.

A 'köz' előtaggal kezdődő szavaink és tevékenységeink nemcsak a magyar nyelvben, de a társadalmunkban is jelentős helyet, sőt meghatározó szerepeket töltöttek be. „Az *enyim*, a *tied* mennyi lármát szüle, Miolta a *miénk* nevezet elüle” – írta Csokonai Vitéz Mihály az 1790-es években „Az estve” című versében. Talán nem járunk messze az igazságtól, amikor azt mondjuk, hogy történelmünk során, hazánk állapotának, társadalmunk fejlődésének és jövőbeli létezésének mindig „lakmuszpapírai” voltak/lesznek a 'köz' előtaggal kezdődő kifejezések, tettek és közösségek. Problémák mindig akkor támadtak, amikor tartalmukat veszítették, mellőzésre kerültek, vagy a politikai propaganda eszközeivé váltak.

ÖSSZEFORR A FA A VASKARIKÁVAL?¹ Okkultizmus államszocializmus idején

DOI 10.35402/kek.2019.4.2

Absztrakt

A 19-20. század fordulóján Oroszország szellemi, tudományos és művészi életében az ezoterikus/okkult eszmék és mozgalmak meghatározó szerepet játszottak. Az okkultizmus szinte minden 19. századi ideológiával képes volt valamiféle szimbíózisba kerülni, s ezt a különös tulajdonságát a hivatalosan ellenséges államszocialista ideológiai közegbe is képes volt bizonyos mértékig átörökíteni. A „dialektikus materializmus” alapjain álló hatalom viszonya az okkult eszmék továbbélési formáihoz ugyanakkor nem mindig volt egyértelmű: ez korszakonként és az eszmék társadalmi-közösségi hatásától függően is változott. A tanulmány értelmezési kereteket próbál javasolni az ezotéria és szovjethatalom sajátosan bizarr dinamikájú viszonyára, s arra a következtetésre jut, hogy az ezoterikus eszmék különböző megnyilvánulási formái – a (kvázi)tudományos, a közösségépítő és az individuális-önmegvalósító – által kiváltott hatalmi reakció más-más interpretációs megközelítést igényel.

Abstract

At the turn of the 19th and 20th centuries esoteric/occult ideas and movements played an important part in the intellectual, scientific and artistic life of Russia. Occultism lived in symbiosis for some time with virtually every 19th-century ideology, and, to a certain degree, it managed to convert this strange ability into the ideological environment of state socialism as well – a system that was officially hostile towards occultism. However, the relationship between state power, based on ‘dialectic materialism,’ and the various forms of occult ideas that survived in that era was not always clear: it always changed with time, and depended on the influence of those ideas on society. In this paper, I will propose some frameworks for the interpretation of the bizarre dynamics between esotericism and Soviet state power, and argue that the reactions of state power to the various manifestations of es-

1 Ennek a tanulmánynak egy, rövid, esszé formájú előzetese megjelent *Szokkultizmus* címen az Ex Symposium folyóirat 2017/97. számában (pp. 62-88).

oteric ideas – from (quasi-) scientific to community-building and individualistic manifestations – require different interpretative approaches.

1987 decemberében különös per zajlott le Moszkvában. Nyinyel Kulagina, a Nagy Honvédő háborúban megrokkant háromgyermekes anyja és sokszoros nagymama, nem mellesleg két évtizede országosan ismert parafenomén, becsületsértési eljárást indított az igazságügyi minisztérium hivatalos sajtóorgánuma ellen. Januárban a bíróság rágalomnak nyilvánította a „sarlatán” minősítést, és helyreigazításra kötelezte a kiadványt. A felperes keresetnek főként a mellette tanúskodó, a képességeit húsz éven keresztül kutató akadémikusok, orvosok és fizikusok vallomásai alapján adtak helyt. A szakértők egybehangzóan állították, hogy szó sincs mágiáról és misztikumról, csupán néhány szokatlan természeti jelenség, a telekinézis (tárgyak távmozgatása) és a bioenergia tudományos vizsgálatát végezték el (Perevozcsikov 1989).² A progresszív közvélemény a peresztrojka, a glásznosztj és a demokrácia dialát ünnepelte: egy egyszerű állampolgár pert nyerhetett az egykor mindenható intézménnyel szemben, más szempontok nem merültek fel. Arra például senki sem kapta fel a fejét, hogy – amint a bizonyítási eljárásból egyértelműen kiderült – a dialektikus materia-

2 1988-ban a *Tjehnyika Mologyozsi* című, nagy példányszámú szovjet ifjúsági tudományos-ismeretterjesztő folyóirat három egymást követő számban közölte le a Kulagina-tárgyalás teljes jegyzőkönyvét. Ez az egyedülálló kordokumentum önmagában is megérne egy alapos elemzést, mert a felszínen a személyiségi jogokról folyó per ürügyén a jogászok és a tanúként meghallgatott tudósok – narratíváik egy mélyebb szintjén – abba a kérdésbe ütköznek, létezik-e a leáldozóban lévő „szovjet valósággal” párhuzamos másik, nem hivatalos valóság. A felperes, azaz Kulagina jogi képviselője következetesen azzal érvel, hogy a peresztrojka nem csupán emberjogi vonatkozásban haladta meg a szovjet ideológiai kereteket, de a régi tudományos művek is, melyekre hivatkozva megbízóját sarlatánnak minősítették, ideológiai termékek voltak, s mint ilyenek elvesztették érvényüket. A vitából a parapszichológia jött ki győztesen: abban a történelmi helyzetben az államszocialista valóságnál/igazságnál valószínűleg bármilyen alternatíva erősebbnek bizonyult volna.

lizmus és a tudományos szocializmus hazájában még jóval a diktatúra felpuhulása előtt komoly erőforrásokat mozgósítottak a fizika ismert törvényein túli tartományok kutatására, és ezeknek a vizsgálatoknak az eredményeiről a közvélemény hivatalosan semmiféle tájékoztatást nem kapott. A Kulagina-ügyre adott reakció egyfelől azt mutatja, hogy az államszocializmus „második nyilvánossága” triviális tényként kezelte a hatalom materiális tartományokon túli területekre kiterjedő érdeklődését, másfelől pedig azt sejteti, hogy ez az eset csupán egy jéghegy csúcsát teszi láthatóvá, vagy egy mélyebb rétegekben régóta halmozódó feszültség felszíni kisülése.

Az állam(szocializmus) és ezotéria viszonya a különböző történelmi korszakokban legalább annyira változó és dinamikus képet mutat, mint e letűnt történelmi formáció viszonya a többi társadalmi jelenséghez – valláshoz, etnikai identitáshoz, hagyományhoz, szexualitáshoz stb. –, a különbség talán abban érhető tetten, hogy a nem sztenderd fizikai jelenségekről, hiedelmekről és ehhez kapcsolódó magatartásformákról folytatott, párton belüli vitát lezáró határozatok alig kerültek nyilvánosságra, és ezért utólag ezek a folyamatok csak közvetetten és meglehetősen spekulatív módon ragadhatók meg. A témáról megjelent irodalom túlnyomó része voltaképp a korabeli „második nyilvánosságból” ismert tényeket reciklálja, és kimondva, vagy kimondatlanul arra a kognitív disszonanciára építi fel a mondandóját, hogy az elviekben szilárd dialektikus materialista (jelentsen ez bármit is) elveken nyugvó szovjet állam, illetve későbbi csatlósai, mennyire élénk érdeklődést tanúsítottak az paranormális jelenségek iránt. Nyilván, mozgathatta őket egyféle egészséges kíváncsiság, hogyan lehetne a természet eddig ismeretlen erőit a mindenkori külső (imperialista), illetve belső (ilyen-olyan értelemben deviáns) ellenség felmorzsolására felhasználni, és erre áldozni is készek voltak a népgazdaság anyagi erőforrásaiból. Másfelől pedig a Sztálin utáni időszak pártvezetőinek közmondásos babonásságát dolgozza fel, miközben a szerzők azon méltatlankodnak, hogy a kiváltásosok suttyomban kihasználták az okkult jelenségekből kiaknázható előnyöket, míg az alattvalóik a megbélyegzés és megtorlás veszélyét vállalva adatott meg: bionergetikusokat alkalmaztak a Kreml kórházában, főként Brezsnyev gyógyítására (egyikükkel, Ruszlan Magomedovval személyesen készítettem interjút 1996-ban a *Tranzit* c. Közép-európai Magazin számára az MTV 1-es csatornáján), jóssokkal konzultáltak, mint Todor Zsivkov bolgár pártfőtítkárr, aki politikai döntések előtt rendszeresen kikérte Vanga,

a vak látnokasszony véleményét, vagy a csehszlovák Gustav Husák, akinek a kormánya „pszichotronikus generátorok” kidolgozását finanszírozta.³

Az itt következő írással elsősorban a későbbi kutatási irányokat próbálom meg kijelölni, illetve reflektálok benne a témát feldolgozó néhány tanulmányra, melyek módszertana és felfogása irányadó lehet ennek az elméletileg és történetileg szerteágazó, ugyanakkor rengeteg egyéni sorsot érintő témának az árnyaltabb megragadásához. A mai kor távlatából vizsgálva az államszocializmus és a (modern kori) ezotéria viszonyát nem kétséges, hogy ugyan mindkét hiedelemrendszer gyökere a Felvilágosodásba nyúlik vissza, de ez a korabeli állami ideológusokban nem tudatosult, vagyis semmiképp nem ideológiák trükkös összjátékának értelmezhetjük utólag a hatalom ciklikusan változó viszonyát a tudományosan megmagyarázhatatlan jelenségekhez, hanem esetleges, személyiség- (ahogy akkor mondták: káder-)függő, sokszor pragmatikus szempontok vezérelték ezeket a reakciókat. Az államszocializmus alatti ezotéria egymással összefonódó társadalmi, pszichológiai, történelmi, természettudományos és politikai dimenziói annyira nehezen áttekinthetővé teszik a kérdést, hogy aligha lehetne olyan egységesen érvényes interpretációs keretet találni, mely minden szempontot egységesen lefedne. A továbbiakban három olyan megközelítést javasolok (nagyraoszt Szovjet–Oroszországra vonatkozóan), mely csak részben követi a kronologikus sorrendet,

3 A parapszichológiáról lefolytattak ugyan néhány tudományos vitát, így például 1973-ban a vezető szovjet pszichológus, Alekszej Leontyev kezdeményezett egy hasonló disputát a sajtóban (Leontyev és szerzőtársai, 1973), azonban a „pszi-jelenséggel” szembeni fenntartásaik inkább pragmatikusak, mint ideologikusak, esetleg konceptuálisak voltak (v. ö. Menzel 2016). Ettől eltekintve az ilyen témájú kvázi-szakirodalom gyakorlatilag áttekinthetetlen, néhányat itt felsorolok, de főleg abból a megfontolásból, hogy érzékeltessem a rendelkezésre álló források jellegét és megbízhatóságát. Az egyik kategória a párt- és államfunkcionáriusok visszaemlékezése, mint pl. N. K. Bajbakov (2011), illetve Jevgenyij Csazov (2014). A másik kategória a minden hivatkozás nélküli, főképp városi folklórt feldolgozó véleményzsurnalizmus, pl. Vlagyimir Antonov (2015); Olga Mojszeeva (2018), Olga Grejg (2016). Végül valamivel megbízhatóbb források a mára feloldott titkosítású korabeli titkosszolgálati beszámolók, mint pl. Louis F. Maire III és Msc. Major J.D. Lamothe (2014), illetve az ezekre hivatkozó testületi szakirodalom, mint pl. Lieutenant Colonel John B. (1980). Az egyik legfrissebb, viszonylag ügyes misztifikáció ebben a témakörben: *PSZI-vojny: Zapad i Vosztoz. Istorija voennogo primenenija ekstrasensorniki* (2013); angolul: Edwin C. May and Victor Rubel (2014).

s inkább az ezotéria e változatának sajátos funkcionális megtestesüléseit, illetve ezek társadalmi-politikai hatásait veszi alapul. Ez a megfogalmazás kissé körvonalazatlannak tűnhet, de ez nem annyira a módszertani bizonytalanság számlájára írható, mint inkább annak, hogy egy jellegénél fogva az irracionálishoz közelítő, s ezért nehezen verbalizálható téma néha túl sok körülírást igényel.

1. A kontrollált ezotéria: a természettudományok és titkosszolgálatok alá rendelt parapszichológia, azaz a hivatalosan materialista állami tudomány ambivalens, de semmiképp sem kizáró hozzáállása a nemkonvencionális kutatásokhoz;
2. a hatalom elhárítja a társadalmi veszélyt: a 19-20. század fordulóján létrejött mozgalmak, páholyok, körök felszámolása, az érintettek fizikai megsemmisítése;
3. hatalmi korrekciós kontroll az ún. felengetés, majd a stagnálás időszakában: a hatalom az ezotériához mint egyéni, vagy életmód-közösségi ideológiai devianciához viszonyul, megfigyelés alatt tartja, és végső esetben mentálhigiénés ürügyekkel elkülöníti az érintetteket.

A Szovjetunió a sajátosan különutas tudományosságával és ideológiai doktrinérőségével a legradikálisabb példákkal szolgál ennek a három megközelítésnek az illusztrálására, de ez a felosztás, bizonyos módosításokkal, a szovjet fennhatóság alá került társadalmak többségére is alkalmazható.

A 'babiloni parázna' és a századforduló ideológiák

Praktikus okokból itt eltekintek a gyakran szinonimaként is használt okkult, misztikus és ezoterikus fogalmának eszmetörténeti szárazsától: a leghétköznapibb értelemben használom ezeket olyan jelenségekre, melyek rejtettek, vagy csak a beavatottak számára érthetők, és beleértem ebbe a „parajelenségeket” is.⁴ Ennél sokkal fontosabb felvázolni, hogyan viszonyul a szélesebb társadal-

⁴ A misztikus, ezoterikus, spirituális, okkult, paranormális fogalmak, valamint ezek egymáshoz való viszonya mindig is nehezen volt definiálható. Az ellentmondásokra, illetve a nyugati és az orosz tudományos narratívákban megfigyelhető különbségekre Birgit Menzel tér ki részletesen a *The New Age of Russia Occult and Esoteric Dimensions* című kötethez írt előszavában (Menzel 2012:18-23).

mi közege a megmagyarázhatatlan, titkos, rejtélyes, természettudományos paradigmán kívüli jelenségekhez.

A mai értelemben vett okkultizmus – és az ókori és reneszánsz vonatkozások inkább az önmagyarázó legenda részei – a felvilágosodást követő modern kor termékének tekinthető, egyfajta kiútnak azok számára, akik az egyházak által képviselt „isteni világrend” összeomlása után, a darwini eszmék uralta világban is a spiritualitást hiányolták az e világi üdvözülést ígérő modern projektekből (Yates 2001). Az okkult doktrína minden egyes 19. századi elágazása – a Blavatsky-féle teozófia, a rózsakereszteség, újkori templomosság, illuminátusság, szabadkőművesség, a különböző jóga-tanítások, a spiritizmus, a későbbi steineri antropozófia és ezek számtalan alváltozata – egy konkrét, Isten nélküli isteni lényegre hivatkozott, melyet minden embernek önmagában kell felfedeznie, fokozatos beavatások révén eljutnia hozzá, vagyis mindenki helyben biztosíthatja a magának a megváltást (lelki halhatatlanságot). Az individuális üdvprojekt, az okkult doktrína minden túlzás nélkül nevezhető a modern kori ideológiák 'babiloni paráznájának': képes volt gátlástalanul összeadni magát a 19. század kollektív üdvprojektjeivel – a szocialistával és a nemzetivel –, és ez akkoriban teljesen rendjénvalónak számított. Helena P. Blavatsky, a Teozófiai Társaság megalapítója például nem csupán rokonszenvezett számos korabeli szocialistával (Stube 2017:573), de egyik programadó írásában kijelentette, hogy Krisztus és Buddha is a szocializmust hirdette (Blavatsky 1889:79). Az utópista-szocialisták elképzelései számos ponton érintkeztek az okkultizmussal: az eredetileg fábiánus szocialista Annie Besant, aki később Blavatskyt váltotta a Teozófiai Társaság élén a teozófiát egyfajta szocializmus-pótléknak tekintette, hiszen mindkettő az emberek közötti testvériséget (Brotherhood of Man) akarják elérni (Beaumont 2012:177). A korszak határokat nem ismerő szinkretizmusát jól példázza, hogy Marx *Kommunista kiáltványát* az Amerikai Spiritizista Társaság akkori elnöke, egykori clairvoyant, jósnő és médium Victoria Woodhull fordította le és adta ki a saját, amúgy radikális feminista, antiklerikális, szabad szerelmet hirdető lapjában (Gutierrez 2009:98; IAPSOP website). Másfelől viszont, mai szemmel olvasva Blavatsky fajközpontú történelemkoncepcióját, kimagyarázhatatlanul súlyos rasszista elemeket is találunk benne. A teozófia, éppen végtelenül szinkretikus

jellegéből adódóan minden és semmi, ezért nem véletlen, hogy nem csak a szocialisták, de a későbbi náci is szellemi táptalajt találtak benne az ariozófusokon és a biológus Ernst Haeckel monista vallásának közvetítésével. Nehéz tiszta képet alkotni arról, hogy az amúgy közismerten lelkes okkultista Hitler és Alfred Rosenberg valójában milyen „szellemi forrásokból” merítettek, nem is véletlen, hogy a szakirodalomban máig nem csillapultak az erről szóló polémiák. Alighanem egyet lehet érteni Julian Strube árnyalt állásfoglalásával, miszerint a századfordulós okkult irányzatok annyira szerteágazók, hogy nehéz közvetlen leszármazási vonalat megállapítani közöttük. Kétségtelen az is, hogy a teozófiája részben beépült a Jörg Lanz von Liebenfels és Guido von List által kigondolt ariozófiába, de ez a mainstream náci ideológiának csak az egyik komponense volt; a nemzetiszocialista propaganda sokat hivatkozik az áriatanra, ugyanakkor hivatalosan harcot hirdet a „babonák” és a „miszticizmus ellen”, ráadásul épp a magánéletben legbabonásabbnak ismert Himmler rendőrsége csapott le és morzsolta fel 1941-ben az ezoterikus köröket Németországban (Strube 2015:343-344). Egy pillanatig sem vonnám kétségbe Robert J. Richards igazságát, aki racionálisan érvel azokkal a történészekkel szemben, akik Haeckel felkapott „evolúciótanában” a hitleri náciizmus közvetlen előfutárát vélik felfedezni (2007:97-103), de attól még a biológiai elméletnek az oldalvívén kifejlődött monista vallásból nehéz nem kihallani a Blavatsky-féle hangszerelésben megszólaló „transzcendens rasszizmust”, ami azután a náci ideológiából is visszaköszön. Vagyis lehetséges, hogy a 20. század elején a fajelméletek nem egymás közt szaporodtak, de hogy az okkultizmus ezen az eszmei térfélen is mindenkinek a közös babája volt, abban nem kételkedhetünk.

Természettudomány: a kontrolált ezotéria

Yuval N. Harari találóan „a modern kor természetjog vallásának” nevezi a liberalizmust, kommunizmust, kapitalizmust, nacionalizmust és náciizmust, pár oldallal ezt megelőzően pedig kifejti, hogy minden monoteista és ideológia alapú vallás szükségszerűen szinkretikus (2014:200-202). Hogy ebbe a szinkretikus közegbe mennyire jól beleillett az okkult kötődésű parapszichológia, azt jól érzékelteti egy 1977-es CIA jelentés, mely

megállapítja: az amerikai és a szovjet kutatások között az a jelentős különbség, hogy míg az amerikaiak még a jelenségek létezését próbálják igazolni a reménybeli finanszírozók meggyőzése érdekében, addig az oroszok a gyakorlati alkalmazás módjait keresik (Hamilton 1977). Vagyis a szovjethatalom tudománya számára – kevés kivétellel – nem az a kérdés, van-e távolbalátás, események előérzete, telekinézis, gondolatátvitel és -olvasás, aura és gyógyító bioenergia, hanem az, hogyan állítható mindez „az ügy” az szolgálatába.⁵ Magabiztosan pragmatikus hozzáállás, de mégis: miből ered ez a bizonyosság?

Bernice Glatzer-Rosenthal logikáját követve ennek okai a múltban keresendők. Az eredetileg 1997-ben, magyarul 2004-ben megjelent *Az okkult az orosz és a szovjet kultúrában* kötet tanulmányai egybehangzón mutatják be, hogy az 1917 előtti orosz kultúra szinte minden releváns szereplője – Gyagilevtől Bergyájevig és Hlebnjykovtól Málevicsig – valamilyen szinten kapcsolatban állt okkult szerveződésekkel, de minimum kimutatható a műveikben a hatása. Nehéz lenne megcáfolni a kötet egyik fő állítását, miszerint a bolsevista hatalomátvételt megelőző években az egész orosz kultúrát és közgondolkodást teljes mértékben áthatotta, sőt meghatározta az okkult eszmeiség, de ennyi év távlatából is merészség lenne megmondani, mennyire egymásba fonódó gondolati mintázatokról és művészi motívumokról van szó, és mennyire Gudjjeff, Uspenszkij, Steiner és más népszerű misztikusok direkt hatásáról. Tény, hogy ezek a motívumok mind a mai napig visszaköszönnék az orosz művészetben, bár az alkotók ideológiai elkötelezettsége talán nem annyira egyértelmű, mint amennyire a könyv szerzői néhol sejtetik – a motívumok felhasználása, esztétizálása önmagában véve még nem jelenti az ideológiai azonosulást a tartalmukkal. Ráadásul az okkultizmus már említett ideológiai léhaságából adódóan rendkívül könnyen alkalmazkodik a helyi viszonyokhoz (nemzeti sajátosságokat ölt, mint például Nyikolaj Rerih festő és teoretikus

5 Ezzel kapcsolatban már említettem Leontyev elhíresült cikkét és a körülötte kibontakozott vitát. Ugyanakkor a *Nagy Szovjet Enciklopédiában*, mely 1969 és 1978 között jelent meg és szigorúan a hivatalos szovjet ideológia álláspontját képviseli, a *Parapszichológia* szócikk alatt a vitaindító cikk két szerzője (Leontyev és Zincsenko) továbbra sem nyilatkozik egyértelműen a parapszichológia és kísérő jelenségeinek áltudományos jellegéről. <http://bse.sci-lib.com/article086932.html>

esetében),⁶ valamint akkor és ott érvényesül a legjobban, ahol a legnagyobb a zűrzavar, minden régi szabály érvényét veszíti, az új pedig még nem szilárdult meg; azaz Durkheim klasszikus szóhasználatával élve olyankor van elemében, amikor eluralkodik az anómia.

Az orosz spiritualizmus első periódusa viszonylag jól dokumentált (vö. Vinitsky 2008), azt azonban mindenképp érdemes megjegyezni, hogy Oroszországban a klasszikus tudományos paradigma 1875-ben még ellenáll az okkultizmus nyomásának: ekkor hozzák létre a Szentpétervári Egyetemen azt a médiumkutató bizottságot, melynek maga Mengyelejev áll az élére. A grémium több tagjának ellenvéleményét félresöpörve a vegyész kimondja, hogy a spiritizmus szemfényvesztés, de az összefoglaló előadása végén, megejtő stilisztikai eleganciával kifejti, hogy a tudománynak nem elhallgattatnia kell az új elképzeléseket, hanem nyitottnak kell lennie, és saját igazsága tudatában magabiztosan vitatkozni kell velük (Mengyelejev 1876:381). Ezt a gesztust a bigott ortodox közvélemény, Dosztojevszkijel egyetemben, szinte az ördöggel való cimborálásnak tekintette (1972–1990:36–37), de az orosz természettudomány fogékonyak bizonyult erre az engedékenységre: alig telt el tíz év, és 1885-ben Behtyerev megalapítja az első telepátiára (is) szakosodott kísérleti pszichológiai laboratóriumot, s az azt követő évtizedekben kidolgozta a minden élőben megnyilvánuló „világenergián” alapuló pszicho-fiziológiai elméletet, mely az orosz-szovjet pszichológia egyik meghatározó alapvetésévé vált (Singarov 1994:19–20). Az 1917-ben írt tanulmányában a telepátiáról értekezve bűvészkedésnek minősíti ugyan a gondolatátvitel addig kutatott, főleg vásári formáit, de a szövegben megteszi ugyanazt a megengedő gesztust, amit pár évtizeddel korábban Mengyelejev: tagadja, hogy a tudomány „hivatalos” és „nem hivatalos” tartományra osztható, és nem veti el radikálisan a telepatikus jelenségek további vizsgálatát (Behtyerev 1994:321–323). Ezt követően minden korszak megpróbált elméleti magyarázatot adni a megmagyarázhatatlanra: négy évvel a Behtyerev-féle laboratórium indulása után Julian Ochorowicz, a lengermi egyetem filozófia, pszichológia és élettan professzora előadta a gondolatátvitel elektroindukciós elméletét. Ezt követően a Szovjetunióban a telepátiát magyarázó elméletek korszakonként váltották

egymást: megszületett a mágneses hullám elméletet (Kazsinszkij 1923), pár évtizeddel később az ebből nőtt ki a rádióhullám-elmélet (1977–1980 Gulaev és Kobzarev; előbbi koronatanú volt a bevezető bekezdésben leírt Kulagina-perben) fogadja el mérvadó diskurzusnak a szovjet tudományos gondolkodás. Nyugat-Európában Freud Kazsinszkijel gyakorlatilag egy időben mondta ki a végleges ítéletét a telepátiáról a *Pszichoanalízis és telepátia* című előadásában, melyben a gondolatátvitelt okkult jelenségnek bélyegzi, s mint ilyet a vallás, nem pedig a racionális, tényeken alapuló tudomány illetékességébe sorolja. A bécsi mester hihetetlen tisztánlátással figyelmeztet arra, hogy az okkult hit épp attól annyira virulens, hogy a természettudomány szinte minden új elméletével talál érintkezési felületet, amitől mindig újabb és újabb munícióra tesz szert a túléléshez (Freud 1921:27–44). És felfogható ez afféle önbeteljesítő jóslatnak is szovjet területen: a „léha természetű” okkultizmus, különösen annak gondolatátvitelre, a tömegek esetleges mentális befolyásolására alkalmazható elemei lépre csalták a hithű marxista és materialista tudósokat is.⁷ Nem állítom, hogy ez az a pont, ahol a szovjet-orosz tudományos gondolkodás elindult egy, a nyugatitól jelentősen eltérő irányba, de a telepátiához való viszonyulás jól érzékelteti a két szemlélet lényegi különbségeit.

7 Ha elfogadjuk, hogy a Szovjetunióban a központosított, akadémiai rendszerből és a kiadói cenzúrából adódóan nem jelenhettek meg „alternatív” tudományos művek, akkor mindenképp „hivatalosnak”, vagy legalábbis nem eretneknek tekinthető nézetet fogalmaz meg Kazsinszkij az 1963-ban megjelent *Biológiai rádiókapcsolat* című könyvében, ahol a kor nagy csodája, az elektronika és a rádiótechnológia szolgáltatja a központi metaforát, vagy értelmezési keretet, melyen keresztül a gondolatátvitel jelenségét a szerző (és kortársai) értelmezi. Az emberi központi idegrendszert egyfajta „rádióadónak” tekinti, melynek egyes szervei a rádiókészülék analógiájára mások által is felfogható jeleket ad ki, míg a „vevőnek” szintén megvannak a maga alkatrészei/szervei a befogadásra és dekódolásra. Tanulságos, hogy épp Mengyelejev idézett „megengedő” gesztusára és Behtyerev kutatásaira hivatkozik a bevezetésben (nyilván Leninre is, de ez inkább a kötelező gyakorlat része), valamint Ciolkovszkij bátorító támogatását is felidézi. A gondolatmenten arra épül, hogy az ember a történelem hajnalán bizonyára tudott telepatikusan kommunikálni, de ezt a képességét elveszítette az evolúció során, és most ennek csak a morzsáit tapasztalhatjuk meg és kutathatjuk. Az átütő eredmények átmeneti hiányát főként az eszközök tökéletlenségével magyarázza (Kazsinszkij 1963).

6 Rerih eklektikus-metafizikus eszméinek eredetéről és sajátosságairól bővebben lásd Osterrieder 2012.

Mindezek háttérében ott munkált az orosz természettudomány filozófiai alapvetése, amelyhez nem kis mértékben az okkult elvekből táplálkozó Nyikolaj Fjodorov és Vlagyimir Szolovjov eszméi adták meg az alaphangot; erre épült rá az úgy nevezett „orosz kozmizmus” tudományos gondolkodása, melyet Ciolkovszkij (az orosz űrkutatás atyja), Vlagyimir Vernadszkij (a nooszféra, vagyis a bioszférát – szerinte – felváltó „értelmi szféra” fogalmának kidolgozója) és Csizsevszkij (aki a kozmikus sugárzást kutatta). Az ő holisztikus elméleti „értelmezési keretük” szerint az emberi értelemnek el kell foglalnia a vezető helyet az univerzumban, és aktívan és felelősen részt kell vennie annak evolúciós folyamataiban.⁸ A magasabb, „planetáris” tudat eszerint azáltal érhető el, ha az emberiség „értelmes élő anyaggá” lényegül, és egyetemes erkölcsnek rendeli magát alá. Lényegében az „új ember” létrejöttéről, a misztikus transzformációról és a nietzschei „emberebb ember” felemelkedéséről beszélnek. Ciolkovszkij például, aki az űrrakétákról értekezik a 20. század elején, őszintén vallja, hogy „A telepátikus jelenségek létezéséhez nem férhet kétség. Nem csupán hatalmas mennyiségű tényanyag gyűlt össze erre vonatkozóan, de szinte minden családos ember szívesen beszámol az általa átélt telepátikus jelenségekről”.⁹ Leonyid Vasziljev neurofiziológus, aki évtizedekkel megelőzte a nyugati tudományt a stresszkutatásban, éppen ezzel Ciolkovszkij-mondattal vezet be a 30-as években írt, de csak 1962-ben megjelent *Gondolatok átvitele a távobba. Egy élettan kutató feljegyzései* című könyvét. Ebben élesen polemizál a spiritiszták és okkultisták telepátia-értelmezésével, és a lelket (szellemet) a tudat következményének tekinti. Mindazok, akikre ebben a kötetben hivatkozik – Kazsinszkij, Behtyerev, Szecszenov, Leontovics, Lazarev és mások –, acélkemény természettudósok, akárcsak a század első felének többi említett orosz kutatója, akik múlhatatlan érdemeket szereztek a saját tudományterületükön, mégis szükségét érezték, hogy állás foglaljanak a lélek (szellem) ingoványos ügyében, túlnyúljanak a fizikán anélkül, hogy beleesnének a metafizikába. És ebben mintha fel-

sejlene egy emberi dráma is: az „embervallással” talán épp a kommunista vallást igyekeztek elkerülni, vagy legalábbis kibúvót keresni maguknak alóla. És bármilyen furcsa is az utókor szemével nézve, mintha sikerült volna, hiszen többségük, csodával határos módon ép bőrrel, szellemi integritásuk és emberi tartásuk megőrzésével megúszták a „nagy terror” évtizedeit.¹⁰

Vasziljev 1963-as könyvében már rengeteg szó esik a parapszichológiáról, annak tudományos megalapozottságáról. A kötet megjelenése egybeesik a szovjet „nem-konvencionális kutatások” aranykorával, mely 1955 és 1980 közé tehető, vagyis ahogy akkor nevezték, a stagnálás időszakára. Eredmények vélhetően voltak, de az adatokat csak részben és töredékesen hozták napvilágra (Kernbach 2016:35-57). Stagnálás nem csupán politikai és gazdasági értelemben volt tapasztalható, hanem a szovjet ezoterikának-parapszichológiának ez a korszaka is egyfajta sajátos állampárti és titkosszolgálati bulvárként írható le, valódi gondolati mélységek és emberi drámák nélkül. A legfőbb kérdés abban az időszakban az volt, hogyan lehet az emberi agyból nagy távolságokra eljuttatni a jeleket (vagyis telepátia), milyen természetű az emberi testből sugárzó energia (bioenergia), illetve hogyan lehete a jeleket és az energiát nem emberi forrásból előállítani. A laboratóriumok állami pénzből működtek és a mindenkori állambiztonság felügyelte őket. Az első, 1917-től 1934-ig tartó periódusban a műszaki elektronikai kutatásokat Moszkvában végezték, Leningrádban maradt a biológiai és agykutatás, a két intézmény gyakorlatilag nem ismerte egymás eredményeit. Már mint a tényleges eredményeket, mert a szállak magas rangú állambiztonságiaknál értek össze. Hogy mire mentek vele, az feltehetően sosem derül ki, de gyanítható, hogy nem sokra, ezért a sztálini hatalom fel is számolta ezeket az intézeteket. A második időszak legnagyobb mítosza az 1973-ban, Novoszibirszk közelében felállított, akkumulált bioenergiával működő Radioszon (rádióállom) elnevezésű berendezésről szólt, mellyel egy szempillantás alatt sikerült álomba szenderíteni egy ötvenöt kilométerre fekvő, száz négyzet-

8 Erről részletesen Michael Hagemeister ír kitűnő tanulmányában (Hagemeister 1997:185-202).

9 Ez az idézetet szinte kihagyhatatlan kelléke a telepátiaival foglalkozó szovjet és orosz könyveknek, valójában nehezen dokumentálható, mert Kazsinszkij fent említett könyvében idézi egy 1923-ban kelt magánlevelezésből.

10 Behtyerev több szempontból is határeset: inkább megbízható hivatkozási alapul szolgált az 1917 utáni generációknak, s utólag sincs teljes bizonyosság a tekintetben, természetes halállal halt-e meg, miután Sztálint diagnosztizálta. Csizsevszkij nyolc évet töltött száműzetésben, de az idő egy részében folytathatta kutatásait.

kilométer területű város teljes lakosságát.¹¹ Számos forrás utal arra, hogy ebben az időszakban a szolgálatok lasszóval vadászták a szibériai sámánokat és közép-ázsiai javasembereket, akiknek az asztrálestét megpróbálták beidomítani arra, hogy látéletet készítsen a távolból az ellenséges bázisokról: KGB-gazdaságos megoldásnak tűnt a körülményes és kockázatos kiküldött ügynökösdi helyett. A szovjet hírszerzős mozgolódás hírére az USA adminisztráció is beindult és megfinanszírozta az ún. Suttgart (eredetileg Stargate) programot (ennek a paródiája látható a *Kecskebűvölők* című filmben),¹² melynek keretében pszi-harcosokat képeztek. A játszma tehát sokkal inkább arról szólt, melyik fél tud nagyobb költségvetést kicsikarni a kormánytól a programok folytatására a fenyegetésre hivatkozva. A már idézett 1977-es CIA jelentés szerint a Szovjetunióban tizenegy kisebb-nagyobb – tíz és ötszáz fő közötti kutatót foglalkoztató – intézetben az összráfördítést ebben az időszakban félmilliárd rubelre becsülték.¹³

11 Mindezek az adatok és történetek főleg kétes, bulvár forrásokból szerezhetők be, számos hivatkozás nélküli visszaemlékezésből és valóságos tudományos érték nélküli cikkből az interneten. Például: *General KGB o pszi-oruzszi*. (A KGB tisztje a pszi fegyverről) <https://cont.ws/@romster/126500> és a cáfolat: <https://sputnikpogrom.com/russia/47872/kgb-lunatics/>. Egy másik jellegzetes példa Tim Rifat több tucatnyi helyről letölthető könyve, a *Remote viewing* (Távolbalátás) (2004), illetve adatok róla: <https://targetedindividualscanada.com/2012/01/19/tim-rifat/>. Rifat elképesztő mennyiségű adatot közöl referencia nélkül és megközelítő forrásmegjelöléssel: nála látszólag minden egybevág, és esetleg igaz állításokból von le bizonytalan következtetéseket. A Radioszon történetet egy hasonló módszerrel dolgozó szerző, Olga Grejg írja le a könyvében (a már említett *Parafénomének és mágusok a világ titkosszolgálatainak szolgálatában* címűben), de hivatkozásokat ebben sem találunk (Grejg 2014:267). Kernbach orosz nyelvű könyvében épp erre hivatkozik a Radioszon-ügyben (2015:117), amiből nem nehéz kikövetkeztetni, hogy ennek hitelessége is erősen kétséges. A szovjet parapszichológiáról írt összefoglalóhoz ezekből a nem sok hitelt érdemlő, főként interneten megjelent reflexiókból próbáltam leszűrni az információt, miközben igyekeztem kellően skeptikus maradni a nyilvánvaló fantazmagóriákkal szemben. Sajátos módon a legsemlegesebb és –informatívabb – forrás egy rövid időrendi leírás, mely megtalálható például itt: <http://ezolife.info/?p=6559>

12 *The Men Who Stare at Goats*. Rend. Grant Heslov, 2010.

13 2003-ban az akadémia nyomására megszüntették az intézetek támogatását, 2004-ben a Kreml természetgyógyászait szélnek eresztették (Kuzina 2005).

Mivel ezeket az akciókat nem lehetett teljesen elhallgatni a nyilvánosság előtt, a hatalom a jól bevált maszatosító kettős beszédet alkalmazta: a pszi-hadviselésre szolgáló „komoly” kísérleteket a hadügy alá rendelte és titkosította (majd dezinformálta róluk a külföldi hírszerzőket), a fiziológiai-fizikai kísérleteket akadémiai intézetekre bízta, a kutatók publikáltak külföldön (Vasziljev könyveit például Nyugaton is kiadták),¹⁴ jártak nemzetközi parapszichológiai konferenciákra, nyilvános vitákat gerjesztettek a sajtóban – hol bejelentve a telepátia végső megfajtását, hol letagadva az egész jelenséget, de mindig a megfelelő mederben tartva a tájékoztatást. Szó is volt róla, meg nem is, fő, hogy lehetett rágni a gittet: ilyen eset volt a bevezetésben említett Kulagina-ügy, ahol a hatalom épp elkalkulálta magát egy pillanatra, de a karaván ettől még zavartalanul haladt tovább.

A társadalmi veszély elhárítása

Sommásan fogalmazva tehát a rezsim tudományos-materialista elkötelezettségéből meglehetősen kilógó „pszichotronikus” kutatásokat részben az orosz természettudományi diskurzus sajátosan eltérő felütése és a szovjethatalom világhatalmi ácsingó-zása tartotta életben. De, mint említettem, mindez csak a bulvár: a vélt rejtélyek, megvalósulatlan szcenáriók és titkosszolgálati játszma története. A tényleges dráma egy másik szinten zajlott: ez a történet félresiklott sorsokról, elfojtott szabadságvágyról és rengeteg halálról szól. A csélcsep okkultizmus, mely megpróbálta magát befészkelni a tudományos és filozófiai diskurzusok sorai közé, befolyásolni a művészek és természettudósok kreativitását, itt is központi szerepet játszik, de ezúttal nem céltudatosan megvalósítandó projektet takart, hanem csupán hívószó volt egy szabadabb élet illúziójához. Ha ebben a kontextusban továbbgondoljuk Harari említett koncepcióját, miszerint az ideológiák egyfajta vallásként értelmezhetők, akkor a tágan értelmezett ezoterikus közösségek (mozgalmak) az éppen aktuális inkvizíció áldozatává váltak, miközben – a klasszikus modell szerint – a képviselőik végig azt próbálták igazolni, hogy ők valójában az igaz hitet erősítik. Az itt következőkben csak néhány apróbb mozzanatot szeretnék felvillantani, mely érzékelteti

14 Az angolszász nyelvterületen az ő művein keresztül tájékozódtak az amúgy alig ismert orosz akadémiai eredményekről: <https://allaboutheaven.org/sources/vasiliev-leonid/190>

a kibontakozó állampárti terror mechanizmusait és az autonóm közösségek utóvédharcát a túlélésért.

Az 1917-es bolsevista hatalomátvétel után a nagyvárosokban működő titkos társaságok – ezoterikus és spiritiszta körök, szabadkőművesek és rózsakeresztesek, templomosok és martinisták – úgy működtek tovább, mintha mi sem történt volna: gyarapították a tagságukat, éltek a páholyéletet, oktattak, perlekedtek egymással, osztódtak rendületlenül. Borisz Asztromov, az ismert színész, a leningrádi ezoterikus színtér egyik központi figurája még 1922-ben is új páholyt alapított, mert nehezen jött ki a tudós és közéleti szereplő testvérekkel, így színházi kollégáival és más művészekkel újabb hálózatot kezdett el építeni Orosz autonóm szabadkőművesek néven. Utólag nehéz eldönteni, miben reménykedett ez több száz, esetleg ezer értelmiségi a szovjethatalom hajnalán, nyilván egy teljesen más film foroghatott a szemük előtt, mint a valóságos történések, mert úgy gondolták, hogy a társaság titkos jellege megvédi őket az állambiztonsági szervek zaklatásától. Asztromov ráadásul felajánlotta a szolgálatait az NKVD-nek, több testvérét is beszervezte besúgónak, mert elképzelése szerint a szabadkőműveséget be kell csatornázni a szovjethatalomba (Nyikitin 2000:19). „A szovjethatalom már átvette a szabadkőműves jelképeket: az ötágú csillagot, a sarlót és kalapácsot (...) a kommunizmus céljai nagy vonalakban egybeesnek az orosz szabadkőművesesség törekvéseivel” – írja, majd elővezeti, hogy a Kominternt a szabadkőműveség mintájára kell átalakítani, hogy ne legyen többé tüske a nyugati nagyhatalmak szemében, ugyanakkor hatékonyan tudjon tovább működni.¹⁵ Nemes elképzelés, talán csak az sántít, hogy ezeket már 1926-ban írta le egy Sztálinhoz címzett levélben, amikor a többi testvérrel együtt előzetesen ült a Ljubljankán. Időközben ugyanis lecserélték az állambiztonság vezetőit, és az új garnitúra már nem elégedett meg a pusztá megfigyeléssel. Asztromovot hosszú évekre lecsukták, száműzték, majd 1940 után egy újabb tisztogatási hullám alkalmával haláláig munkatáborba zárták.

A moszkvai okkultistákat is hamarosan utolérte a végzetük: 1928-ban szinte kivétel nélkül letartóztattak mindenkit, aki valamilyen szállal kapcsolódott hozzájuk, hiába működtek a legmélyebb konspirációban. Talán nem meglepő, hogy egyik küldetésük az volt, hogy más szakterületeken tevékenykedő tudósokkal segítsék az akadémia moszkvai agykutató intézetében folyó gondolatátviteli és telekinetikus kutatásokat (Nyikitin 2000:19). A

15 http://www.hrono.ru/biograf/bio_a/astromov.html

30-as évek végére már egyetlen „titkos társaság” sem működött, a történetüket részletesen feldolgozó, és a vizsgálati jegyzőkönyveket nyilvánosságra hozó történész, Alekszandr Nyikityin megállapítása szerint minden érintett a 40-es évek elejére az egymást követő terrorhullámok áldozatául esett. 1938-ra ugyanerre a sorsra jutottak a moszkvai misztikus anarchisták is, akik a moszkvai Kropotkin emlékház védelmét élvezve küzdöttek a saját anarchista eszmetársaik ellen, így amikor a felszámolásra került sor, az NKVD-nek szinte alig maradt dolga. Ez a sajátosan orosz okkult-forradalmi hibrid egy Apollon Karelin nevű teoretikus tevékenysége nyomán terjedt el és vált népszerűvé, sőt egy időben dominánssá a Kropotkin-ház berkeiben. Karelin egy új etika elfogadását tartotta szükségesnek ahhoz, hogy az anarchizmus személyiségfelszabadító társadalmi céljai megvalósulhassanak, ehhez az új etikához pedig a belső önmegismerésen („a belső ember felépítésén”) keresztül vezet az út, hiszen az nyilvánvalóvá vált, hogy a megvalósult forradalom nem a felszabadulást, hanem a legpusztítóbb ösztönök elszabadulását hozta el. A szálak itt újra összeérnek: Nyikityin, a kihallgatási jegyzőkönyvek alapján meggyőzően rekonstruálja a templomosok (az ún. Fény Lovagrendje) és az anarchisták közötti személyi és ideológiai kapcsolódást. De 1930 szeptemberében a lovagokat letartóztatják: harminc ember, kivétel nélkül értelmiségiek, egyetemisták, szinte egytől egyig azt vallották, hogy a jó, a fény diadaláért küzdöttek a sötétség erői ellen, a kor tudományos eredményeit akarták egybeötvözni az évszázados tudással (Nyikityin 2000:50). Naiv, jóhiszemű, elkötelezett emberek, talán sosem tudjuk meg, hányan tértek vissza közülük.

Kontroll és korrekció az újraeszmélés időszakában: a zendülők

Ha szokatlanul is hangzik, de a szovjethatalom és okkultizmus igen bonyolult viszonyára Tarkovszkij filmjeiben találjuk a legszebb metaforákat, nyilván, nagyon áttételeseket: a dadogós kisfiú meggyógyulása és a határvonal átlépése az *Iván gyerekkorában* (1962), a papa hazatérése a *Tükkörben* (1974) a tömeges repressziók végére utal, a telekinézis-jelenet a *Sztalker* (1979) végén – ez mind a kor közönsége számára érthető utalás az orosz társadalom, de főleg az értelmiség eszmélésére, a spiritualitás iránti igény visszatérésére, az önismeret, a „belső ember” újrakonstruálására. Er-

ról a korról, az akkor fellépő „másként gondolkodók”, „ellenzéki csoportosulások” megjelenéséről számos visszaemlékezés szól, nyilvánosságra került a KGB vizsgálati adatai és a korabeli párthatározatok többsége. Az hrucsovi és brezsnyevi kor felpuhuló terrorja már nem fenyegette halállal az eretnekeket, inkább „figyelmeztető-profilaktikus” természetű intézkedéseket hoztak a tűréshatáron belüli esetekben, például államellenes röplapok terjesztése ellen (Kazmin és Kazmina 2015:15). Ezt a korszakot találóan „kramolának” (zendülésnek) nevezi a legújabb orosz szakirodalom, ez a szó ugyanis szabatosan kifejezi a szórványosan jelentkező, spontán tiltakozások közös sajátosságát: az ösztönös reakciót a rezsim hivatalos narratívái és a nyomorúságos valóság közötti ellentmondásra utal (Kozlova és Mironyenko 2005). Az oroszul sugárzó külföldi médiának nagy szerepe volt a 60-as évektől kezdően a nonkonformista ideológiák, a diák- és hippimozgalmak, a zenei szubkultúrák és divatok elterjedésében; később a 68-as csehszlovákiai invázió nyomán megerősödnek a nagyvárosi emberjogi mozgalmak (Alekszeeva 1992; Kozlova – Mironyenko 2005; Makarov 2006). A „kramola” tehát több forrásból is táplálkozik és sokféle reakciót vált ki főként a harminc év alatti generációkban, a hatalom pedig rendszerint ugyanazokat a „korrekciós mechanizmusokat” alkalmazza minden esetben: a szovjet hatóságok vádoltak padján egymás mellett ültek a cionisták a neonácikkal, a vallási fanatikus szektások a lenini elveket számonkérő ultrabalosokkal, a moralista művészek a liberális jogvédőkkel, a spontán lázadó gyári munkások a skizoid lázadó kamasszokkal. Ezek után különös, hogy a „kramola” történetét feldolgozó szakirodalom gyakorlatilag említés nélkül hagyja az ezoterikus hagyományokhoz visszatérő, vagy ezekre újonnan rátaláló csoportokat és közösségeket, pedig ebben a szakaszban ezek értelmezésére is ez nyújtaná a legkézenfekvőbb értelmezési keretet.

Az okkultizmus mindenkor ledér eszméje ezúttal a spirituális újjászületéssel fonódott egybe, a zendülés egyik csendes válfajának kinyilvánulásává vált. Ezt a szcénát a leghitelesebben Vlagyiszlav Lebegyko pszichológus dolgozta fel *Az orosz szánjásza krónikája (Fejezetek az orosz misztikusok életéből az 1960-as évektől 1990-ig)* című interjúkötetében. A szánjásza eredetileg a legmagasabb tudatállapot a hinduizmusban, de egyben azoknak az elnevezése is, aki kivonulnak a hétköznapokból, lemondanak a földi hívságokról

és a szellemnek élnek. A szerző ezt a fantázianevet használja arra a laza hálózatra, mely a 60-as évek végétől kezd kiépülni: olyan emberek alkotják, akik – kihasználva a terror lazulását – elfordulnak a szovjet társadalomtól, önismereti-önépítő kísérletezésbe kezdenek – mindenki a maga módján, házilagos eszközökkel és az épp hozzáférhető irodalom alapján. Pár tucatnyi emberről van szó, akik a táborokból akkoriban szabaduló egykori misztikusok, teozófusok és okkultisták megmentett könyveit kezdik olvasgatni – Carlos Castanedát, Gurdjieffet, Uspenszkijt, Rerihet –, találkozgatnak velük, majd kisebb tanítványi csoportokat gyűjtenek maguk köré, és elutaznak az ország félreeső részeibe meditálni, megtalálni az igazi énjüket egy párhuzamos valóságban. Ennek a misztikus undergroundnak a főbb szereplői alapállásban deviáns, labilis lelkiállapotú, nemritkán tanulatlan egyének, akik hol a terapeuta, hol a kezelt pozíciójában tűnnek fel; a szerző például maga is páciensből küzdötte fel magát pszichológussá. Az interjúkat, vagy jobban mondva a beszélgetések szó szerinti jegyzőkönyvét olvasva semmi olyan nem derül ki róluk, amit ők valójában elértek, vagy teljesítettek volna, elszenvedtek kisebb-nagyobb üldöztetéseket, kényszergyógykezeléseket, nagy részüket megroppantotta a drog és a vodka (az orosz „new age”, a jelek szerint, nemigen válogatott a tudatmódosító eszközökben), de egytől-egyig máig hirdetik a maguk igéjét, amit a világtól elzárva, töredékes ismeretekből, főleg belső forrásokra támaszkodva fogalmaztak meg. A szánjászában folytatódtak, vagy keltek új életre a 20. század elejének okkultista mozgalmi, de a sztálini rettenet utáni anómiás időszak spirituális keresői már semmilyen társadalommegváltó projektre nem akarták rákapsolni az okkult eszméket, semmilyen szervezeti-intézményi formát nem alakítottak ki maguknak: a misztikus szamizdat tanulmányozása, az önfejlesztő jóga, a súlyos drogos trippék csak tünetei voltak annak a lassú eszmélésnek, mely a korai Tarkovszkijnak is alapélménye volt.

Konklúzió helyett: a racionalitás és az irracionalitás közötti határ újrabúzása

Szovjethatalom és okkultizmus teljes történetét még nem írták meg, sőt, az a különös, hogy az „állami” és „privát” ezotériát feldolgozó szerzők egyáltalán nem reflektálnak egymás felismeréseire. Pedig nyilvánvaló, hogy a modern projekten, a „nagy nar-

ratíván” belül ez a léha „kis narratíva” mindvégig jelen volt, változtatta színét és formáját, csapódott jobbra és balra, hol rabságot vagy szabadságot, hol megélhetést vagy illúziókat adott azoknak, akik kapcsolatba kerültek vele, de kétséget kizáróan létezett, mint ahogy létezik ma is, valahogy úgy, amint Umberto Eco megjósolta a *Foucault-ingában*, illetve – hogy közép- és kelet-európai területen maradjunk – Horváth Viktor elképzelte a *Kis reccs* című disztópikus regényében: a transzcendens átköltözött a cyber-térbe (aminek a misztikus analógiája az Akasha), a telepátiát kiszorította az e-kommunikáció, a pszi-hadviselés átadta a helyét a hackelésnek és netes dezinformációnak, a titkos társaságok zárt csoportokká alakultak a közösségi oldalakon, az adeptusok hívek helyett új felhasználókat toboroznak az alkalmazásaikhoz.

De kár lenne az államszocializmuson átmosott okkult doktrínát a kábelek és szerverek világában eltemetni, mert az okkultizmus, a politikai irracionálisban és a bontakozó illiberalizmusban új létformákra talál. Vlagyiszlav Szurkov, akit „Putyin Raszputyinjaként” tartanak nyilván, és a posztmodern, vagy inkább a post-truth politikai porhintés meglehetősen ügyes machinátora, 2019. februárban jelentette meg manifestumát *Putyin hosszú országglása* címen. Külön kitér arra, hogy a nyugati elemzők örjöngenek, mert nem értik az orosz választók *paranormális* viselkedését, a populizmusnak tudják be, mert nincs rá más szavuk, pedig bele kell törődniük, hogy idővel egyre több országban ez lesz a mértékadó választói magatartás. A szavazástás nem véletlen, nem is teszi idézőjelbe: a paranormális túlmutat az irracionális választói magatartáson, átvezet az okkultba, a misztikus szellemi közösségbe (oroszul: szobornosztj), mely évszázadok óta az orosz eszme egyik központi ideológiai pillére.¹⁶ Szurkov egy mára triviálisnak tekintett jelenségről beszél, melyet a 2000-es évek kognitív pszichológiája igazolt, és George Lakoff fordított le a politika nyelvére: „A progresszívek az értelemnek egy régi, még a Felvilágosodásból eredő felfogásából indulnak ki, nevezetesen abból, hogy az értelem tudatos, szó szerint értelmezendő, logikus, egyetemes, indulatmentes, önmagában való és egyéni érdekeket szolgál. A kognitív tudományok és az agykutatás ezzel szemben azt igazolják, hogy ez hamis elképzelés az értelemről. Bármily furcsa is, ennek van jelentősége. Tudományos kérdésnek tűnik, de az értelem természetéről vallott nézetek a demokrácia

16 http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html

hatékony védelmének és fejlesztésének az útjában állak (2008:2). És ennek a felismerésnek a következményei valóban túlnőnek az akadémiai viták keretein: Alekszandr Dugin „eurázsiai” elmélete, mely a 90-es évek vége óta lassan belenőtt a putyini illiberalis állam ideológiájába, rendkívül eklektikus, de alkotórészeinek egyetlen közös eleme az emberek érelemre ható irracionális, amibe a fundamentalista ortodox hittől, az okkultizmuson át az olasz típusú fasizmusig minden belefér. Eszméi nyomokban felfedezhetők a bolgár Ataka, a görög Sziriza és a Jobbik ideológiájában, de a magyar illiberalizmus prófétájának, az első Orbán-kormány vezető ideológusának, Bogár Lászlónak a fő művében felismerhetők a Dugin-féle „posztmodern spiritualizmus” főbb tézisei (Bogár 2006).

Ezzel a zárással nem azt szerettem volna sugallani, hogy az okkultizmus, ezotéria és a belőlük kifarjadó megannyi irracionális eszmekör – a mitikus nemzeteszmetől a globális összeesküvés-elméletekig – az antidemokratikus és illiberalis politikai rendszerek melegágya, esetleg eredője lenne. Csupán annyit, hogy velejárója, ott visszhangzik a politikai vezetők aktuális retorikájában,¹⁷ az irracionális félelemre építő kampányokban, a propagandisztikus emlékeztetpolitikában. Az egykori államszocializmus az éppen aktuális állapotához mérten különböző stratégiákat igyekezett alkalmazni a más-más formában megjelenő okkult-ezotikus-irracionális gondolkodással szemben, mivel ez a kontrollálhatatlan szabadság lehetőségét hordozta magában: hol megsemmisíteni, hol integrálni és kihasználni próbálták, hol egyszerűen az orvostudomány és a kriminológia hatáskörébe utalták az efféle jelenségeket. Korunk autoriter rezsimeivel ezzel szemben felismerték ennek a (Durkheim klasszikus fogalmával élve) „varáznak” a lélektani erejét, a mindennapi kommunikációjuk részévé tették, és ezzel átrendezték a társadalmon belüli értékhatárokat, átértelmezték a Felvilágosodás szabadság-egyenlőség-testvériség értékrendjét, és úgy irányítják híveik „paranormális” viselkedését, ahogy a fentiekben említett novoszibirszki Radioszon projekt megálmódói el sem tudták volna képzelni.

17 Pl. Orbán Viktor 2016. március 15-i beszédében – államszocialista előképeihez hasonlóan – a jó és a gonosz örökös harcának kontextusában értelmezi a saját országglását. <https://www.youtube.com/watch?v=eOOerc7dCA8>

Idézett irodalom

- Alekszeeva, Ljudmilla 1992 *Izstorija inakomyszlja v SzSzsZR* (A máskéntgondolkodás története a Szovjetunióban). Veszty, Moszkva.
- Alexander, John B. 1980 The new mental battlefield: „Beam me up, Spock”. *Military Review*, 60(12):47-54.
- Antonov, V. 2015 *Eksztraszenszy na sluzsbe Kremlja. Szoversenno szekretno* (Parafenomének a Kreml szolgálatában. Szigorúan titkos) <https://www.sovsekretno.ru/articles/ekstrasensy-na-sluzhbe-kremlya-chto-zhdet-vragov-rossii/>
- Bajbakov, N. K. 2011 *Szorok let v pravityelsztye* (Negyven évig a kormányban) Mezdunar. fond “Fond innovacii im. Bajbakova”, Arhangelszk.
- Beaumont, Matthew 2012 Socialism and Occultism at the Fin de Siècle: Elective Affinities. In Tatiana Kontou – Sarah Willburn ed. *The Ashgate Research Companion to Nineteenth-Century Spiritualism and the Occult*. Ashgate, Farnham, 165-180.
- Behtyerev, Vlagyimir M. 1994 Kak proizhogyit tak nazyvaemoe otgadyvanyie myslej na podmosztkah teatra. (Hogyan zajlik az úgy nevezett gondolatolvasás a színpadon) In Behtyerev, V. M. szerk. *Gipnoz, vnushenyie, tyelepatyia*. (Hipnózis, befolyásolás, telepátia) Myszl, Moszkva, 317-332.
- Blavatsky, Helena P. 1889 *The Key to Theosophy: Being a Clear Exposition in the Form of Question and Answer of the Ethics, Science and Philosophy for the Study of which the Theosophical Society has been Founded*. kiadó nélkül, London.
- Cszov, E. 2014 *Horovod smertyej: Brezsnyev, Andropov, Csernyenko*. (A halál körtánca). Algoritm, Moszkva.
- Bogár László 2006 *Magyarország és a globalizáció*. Osiris, Budapest.
- Dosztojevszkij, Fjodor M. 1972–1990 *Dnyevnyik piszatelja*. (Az író naplója). In Polnoe szobranie szocsinenyija v 30 T. (Összkiadás 30 kötetben) 22. köt. AN SzSzsZR, Instytut russzkoj lityeratury (Puskinszkij Dom). Nauka, Leningrád.
- Ebon, Martin 1983 *Psychic warfare: Threat or illusion*. McGraw-Hill, New York, NY.
- Freud, Sigmund 1941 [1921] Psychoanalyse und Telepathie. In *Gesammelte Werke*, Bd. XVII.
- Grejg, Olga 2016 *Eksztraszenszy i magi v szpeczsluzsbah mira* (Parafenomének és mágusok a világ titkosszolgálatának szolgálatában). Algoritm, Moszkva.
- Gutierrez, Cathy 2009 *Plato's Ghost. Spiritualism in the American Renaissance*. Oxford University Press.
- Hagemeister, Michael 1997 Russian Cosmism in the 1920s and Today. In Bernice Glatzer Rosenthal szerk. *The Occult in Soviet and Russian Culture*. Cornell University Press, 185-202.
- Hamilton, Thomas C. 1977 *Soviet and East European Parapsychology Research*. Central Intelligence Agency. On-line: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/NSA-RDP96X00790R000100010041-2.pdf>
- Harari, Yuval Noah: Sapiens 2014 *A brief history of humankind*. Signal Books, McClelland & Stewart (magyarul: Sapiens – Az emberiség rövid története. Libri, Budapest, 2011.)
- Kazsinszkij, Bernard, B. 1923 *Peredacsza myszlej* (Gondolatátvitel). Vszeroszsijszkaja Asszociacija Naturalisztov, Moszkva. <https://www.litmir.me/br/?b=559936&p=1>
- Kazsinszkij, Bernard, B. 1963 *Biologicseszskaja ragyioszvjaz* (Biológiai rádiókapcsolat). Izdatyelstvo akagyemii nauk Ukrainszkoj SzSzsZR, Kijev.
- Kazmin, M. V. – Kazmina, M. V. 2015 Formy protessztnoj dejatyelnosztyi v Rosszii v 60-80 gg. XX veka (Tiltakozási formák Oroszországban a 20. század 60-80-as éveiben). *Vesztnyik Kemerovszkogo Goszudarsztszvennogo Universzityeta* 4 sz. (64).
- Kernbach, Szergei 2015 *Szverhesztesztszvennoe. Naucsno dokazannye fakty* (A természetfeletti. Tudományosan igazolt tények). Algoritm, Moszkva.
- Kernbach, Serge 2016 Unconventional research in USSR and Russia: short overview. *International Journal of Unconventional Science*, Issue E1.
- Kozlova Sz. V. – Mironyenko Sz. V. szerk. 2005 *Kramola. Inakomyslie v SzSzsZR. Rasszkekrecsennye dokumenty Prokuratury SzSzsZR* (Zendülés. Máskéntgondolkodás a Szovjetunióban. A Szovjetunió Főügyészségének feloldott titkosítású dokumentumai). Matyerik, Moszkva.

- Kuzina, Svetlana 2005 *Kremljovszkih ekstraszenszov otpravili v otsztavku* (Kirúgták a Kreml látóit). *Komszomolszkaja Pravda*, Január 5.
- Lakoff, George 2008 *The Political Mind. A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics*. Penguin Books, London.
- Lebegyko, Vlagyiszlav 1999 *Hroninyiki rosszizskoj szanyjaszy* (Az orosz szánjása krónikája). Tyema, Moszkva.
- Leontyev, Alekszej – Lomov, B. F. – Zinchenko, V. P. – Luria, Alexander R. 1973 *Parapszihologija: fikcija ili realnosty?* (Parapszichológia: fikció vagy valóság?). *Voproszy filozofii* 3:128-136.
- Maire, Louis F. – LaMothe, J. D. 2014 *Soviet and Czechoslovakian parapsychology research: The DIA Report from 1975 with new addenda*. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP96-00792R000600350001-3.pdf>
- May, E. C. – Rubel, V. szerk. 2014 *ESP Wars: East and West: An account of the military use of psychic espionage as narrated by the key Russian and American players*. Laboratories for Fundamental Research, Palo Alto.
- Mengyeleev, Dmitrij 1876 *Dva publicnyh cstenija o szpiritizme* (Két nyilvános előadás a spiritizmusról). Szerzői magánkiadás <http://alkruglov.narod.ru/mendspir.html>
- Makarov, A. A. szerk. 2006 *Vlaszty i disszigienty: iz dok. KGB i CK KPSzSz* (A hatalom és a demokratikus ellenzék: az SZKP KB és a KGB irattárának anyagai). Moszkovszja Helszinkszkaka Gruppa, Moszkva.
- Menzel, Birgit 2012 Introduction. In M. Hagemester M. – B. Menzel – B. G. Rosenthal ed. *The New Age of Russia. Occult and Esoteric Dimensions*. Sagner, München, 1-23.
- Menzel, Birgit 2016 Parapsychologie im sowjetischen und postsowjetischen Raum: Status, Forschung, Experimente. In A. Lux – S. Paletschek Hrsg. *Okkultismus im Gehäuse. Institutionalisierungen der Parapsychologie im 20. Jahrhundert im Internationalen Vergleich: De Gruyter/Oldenbourg, München, 149-172*. <https://doi.org/10.1515/9783110466638-006>
- Mojszeeva, Olga 1918 *Asztrologi, ekstraszenszy i drugie tajnye szovetnyiki szovjetszkih vozgyej* (Asztrológusok, látók és a szovjet vezérek egyéb titkos tanácsadói) <https://www.eg.ru/politics/548576/>
- Nyikityin, A. L. 2000 *Misztyiki, rozenkrjecery i tampliery v Szovjetszkoy Rosszszii* (Misztikusok, rózsakeresztesek és templomosok Szovjet-Oroszországban). Agraf, Moszkva.
- Osterrieder, Michael 2012 From Synarchy to Shambhala: The Role of Political Occultism and Social Messianism in the Activities of Nicholas Roerich. In M. Hagemester M. – B. Menzel – B. G. Rosenthal ed. *The New Age of Russia. Occult and Esoteric Dimensions*. Sagner, München, 101-134.
- Ostrander, Sheila – Schroeder, Lynn 1970 *Psychic discoveries behind the Iron Curtain*. Bantam Books, New York.
- Perevozcsikov, Alekszandr 1988 Gyelo o tyelekinyeze (Bíróági tárgyalás a telekinézis ügyben). *Tyehnyika Mologyozsi*, 5-7. http://www.forumknig.ru/index/18_36_95/
- Richards, Robert J. 2007 Ernst Haeckel's Alleged Anti-Semitism and Contributions to Nazi Biology. *Biological Theory*, February, 2:97-103. www.home.uchicago.edu/~rjr6/articles/Haeckel--antiSemitism. <https://doi.org/10.1162/biot.2007.2.1.97>
- Rifat, Tim 2004 *Remote viewing and sensing for managers*. Vision, London.
- Rosenthal, Glatzer Bernice 1997 Introduction. In Bernice Glatzer Rosenthal szerk. *The occult in Soviet and Russian Culture*. Cornell University Press, NY. 1-32. (magyarul: *Az okkult az orosz és a szovjet kultúrában*. Európa Kiadó, 2004).
- Singarov, Georgi 1994 O V. M. Behtyereve – vracse-gipnologue (V. M. Behtyerev orvos-hipnoterapeutáról) In Behtyerev, V. M. *Gipnoz, vnusenyie, tyelepatyia* (Hipnózis, befolyásolás, telepátia). Mysl, Moszkva.
- Strube, Julian 2017 Occultist Identity Formations Between Theosophy and Socialism in fin-de-siècle France. *Numen* 64:568-595. <https://doi.org/10.1163/15685276-12341481>
- Strube, Julian 2015 Nazism and the Occult. In Christopher Partridge szerk. *The Occult World*. Routledge, Oxfordshire, 336-347.
- Szurkov, Vlagyiszlav 2019 *Dolgoe goszudarsztvo Putina* (Putyin hosszú országlása). http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html
- Vasziljev, Leonyid 1962 *Vnusenye na rassztojanyii: Zametki fiziologa* (Táv befolyásolás: a fiziológus megjegyzései). Goszpolitizdat, Moszkva.
- Yates, Frances 2001 *The Rosicrucian Enlightenment*. Routledge, Oxfordshire.

Vinitsky, Ilya 2008 *Ghostly Paradoxes: Modern Spiritualism and Russian Culture in the Age of Realism*. University of Toronto Press, Toronto.
<https://doi.org/10.3138/9781442697959>

Internetes forrás

IAPSOP The International Association for the Preservation of Spiritualist and Occult Periodicals website http://www.iapsop.com/archive/materials/woodhull_and_claffins_weekly/

ÉLSPORTOLÓK ÉS A MÉDIA MUNKATÁRSAINAK KAPCSOLATA SPORTSZOCIOLÓGIAI

MEGKÖZELÍTÉSBŐL

[DOI 10.35402/kek.2019.4.3](https://doi.org/10.35402/kek.2019.4.3)

Absztrakt

A kutatás témája az élsportolók és a média munkatársai nexusának vizsgálata. Az 1990-es évektől kezdődően, az újmédia és a kétirányú kommunikációs modell megjelenésével párhuzamosan a versenyzők médiához való viszonya is átalakult. Az írás célja – mely a hasonló című doktori disszertáción alapul – ismertetni, hogy az olimpikonok és az újságírók hogyan tudtak és akartak ehhez az új kommunikációs korszakhoz alkalmazkodni, további célkitűzés az élsportolók médiához való attitűdjeinek bemutatása. A kutatási eredmények rávilágítanak arra, hogy azért szükséges az élsportolók nyilvános szerepléseinek hátterével foglalkozni, mert a versenyzőknek megvan a motivációja, hogy szélesebb körben is bemutassák a sportban rejlő értékeket. A versenyzők számára nincs megfelelő tudás és rálátás a média működésére, annak innovációira, ezért részben elutasítják a szerepléseket, részben megjelenéseik korlátozását választják.

Abstract

The topic of the present research is to study the nexus between elite athletes and media workers. Since the 1990s, the emergence of the new media and the two-way communication model, the competitors' relationship towards the media has changed. The aim of this paper is to present how competitors and journalists could and wanted to adapt to this new communication era, and also to demonstrate elite athletes' attitudes towards the media. The results indicate that it is needed to consider the background of elite athletes' media appearances, because the competitors have the desire to demonstrate the values from sport. However, they do not have sufficient knowledge and insight about the operation of the media, and that's why many athletes choose to limit their public appearances.

A sport meghatározó szemléletformáló ereje miatt kiemelten fontos, hogy milyen hírek kerülnek nyilvánosságra általánosságban a sportról és adott esetben a sportolókról. A huszadik században a különböző tömegkommunikációs eszközök, úgymint írott sajtó, rádió, televízió, valamint az évezredforduló közeledtével az újmédia, és ezzel együtt az internet térnyerésének köszönhetően radikális fejlődésen ment keresztül a média, ezen belül a sportmédiája világa is. A média intenzív fejlődése, és a sport óriási tömegeket vonzó ereje miatt, a két terület közötti szimbiózis már hosszú idő óta megvan, azonban ez a kapcsolat folyamatos változásokon ment, és megy át a mai napig (Kovács és Dóczi 2016).

Milyen módon lehet a csúcsra feljutni? Mi van a sikerek mögött? Hogy lehet a bukásokból felállni? A feltett kérdésekre kapott válaszok, illetve az ehhez szükséges képességek, készségek a sporton keresztül mind elsajátíthatók. Magyarország hosszú idők óta sportnemzetnek számít, hiszen kiváló sportolók nemzetközi megmérettetésekről rendszerint sikerekkel tértek, és térnek haza mind a mai napig. A versenyzők olyan kimagasló teljesítményt nyújtanak eredményeik elérésével, ami példaértékű lehet az egész társadalom számára. A sikerek mögött rengeteg munka és számos más példás érték tudható be, amelyekre a társadalom tagjai felnézhetnek és amelyeket büszkén elismerhetnek. Az élsportolók legnagyobb erényei közé tartozik többek között: a kitartás, alázat, céltudatosság, fegyelmezettség, hatékony időbeosztás, maximális teljesítmény elérése tét helyzetben, kudarcokból való felállás, vagy akár a fair play. A sportolók többsége saját győzelmei vagy akár időnkénti bukásai által mutatja be azt, hogy a kitartásnak és a sokszor végtelennek tűnő gyakorlásnak van hosszútávú következménye: a kimagasló eredmény elérése. A sport, mint társadalmi alrendszer számos olyan különleges kompetenciát hordoz magában, amelyek megtanulhatók, és kiterjesztésükkel más területeken is alkalmazhatóak lehetnek. E kompetenciák nyilvános bemutatásában a médiának óriási szerepe van. A sport, ahogyan a média is, fórum a szórakoztatásra (Majumdar 2007), ami napjainkban elengedhetetlen kellék a sikerhez. „[...]

a kommunikáció folyamat, amelynek során az ember tudatosan vagy tudattalanul hatást gyakorol a másik ember gondolkodására” (Németh 2006). Ahhoz, hogy a társadalom tagjaihoz az élsportolók által közvetített értékek eljussanak, szükség van a média bevonására. Silverstone (2008) kihangsúlyozza, hogy a nyilvános kommunikáció egy szakma, tehát megfelelő tárgyi tudás és tapasztalat szükséges, ha valaki hatékonyan szeretne kommunikálni a közönséggel.

„A média felelőssége nem kevesebb, mint hogy érthetővé kell tennie a világot, hiszen csak az érthetőség által válik a világ és a benne élő másik ember emberivé. Nekünk pedig, akik a médiát tanulmányozzuk, a médiát kell érthetővé tennünk” (Silverstone 2008:169). Felmerül a kérdés, hogy a médiában megjelenő közszereplők, jelen esetben az élsportolók, mennyire vannak tudatában a média működési logikájának, valamint létezik-e bármilyen igényük arra, hogy mélyebb tudást sajátítsanak el ezen a területen. A média megértése kulcskérdés a hatékony közösségi kommunikációhoz. Ennek köszönhető, hogy az elmúlt évtizedekben a kutatók egyre mélyrehatóbban kezdtek vizsgálni a médiát tudományos aspektusokból.

Az élsportolók és média munkatársainak útja pedig akkor találkozik, amikor a versenyzővel interjút szeretnének készíteni, vagy éppen hírt közölnék róla a médiában dolgozó szakemberek. A 21. században ez többek között annyiban változott meg, melyre elméleti keretünkben részletesen ki is fogunk térni, hogy az úgynevezett kétirányú kommunikációs modell megjelenésével a sportolók már a média munkatársainak bevonása nélkül is tudnak kommunikálni a nagyközönséggel, ami alapjaiban változtatta meg a közönség felé való kommunikáció formáit, s akár tartalmát is. Fontos azonban megjegyezni, hogy az élsportolók számára elkerülhetetlen a média kiemelt figyelme, azaz a média munkatársai és az élsportolók kapcsolatban vannak, és valószínűsíthetően lesznek is egymással, amely nexus az elmúlt évtizedekben legfőképpen az újmédia és a bulvár műfaj megjelenésének és elterjedésének köszönhetően jelentősen megváltozott.

„A sport, mint egy nemzetközi egységes nyelv, hidat épít emberek között, segít a kulturális különbségek megértésében és hirdeti a toleranciát” (Beutler 2008:359). Az élsportolóknak, akiknek sportolói és emberi minőségben is mondhatni elvárt a sportterületek koherens képviselője, és a média munkatársainak, akik róluk híreket közölnék, egyaránt óriási

szerepe van abban, hogy a miként alakul a társadalom sportról és sportolóról kialakított képe. Ebből a felelősségből adódóan fontos kérdés az is, hogy az alapvető érdekközösség, amelynek lényege ebből a szempontból talán a sport, mint termék népszerűsítésében ragadható meg, vagy a hírversenyből adódó alapvető érdekkonfliktus határozza meg az élsportolók és a média kapcsolatát (Kovács & Dóczy 2015).

A piaci igények, illetve a gazdasági szektor dominanciájának következtében, a sport, mint társadalmi alrendszer belső mechanizmusai is megváltoztak (Dóczy 2007). A médianak kiemelkedő szerepe lett a globalizáció elterjedésében; az internet megjelenése óta új időszámításról beszélhetünk a média világában (Bajomi-Lázár 2008). A technikai fejlődésnek köszönhetően a szélesedő információs csatornákon keresztül a hírek több emberhez, gyorsabban és nagyobb mennyiségben jutnak el, így minden más hírhez hasonlóan, a sportról számot adó információk is (Giulianotti 1999). A globalizáció elterjedésével, és ezzel párhuzamosan a digitalizált média segítségével a sportfogyasztók már olyan információkhoz is hozzájuthatnak, amelyek ezelőtt elérhetetlenek voltak számukra. Az újmédia – amely magában foglalja a digitális és szociális médiumokat – megjelenésének és térnyerésének köszönhetően radikálisan átalakult a kapcsolat, sportszolgáltatók és sportfogyasztók között (Coakley 2015). Az újmédia megjelenése mélyrehatóan bevonta a nézőket/fogyasztókat a tartalom formálásába azáltal, hogy az új felületek interaktívá váltak, tehát folyamatos párbeszéd alakult ki, akár a nap 24 órájában, a híreket közlők és a híreket olvasók között. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a közönség passzívból aktív hírfogyasztóvá változott át (Fehér 2016). Ebből következően átrendeződött a piac, egyre meghatározóbb lett a nyilvánosság véleménye, és a médiumok is egyre jobban kénytelenek voltak figyelembe venni a fogyasztói igényeket, ha versenyben akartak maradni riváisaikkal szemben (Urbán 1997). Ezt az új trendet, a globalizáció egyre nagyobb térnyerésének folyamatában megjelenő új típusú médiumok (pl. bulvársajtó, kereskedelmi televíziók és rádiók, internetes portálok, közösségi oldalak, blogok, adott esetben a hagyományos médiumok) is abszolút követik; céljuk a fogyasztó figyelmének felkeltése/szórakoztatása (Kovács & Dóczy 2015).

Mi számít hírnek? Melyik az az esemény, ami elég érdekes ahhoz, hogy bekerüljön a médiába? „A

világ nap mint nap végbemenő, szinte végetlen számú eseménye közül, a média csak véges számút emel a hírekbe” (Bajomi-Lázár 2008:170). Leszűkítve, melyik az a sporttal vagy sportolóval kapcsolatos hír, ami elegendően figyelemre méltó ahhoz, hogy nyilvánosan beszámoljanak róla. „*A szakírók a következő tényezőknek, hivatkozásoknak tulajdonítanak hírérték növelő szerepet: negativitás, valóidejűség, váratlanság, normasértés, érintettség/fontosság/közelség, rekordok, érdekesség, prominencia*” (Bajomi-Lázár 2008:114). Ebből következik, hogy ha valaki megnyer egy nagy világversenyt, vagy valamilyen rekordot megdönt, az mindenképpen kiemelt hírnék számít, ugyanakkor az is, hogy a sportolók médiában való megjelenése már nem kizárólag azzal függ össze, hogy éppen milyen eredményeket érnek el. Megvizsgálva a többi tényezőt észlelhetjük, hogy hírérték növelő szerepe korántsem csak a rekordoknak és az aranyérem megszerzésének van.

Az új kommunikációs modell térnyerésével, és az egyre erősebb piaci alapon való gondolkodásnak köszönhetően számtalan újmédia felület jelent meg a piacon. „*Kezdetekben a tömegkommunikáció döntő módon egyirányú folyamat volt, amelyben a tartalmat a professzionális kommunikátorok szabták meg: mára kétirányú folyamattá vált, amely tág lehetőséget kínál a nagyközönségnek a visszacsatolásra és így a tartalom befolyásolására*” (Bajomi-Lázár 2008:55). Annak idején egyes, médiában dolgozó szakemberek akár kizárólag szubjektív döntésén is múlhatott, hogy melyik legyen az a hír, ami médianyilvánosságot kaphat, a közönség visszajelzése pedig jellemzően nem volt mértékadó. Mára ez a folyamat interaktívá vált, azonban a média munkatársai azonban különböző technikák alkalmazásával képesek a nézők figyelmét, akár tudatosan felépített módon, felhívni és fenntartani, tehát akár mesterségesen is befolyásolhatják a fogyasztókat abban, hogy melyik az a hír, ami felkeltheti az érdeklődésüket.

Ez az új irányzat már lehetővé tette azt is, hogy az adott szervezet vagy sportoló direkt módon, a média közvetítő szerepe nélkül is kommunikálni tudjon a külvilággal, ami a régi kommunikációs modell tekintetében elképzelhetetlen lett volna. Ez a tendencia csak erősödött a közösségi oldalak térnyerésével, hiszen ebben az esetben ténylegesen egy erősen interaktív és direkt kommunikációról beszélhetünk. A 2004-ben alapított, 2006-ban globálissá vált, és 2013-ban már 1,2 milliárd havi aktív felhasználóval rendelkező Facebook a mai napig is a

világon a legnépszerűbb közösségi oldal (Nicholson et al. 2015), amely platform alapjaiban változtatta meg a média és a közönség, így a média és a sport/sportolók kapcsolatát is, hiszen a közösségi oldalakon keresztül már bárki megoszthat tartalmakat, bárkiből lehet kommunikátor. Napjainkban már számos közösségi oldal elérhető, a mai napig piacvezető Facebook mellett nagy népszerűségnek örvend az Instagram vagy a Twitter. Elterjedt közösségi platform a Youtube is. Újítás volt a 2016-os olimpián, a 2015-ben útnak indított olimpiai csatorna is, hiszen a riói volt ez első olyan olimpia, ahol a NOB ezt a kommunikációs felületet is alkalmazta. Az olimpiai csatornával a szervezet céljai a következők: fiatalok megszólítása, olimpiai értékek képviselete, edukációs tartalmak elérhetővé tétele, az olimpiai mozgalom népszerűsítése (IOC 2016).

A kutatás során kvalitatív és kvantitatív tartalomelemzésre öt internetes portált jelöltünk ki: Blikk (blikk.hu), Nemzeti Sport (nso.hu), Index (index.hu) és Origo (origo.hu), Hír 24 (hir24.hu). Az adatok gyűjtéséhez az Observer bocsátotta rendelkezésünkre a kimutatásait. A tartalomelemzés kvantitatív részénél a következő szempontokat vettük figyelembe: a magyar csapat kulcsszó előfordulása a vizsgált időszak alatt, a sportágak szerinti médiamegjelenés, illetve a hat kiválasztott olimpián mennyiségi megjelenéseinek vizsgálata.

- Kozák Danuta: kajak-kenu – 3 aranyérem
- Hosszú Katinka: úszás, – 3 arany és egy ezüstérem
- Kenderesi Tamás: úszás – bronzérem
- Imre Géza: vívás – ezüstérem
- Csernoviczki Éva: cselgáncs – 7. helyezett
- Verrasztó Dávid: úszás – 12. helyezett.

Az adatgyűjtés időszakát a 2016-os Riói Olimpiai Játékok alatti periódusra (2016. augusztus 5-21.), illetve az azt megelőző és az azt követő egy-egy hétre határoztuk meg. Vizsgálatunk fókusz a olimpiai játékok idejére tehető, azonban az előtte lévő és az eseményt követő heteket hozzáadva megfigyelhető a felfutási és lecsengési hulláma a megasporteseménynek. Az adatgyűjtési időszakot összesen 5 terminusban, a 2016-os Riói Olimpiai Játékok alatti periódusra (2016. augusztus 5-21.) határoztuk meg a következő intervallumok szerint:

1. 2016. július 29. – augusztus 4.
2. 2016. augusztus 5-11.
3. 2016. augusztus 12-18.
4. 2016. augusztus 19-21.
5. 2016. augusztus 22-28.

A kvalitatív és a kvantitatív kérdőíves adatfelvételt a 2016-os olimpiára kvótával rendelkező magyar olimpikon sportolókkal, és a médiának azon munkatársaival végeztük, akiket a MOB hivatalos sajtó akkreditációval regisztráltak a 2016-os Olimpiára.

A riói olimpiára összesen 160 sportoló kvalifikálta magát, 22 különböző sportágból, ahol a versengések után Magyarország a 12. helyen végzett az éremtáblázaton. A kutatás teljes populációja az a 160 magyar sportoló, akik részt vettek az olimpián. A kérdőívet összesen 104 olimpikon töltötte ki, így a válaszadási arány 65%-os volt. A vizsgált minta nemi és életkori megoszlása megfeleltethető a teljes olimpikon populáció vonatkozó megoszlásainak, így a kutatás mintája reprezentatívnak mondható. A survey-ben a 22 magyar érdekltségű sportágból 20-nak a válaszai szerepelnek (az asztalitenisz és a tollaslabda kivételével), úgymint: atlétika, birkózás, cselgáncs, evezés, hegyikerékpár, kajak-kenu, műugrás, ökölvívás, öttusa, sportlövészet, súlyemelés, szörf, taekwondo, tenisz, torna, triatlion, úszás, vitorlázás, vívás, vízilabda.

A sportolói kérdőív 31 kérdést tartalmazott, melyből 24 zárt és 7 nyílt végű volt. Utóbbi kérdések kvalitatív elemzése segítette megérteni és megerősíteni a kvantitatív kérdésekre adott válaszokat.

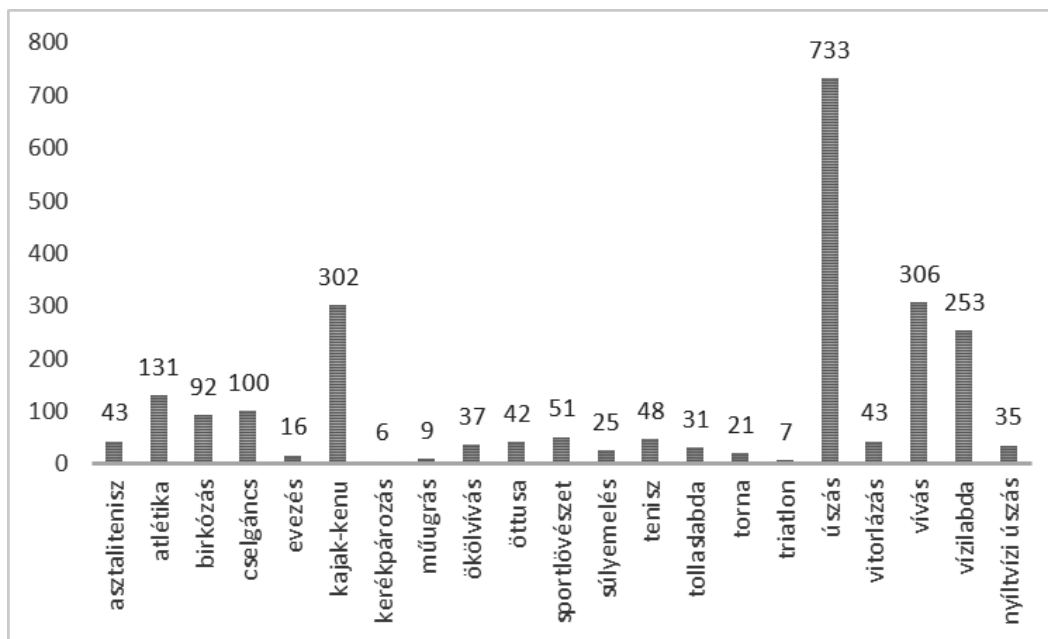
Az alábbiakban az eredmények összefoglalását közöljük.

„A felkéréseimnek körülbelül fele sport, és fele bulvár témájú, és körülbelül a felét is vállalom el a megkereséseknek. A sok bulvár témát nem preferálok, a magánéletemről például nem szeretek nyilatkozni. Az olimpia évében mindig több figyelem fordul a sportolók felé, de aztán ez az olimpia után néhány hónappal le is cseng” (nő, úszó).

„Év közben nagyon kevés megkeresésem van. Nálam ez általában eseményfüggő, verseny előtt és után szoktak felkeresni a média munkatársai. Többnyire nem szoktam felkérést visszautastítani, összesen 1-2 ilyen esetre emlékszem, amikor nem tudtam azonosulni a felkérés témájával” (nő, atléta).

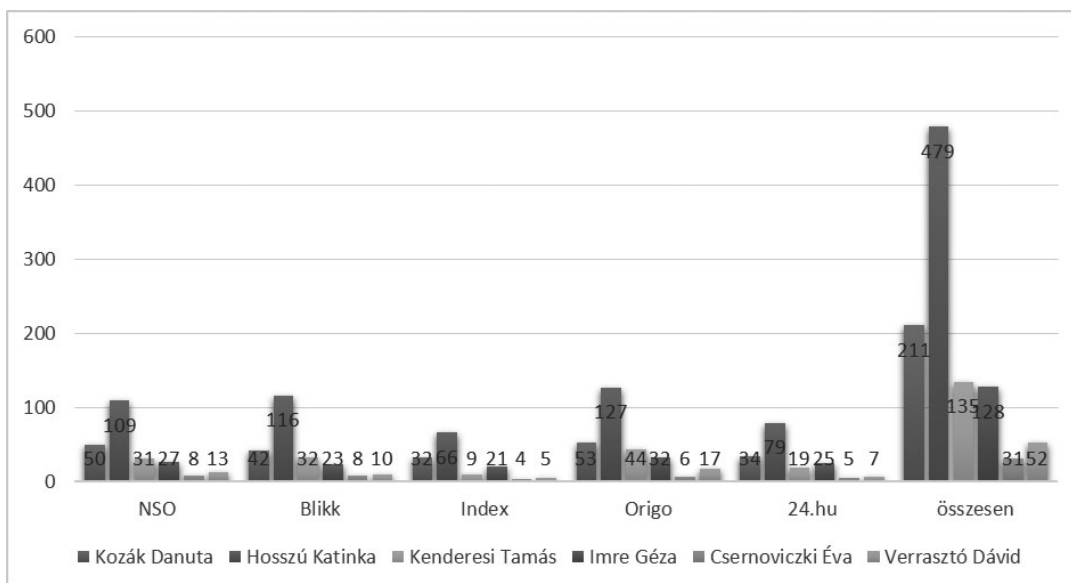
A média munkatársainak 75%-a feltételezi azt, hogy az élsportolók semmilyen segítséget nem kapnak a média kezelését illetően. Ez a visszajelzés szignifikánsan eltér a sportolók megnyilvánulásától, hiszen ők 51%-ban vélekedtek úgy, hogy részesülnek valamilyen támogatásban.

„Tapasztalatom szerint a sportolók körülbelül 90 százalékának nincs segítsége abban, hogyan kezelje a médiát. Véleményem szerint a sportmenedzsment piac jelenleg nem igazán működik Magyarországon, nem lehet megélni belőle. Szükségük lenne a sportolóknak legalább egy alap felkészültségre ezen a területen, kü-

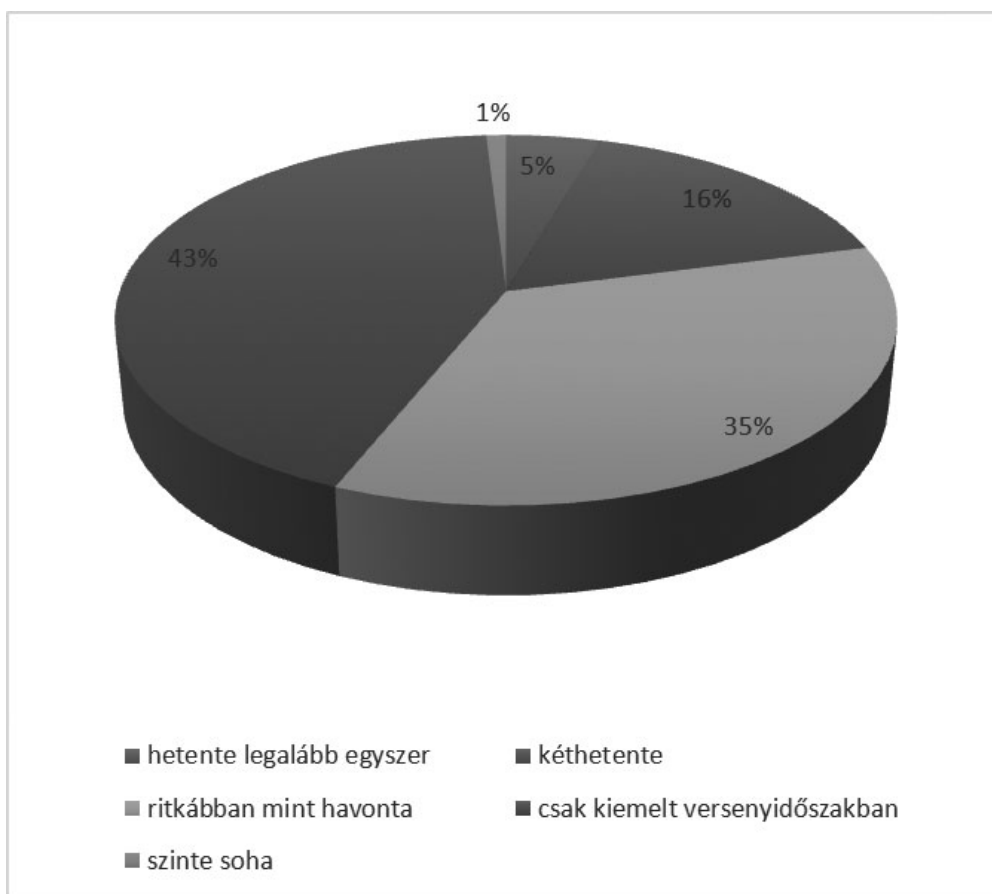

1. ábra: Médiamegjelenések száma az online portálon sportágakra lebontva

Forrás: saját ábra/Observer

2. ábra. A hat vizsgált olimpikon médiamegjelenései az 5 online portálon
Forrás: saját ábra/Observer

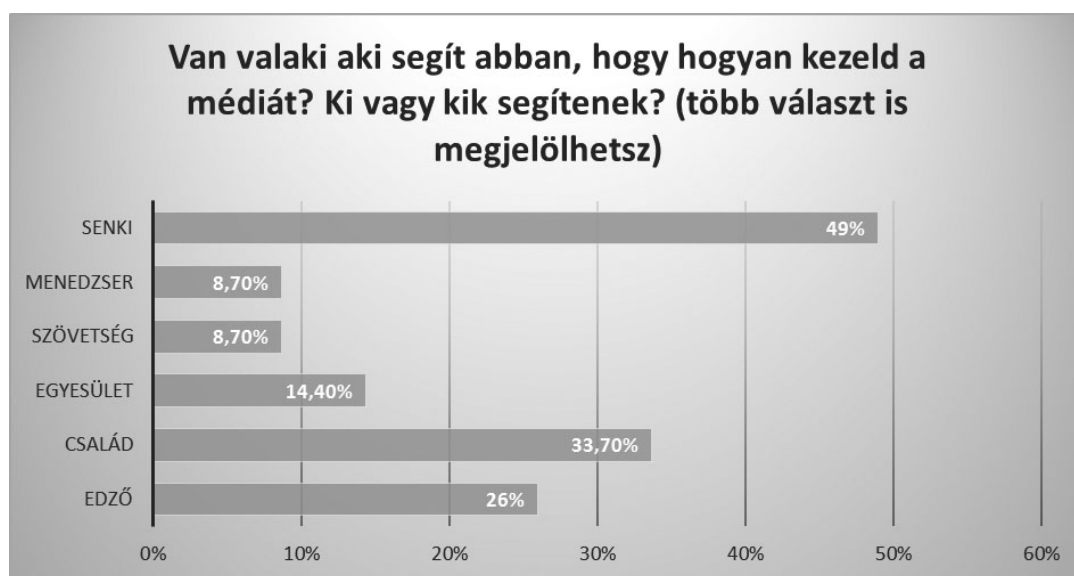
3. ábra. Olimpikonok médiaszerepléseinek gyakorisága
Forrás: saját ábra

lönösen egy olimpia előtt, mert a mix zónában interjút kell adni, és nagyon nem mindegy, hogy a sportoló miként teszi ezt. Csapatsportokban látok valami felkészültséget ezen a téren, de egyéni sportolóknál ez nem jellemző” (20 éves tapasztalattal rendelkező online újságíró).

A média munkatársai fontosnak tartanak azt, hogy az élsportolók rendelkezzenek alapszintű ismeretekkel a média működésével kapcsolatban. E nélkül a tudás nélkül az újságírókon van nagyobb nyomás, hiszen valamilyen szinten így az ő felada-

tuk megértetni a sportolóval, hogy miért fontos a médiával való jó viszony ápolása. Az már más kérdés, hogy ki az a média-munkatárs, aki ezt meg is teszi a sportolóval.

„A sportolók szerintem nincsenek felkészítve, hogyan kezeljék a médiát, ezért nagyon sok múlik az újságírón. Tapasztalatból mondom, a sportoló megérzi, hogy ki a komoly újságíró. Nagyon fontos a bizalmi viszony megszerzése, és megtartása” (sport főszerkesztő napilapnál).

4. ábra. Élsportolókat segítő szereplők a médiamegjelenéseik kapcsán

Forrás: saját ábra

1. táblázat: Olimpikonok hozzáállása a médiában való megjelenésekhez: a sportolók és a média munkatársainak véleménye szerint ($\chi^2=21,502$; $df=3$; $p\leq 0,001$)

Szeretsz/szeretnek az olimpikonok szerepelni a médiában?		Egyáltalán nem	Nem igazán, de tudom, hogy szükséges	Igen, de főleg sportszakmai témákban	Igen, szinte minden témában	Összesen
Olimpikonok	N	2	56	23	23	104
	%	1,9%	53,8%	22,1%	22,1%	100,0%
Média munkatársai	N	0	7	19	2	28
	%	0,0%	25,0%	67,9%	7,1%	100,0%
Összesen	N	2	63	42	25	132
	%	1,5%	47,7%	31,8%	18,9%	100,0%

Forrás: saját táblázat

„Sokan nem látják át, milyen sok munka van az eredményeink mögött, rossz oldalról közelítenek meg minket, nem érzékelik, mi van a mögött, amit csinálunk. Túl sok a negatív hír, olyan jó lenne többet olvasni azokról az értékekről, amelyeket mi képviselünk” (nő, atléta).

A média munkatársai azt mondják, igyekeznek felkészülni, de sajnos előfordul, hogy ők is hibáznak.

Nagy a nyomás rajtuk, amivel sokszor nem tudnak mit kezdeni.

„Gyorsan, és sokat kell írni. Ez különösen igaz az internet térnyerése óta. Aki dolgozik, hibázik, és előfordulnak elírások. Volt olyan, hogy az ment ki egy sportolóról, hogy negyedik lett, de közben a négyes pályáról nyert” (sportújságíró, sport napilapnál).

2. táblázat: Milyen témákban szeretnek az olimpiákon a médiában megjelenni: az él sportolók és a média munkatársainak véleménye szerint (1-4-ig tartó skálán)

Válasz	Olimpikonok		Média munkatársai	
	Mean	STD	Mean	STD
Verseny, sporteredmény	3,75	0,535	3,93	0,262
Közéleti tevékenység (játékonyság, önkéntesség,...)	2,94	1,056	3,18	0,670
Egyéb sport téma (átigazolás, felkészülés, szponzorok,...)	2,78	0,986	3,04	0,881
Aktualitás (pozitív)***	2,45	1,245	3,75	0,518
Civil élet (hobbik, utazás, főzés,...)	2,23	1,081	2,11	0,934
Véleménynyilvánítás nem velem kapcsolatos, aktuális témáról	1,78	0,945	2,25	1,041
Egyéb közszereplés (vetélkedő, show műsor,...)	1,76	0,907	2,11	0,892
Aktualitás (negatív)	1,62	0,938	1,64	1,096
Magánélet (párkapcsolat, család)	1,58	0,823	1,68	1,090

*** $p \leq 0.001$

Forrás: saját táblázat

3. Táblázat: Olimpikonok és a média munkatársainak véleménye egymásról (1-4-ig tartó skálán)

Válaszok	Olimpikonok véleménye		Média munkatársainak véleménye	
	Mean	STD	Mean	STD
Együttműködő	3,02	0,66	2,96	0,576
Magabiztos	2,96	0,696	3,18	0,612
Toleráns	2,66	0,691	2,96	0,576
Szimpatikus	2,55	0,737	2,64	0,621
Felületes	2,54	0,709	2,11	0,786
Őszinte	2,44	0,786	2,89	0,577

Forrás: saját táblázat

A mélyinterjúban adott válaszok azt mutatják, hogy az olimpikonok többsége tisztában van azzal, hogy a média munkatársai is csak a munkájukat szeretnék végezni, de több megértést és naprakészséget várnának el tőlük:

„Jó lenne, ha az újságírók tájékozottabbak lennének velünk kapcsolatban. Készüljenek jobban fel, és az szerintem alából elvárható, hogy ne keverjenek össze minket mással. Legyenek toleránsabbak a versenyzőkkel.

Nagyon nehéz a mix zónában egy rossz szereplés után mosolyogni, vagy interjút adni, de megértem, hogy nekünk is toleránsabbnak kell lennünk velük, és rossz szereplés esetén is válaszolni kell a kérdésekre” (nő, úszó).

A média munkatársai általában felkészülten várják a versenyzőket a mix zónában, azonban a sportolók nem mindig tudnak azonosulni a megméretetések utáni számos szerepléssel:

5. ábra: Olimpikonok indoka a média-felkérések visszautasítására

Forrás: saját ábra

6. ábra: Olimpikonok jelenléte a közösségi médiában

Forrás: saját ábra

„A versenyzők nincsenek tisztában a megjelenési oldallal. Nem tudják sokszor, mit mikor hogyan mondjanak, de ez nem az ő hibájuk. Hasznos lenne, ha átlátnák az egész folyamatot. Azt, hogy ha nyilatkoznak valamit a mix zónában, abból mi lesz a végén. Egyébként jó a kapcsolat a sportolókkal, nem jellemző a konfliktus, nálunk az objektivitás az első” (olimpiai tudósító).

A riói olimpiára kvalifikált magyar olimpikonok kevesebb, mint fele (40%) rendelkezett nyilvános oldallal az olimpia előtt, egyharmaduk privát oldalát használta a hivatalos hírek közlésére, több

mint egynegyedük pedig semmilyen formában nem kommunikált magáról ezeken az új innovatív felületeken (6. ábra).

A sportolók számára a közösségi oldalak megjelenése nagy változást hozott a médiához való viszonyukban, legalábbis azok számára, akik éltek ezzel az új lehetőséggel és elkezdtek használni a közösségi platformokat. Ezen az új felületen keresztül egy olimpikon már saját maga, direkt módon is tud kommunikálni a nagyközönséggel a média munkatársainak közvetítő szerepe nélkül.

4. Táblázat: Olimpikonok és média munkatársainak véleménye, a sportolók közösségi médiában való jelenlétének fontosságáról (1 egyáltalán nem fontos – 4 nagyon fontos)

$\chi^2=26,268$; $df=3$; $p\leq 0.001$		1 Egyáltalán nem fontos	2	3	4 Nagyon fontos	Összesen
Olimpikonok	N	8	37	37	22	104
	%	7,7%	36,6%	35,6%	21,2%	100,0%
Média munkatársai	N	0	1	7	20	28
	%	0,0%	3,6%	25,0%	71,4%	100,0%
Összesen	N	8	38	44	42	132
	%	6,06%	28,78%	33,33%	31,81%	100,0%

5. Táblázat: Olimpikonok megosztásainak tartalma a közösségi médiában / média munkatársainak érdeklődése a tartalom iránt (1 nem jellemző – 4 nagyon jellemző)

Megosztás tartalma	Olimpikonok		Média munkatársak	
	MEAN	STD	MEAN	STD
Versenyt, sporteredmény	2,71	1,391	3,14	1,145
Egyéb sport téma (átigazolás, felkészülés, szponzorok,...)*	2,27	1,292	2,86	1,113
Közéleti tevékenység (játékonyság, önkéntesség,...)**	2,04	1,148	2,79	0,917
Aktualitás (pozitív)***	1,88	1,123	2,56	0,879
Civil élet (hobbik, utazás, főzés,...)**	1,83	1,074	2,54	1,105
Egyéb közszereplés (vetélkedő, show műsor,...)*	1,61	0,949	2,11	1,066
Aktualitás (negatív)***	1,49	0,812	2,56	1,155
Magánélet (párkapcsolat, család)*	1,48	0,812	1,96	0,980
Vélemény nyilvánítás nem a sportolóval kapcsolatos témáról***	1,20	0,581	2,33	0,832

* $p \leq .05$; ** $p \leq .01$; *** $p \leq .001$ Forrás: saját táblázat

6. Táblázat: Olimpikonok motivációja médiában való megjelenéshez a 3 kategória eloszlásában (0-4 skálán)

Válasz	Összesen		Média kerülő		Neutrális		Média barát	
	Mean	STD	Mean	STD	Mean	STD	Mean	STD
Képviseljem a sportágamat	3,57	0,721	3,43	0,770	3,76	0,538	3,48	0,873
Élspportolóként kötelességemnek érzem elfogadni ezeket a felkéréseket**	3,31	0,758	3,02	0,841	3,59	0,637	3,38	0,590
Példamutatás*	3,30	0,861	3,05	0,825	3,46	0,869	3,50	0,827
Valaki megkért rá, hogy vállaljam el a felkérést	3,03	0,954	3,10	0,800	3,17	0,972	2,62	1,117
Szponzorok miatt**	2,86	0,940	2,51	0,870	3,05	0,973	3,19	0,814
A jövőm szempontjából hasznos lehet***	2,94	0,958	2,48	0,943	3,18	0,903	3,43	0,676
Ismertséget szereztek***	2,38	1,077	1,88	0,916	2,55	1,061	3,05	0,973
Szeretek szerepelni***	1,68	0,806	1,29	0,559	1,77	0,777	2,32	0,885

*p ≤ .05; ** p ≤ .01; *** p ≤ .001

Forrás: saját táblázat

Az ábrák, táblák adatai érzékeltetik, milyen jelentősége volna a kétoldalú képzésnek, amelyben a sportolók és a média munkatársai a jobb és szakszerepűbb tájékoztatás érdekében megismernék egymás céljait, munkamódszereit, azokat a korlátokat, amelyek a feleket gátolják a nyílt kommunikációban és komoly következményekkel járhatnak.

Felhasznált irodalom

- Bajomi-Lázár P. 2008 *Média és Társadalom*. Budapest, Antenna-könyvek sorozat.
- Beutler, I. 2008 Sport serving development and peace achieving the goals of the UN. *Sport in Society*. 11 (4):359-69. <https://doi.org/10.1080/17430430802019227>
- Coakley, J. 2015 *Sports in Society*. Issues and Controversies. New York, McGraw-Hill.
- Fehér K. 2016 *Digitalizáció és új média*. Budapest, Akadémiai kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630597432>
- Kovács, Á. – Dóczy, T. 2015 A sportmédia változásai az 1990-es évektől napjainkig: a média szerepének, és a globalizáció hatásának bemutatása az élspportolók és a média kapcsolatában. *Magyar Sporttudományi Szemle* 63(3):35-42.
- Kovács, Á. – Dóczy, T. 2018 The relation between Olympians and Employees of the Media in Hungary: Motivations, Attitudes, Rejections. *Physical Culture and Sport Studies and Research*. Warsaw. Volume LXXVIII. 5-12. <https://doi.org/10.2478/pcssr-2018-0008>
- Majumdar, B. 2007 Prologue: Transcending National Boundaries. *Modern Sport: the Global obsession*, edited by B. Majumdar – F. Hong, 11-14. Oxon, Routledge.
- Németh E. 2006 *Közszereplés*. Budapest, Osiris kiadó.
- Nicholson, M. – Kerr, A. – Sherwood, M. 2015 *Sport and the Media, Managing the nexus*. Oxon, Routledge.
- Silverstone, R. 1999 *Why study the media?* London, Sage. <https://doi.org/10.4324/9781315776422>
- Silverstone, R. 2008 *Media and Morality. On the Rise of the Mediapolis*. Cambridge, Polity Press.
- Urbán Á. 1997 *Sportüzlet, Média és Társadalom*. On-line <http://ebooks.gutenberg.us/Wordtheque/hu/AAACJV.TXT> Letöltés: 2013.05.21.

AZ IDŐSKORI TANULÁS SZEREPE A KÖZÖSSÉGTEREMTŐDÉSben¹

DOI 10.35402/kek.2019.4.4

Absztrakt

Diplomamunkám célja: az időskori tanulás szerepe a közösségteremtődésben, kutatás, azaz milyen szerepe van az időskori tanulásnak az idősök közösségteremtődésében, illetve egyáltalán van-e szerepe. Ennek kiderítésére kutatást végeztem a Milton Friedman Egyetemen (volt Zsigmond Király Egyetem) létrehozott és működő szeniorképzési rendszerben. Bemutattam a *közösségek kialakulásának* fogalmát, típusait, hiszen ez a dolgozatomban *egyik kulcsfogalma*, az időskori tanulás adta közösségteremtődés lehetőségét keresve. Tisztáztam a *geronto-andragógia* és *geronto-educáció* fogalmait is, hiszen ez a dolgozatomban *másik kulcsfogalma*. Röviden áttekintettem a magyar idősoktatás jelenlegi helyzetét, kiemelve a Nyugdíjasok Óbudai Akadémiáját és a külső helyszíneken működő Szenior Akadémiákról is szóltam. Bemutattam a Milton Friedman Egyetemen a Nyugdíjasok Óbudai Akadémiája szenior hallgatói által létrehozott *Szenior Klubot*, a Kőrösi Csoma Sándor Művelődési Központ Szenior Akadémia *Kőbányai Nyugdíjasok Klubját*. Elemeztem a kutatómunka alapját képező csoportos és egyéni interjúkat, illetve analizáltam a külső helyszíneket, levontam a konzekvenciákat és értékeltem azokat. Végül összefoglaltam a dolgozatot, véleményeztem a kutatást és megkísértem a hipotézisem megválaszolását.

Abstract

This thesis is about the role of learning in old age in community-building. A research was conducted on the senior training system elaborated and operated at Milton Friedman University (former Zsigmond Király/Sigismund King University) to determine what role learning in old age plays in community-building for the elderly if it plays a role at all. *One of the key* concepts of the thesis i.e. the concept and types of community-forming was presented to examine the possibility of creating communities through learning in

old age. *The other key concept* of this thesis, the concepts of both geronto-andragogy and geronto-education were also clarified. The current situation of Hungarian senior education was briefly reviewed focusing on the Retired People's Óbuda Academy as well as the Senior Academies on external sites. The Senior Club founded by senior students of the Retired People's Óbuda Academy at the Milton Friedman University, and the Kőbánya Pensioners Club of the Senior Academy of Kőrösi Csoma Sándor Cultural Centre were presented. The group and individual interviews constituting the basis for the research and the external sites were analyzed, conclusions were deduced and evaluated. Finally, the thesis was summarized with comments on the research and an attempt to confirm the hypothesis.

A világ soha nem látott demográfiai változás előtt áll. Az idősök arányának emelkedése a 21. század legmeghatározóbb demográfiai folyamata a világban, kiemelve az európai országokat. Az ENSZ számításai szerint, míg 2010-ben a világ népességének közel 8 százaléka töltötte be a 65. életévét, 2050-re már másfél milliárdnyi földlakó lehet ebben az életkorban. Az elmúlt 200 évben az átlagéletkor megduplázódott, a társadalom fejlődésének köszönhetően az átlagéletkor növekedett és egyre több az idős ember. Az idősödés egyéni és társadalmi szinten is számos kihívást jelent. Egyre nagyobb igény mutatkozik a felnőttkori tanulás iránt. A felnőttkori tanulás alapvető eleme az *Európai Bizottság* (2006) egész életen át tartó tanulással kapcsolatos szakpolitikájának. A pedagógiai szakirodalomban, az utóbbi években szinte közhelyként terjedt el az egész életen át tartó tanulás jelszava. Ebbe – szerintem magától értetődően – beletartozna az idős emberek tanulása is. Szóval az egyes felnőttoktatási koncepciókból hiányzik az időskorúak tanulásának elmélete, ennek megalapozása és legfőképpen módszertana.

Dolgozatomban gerontológiai témával foglalkozom, mivel napjainkban ez a tudomány kiemelt jelentőséggel bír; dolgozatomban nem az idősoktatás bemutatása a cél, csupán eszköze, hogy megvizsgáljam, *milyen szerepe van az időskori tanulásnak*

¹ Milton Friedman Egyetem Andragógia mesterszakos diplomamunkám rövidített változata.

az idősök közösségteremtésében, illetve egyáltalán van-e szerepe. És vajon vannak-e már az idősoktatáson résztvevők által létrehozott közösségek? Az életkorhoz kapcsolódó problémák közül e téma ennek fényében érdekel. Ez a téma azért is érdekel, mert az ország legnagyobb szenior képzési rendszerét működtető intézménynek – Milton Friedman Egyetem (volt ZSKE), Nyugdíjasok Óbudai Akadémiája (NYÓA) – vagyok végzős, andragógia mesterszakos hallgatója és jómagam is az idősoktatásból érkezem vissza a felsőoktatásba. Kutatásom színtereként, az idősoktatáson keresztül adódó szinterek közül, részemről ezért esett kitüntetett figyelem a Milton Friedman Egyetem Nyugdíjasok Óbudai Akadémiájára. A szocializálódott ember vágya az, hogy különböző közösségekhez tartozzon. Ilyen közösségek lehetnek például a család, lakóhelyünk közössége, rokonságunk, nemzetünk, de akár összeköthet bennünket embertársainkkal egy közös hitvallás, vagy éppen egy munka, közösen végzett tevékenység is. Számítalan mennyiségű és minőségű közösség létezik. A legkisebb, és az egyik legalapvetőbb ezek közül, amivel egy ember élete során találkozhat, a család. Ha visszanyúlunk minden közösség három különböző fundamentumára: vér, föld és szellem – vagy: rokonság, szomszédság, barátság –, akkor látjuk, hogy a családban egyszerre van meg mindegyik, de a lényegét az első konstituálja. Először a 18–19. századi filozófia kezdett el a közösség kategóriájával foglalkozni, a közösséggel, mely olyan régi, mint az emberiség, de csak ekkortól válik problematikusá, majd századunktól a szociálpszichológia figyeli meg és rendszerezi az emberi viselkedést és annak szabályait, a csoportok életének szintjén. Közösség = minőségi csoport? Heller Ágnes szerint *a csoport* a társadalmi integrációk legalacsonyabb, legkezdetlegesebb, legprimitívebb foka, egy magasabb rendű integráció, *a közösség*. A csoport lehet közösség, de lehet közösség több csoport egysége, lehet réteg is (Heller Ágnes 1970:333). A csoportba véletlenszerűen kerülünk, a közösséget tudatosan választjuk. A közösségek hiánypótló intézmények is egyben. Az önszervező közösségek egy sor olyan társadalmi problémát oldanak meg ingyen és gyorsan, melyeket a hatalom nem tud, vagy nem időben tud, vagy nem kellő mértékben, vagy csak nagyon drágán tud vagy tudna megoldani. E folyamatban az önszervező közösségek szerepe nélkülözhetetlen, sokszor ők a hiányok első felfedezői. „*A modernizáció, individualizáció, globalizáció hatásai Magyarországot is elérték, de a kiegyensúlyozására irányuló törekvések még nem váltak a társadalom szerves részévé: a civil*

társadalom nem erősödött meg, a helyi demokrácia formálisnak mondható, a civil szolidaritás, a társadalmi tőke szintje alacsony” (Harkai Nóra 2006).

A felnőttoktatással foglalkozó tudományt andragógiának nevezzük. Az andragógia részterülete az idősoktatás – idősokképzés, amely a gerontész (idősök) ógörög szóból, a *gerontológia* (interdiszciplináris ismeretrendszeréből tehát a „szakma specifikus” ismereteket és kompetenciákat kell hatékony programmá formálni) – így Jászberényi (2014) vagy *geronto-andragógia* nevet viseli. A geronto-andragógia igen széles terület. Magában foglalja az idősokkal kapcsolatos szociológiai és kommunikációs kutatásokat, az ide tartozó biológiai, orvosi, pszichológiai és pszichiátriai (azaz gerontológiai és geriátriai) ismereteket, valamint azt, hogy az idősöket milyen formában és tartalommal oktassuk. Ezt a formát és tartalmat nevezzük *geronto-educációnak*.

A nyugdíjazás után hirtelen megnövekszik a szabadidő, ami remek lehetőséget nyújt új ismeretek megszerzésére, vagy akár a régi hobbi előtérbe helyezésére, de kiváló esély is egyben új, régen vágyott tevékenységek megtanulására, új hobbi kialakítására is, valamint motiváltak lehetnek abban, hogy a fiatal korukban elmaradt művelődést pótolják, ezzel párhuzamosan *megőrizték szellemi frissességüket*. Ahhoz, hogy egy, a munkaerőpiacon már nem aktív idős ember tanulásra szánja el magát, elsősorban belső motivációra van szükség, de nagyon fontos szem előtt tartani azt a tényt, hogy az idősoktatás szempontjából releváns korosztályok igen sokrétűek és több korcsoportban is felmerül még az aktív, kereső életmód, valamint az ehhez köthető tanulási motivációk rendszere. A felnőttkori tanulási motivációk igen sokrétűek és többféleképpen csoportosíthatók. A legáltalánosabb felosztás a motiváció irányára utal, eszerint elsősorban külső (extrinzik) és belső (intrinzik) motivációs tényezőket különböztetünk meg (Bajusz Klára 2000).

Az idős embernek még a fejlett, nyugati civilizációban is számos külső és belső gátat kell leküzdenie, hogy a tanulási folyamat eredményes legyen. A legfontosabb tanulást gátló tényezők lehetnek: *a családi környezet, személyes félelmek, anyagi gondok, egészségügyi gátak, a tanulás fizikai körülményeinek problémái, örökölt és tanult tehetetlenség, rossz oktatási módszerek* – így Bajusz és Jászberényi. Az idősoktatásnak egyéni és társadalmi szinten haszna van. Az idős ember életminősége javul, direkt és indirekt módon; tovább lesz independens, független, önálló, tehát autonóm. Ezáltal nemcsak önmaga számára lesz magasabb életminőségben élő egyén,

hanem a társadalom számára is értékes marad és kisebb terhet jelent – vélekedik Boga Bálint (2013).

„A történelem minden korszakában, minden társadalomban a hatalmon lévő osztályok hatalmukat nem csak fizikai erővel tartják fenn, hanem olyan domináns nézetrendszerek terjesztésével és felerősítésével, amelyek a hatalmi rendszert lebetőség szerint a legjobbnak mutatják be. A társadalmi elit a hatalom megtartására leginkább két alrendszert: a rendelkezésre álló médiát és az oktatási rendszert használja fel. Média esetében a korszerű, digitális tömegkommunikáció nagyon hatékony megoldás, az oktatási rendszer esetében pedig a központi irányítás. A domináns ideológiák fontos része a családképzet, amelyet a társadalmi elit elfogad, és a nyilvánosságában vall. Abban az esetben, ha egy társadalomban az elit által irányítottan tradicionális nézetek terjednek el, akkor a család hagyományos hierarchiája és szereprendszere lép előtérbe. Ebben a tradicionális modellben ugyanis a nők és az idősek számára a család összetartása és a gyermekek–unokák gondozása a fő szerep és feladat, nem pedig az önmegvalósítás, amely viszont a posztmodern, tudásalapú, információs társadalomban alapvető gondolat és cél. Gerontológiát művelni egy erősen hierarchizált, feudalisztikus közegben különösen nagy társadalmi feladat, küldetés” (Bajusz Klára – Jászberényi József 2013).

Bármely szegmenst is nézzük, a tanulók felől mindenhol a közösségteremtődés igénye a domináns, méghozzá olyan tanulócsoporthoz létrehozása, amelyek később, a profán életben is összetartanak, a széthullott vagy széthullóban lévő családot, ha nem is pótolva, de egyes funkcióinak a hiányát enyhítve (Jászberényi 2015). Ennek kapcsán még egy fontos tényezőt kell kiemelni: magát az andragógusképzést. Ma egyedül az országban a Milton Friedman Egyetemen képeznek AND–MA idősképző szervezőket (nem tanárokat!) gerontagógus/geronto–andragógusokat, pedig sok helyen kellene.

Nyugdíjasok Óbudai Akadémiája

Az *active ageing* paradigmája motiválta a volt Zsigmond Király Főiskolát, amikor 2009-ben Gerontoeducációs Központot, 2011-ben NYÓA néven szeniorokképzést hozott létre. A 2009-ben a Zsigmond Király Főiskolán létrejött Gerontoeducációs Kutatóközpont célja a geronto-andragógiával foglalkozó képzések szervezése, konferenciák, könyvbemutatók tartása, és a 2011-ben indult NYÓA-nak a felügyelete. A központ adja ki továbbá a

Gerontoeducáció című internetes szaklapot is, mely negyedévente jelenik meg (Jászberényi 2017). Minden héten csütörtökön tartják az előadásokat, amelyeken minden 50 év feletti érdeklődő részt vehet ingyenesen. A plenáris előadások mellett további ingyenes és tandíjas tanfolyamokat látogathatnak a szenior hallgatók. Azok, akik legalább 9 előadáson részt vesznek, oklevélben részesülnek. A kurzusokat sokféle témában hirdetik meg. Minden óraadó a választott témájának a szakavatott professzora. Jelenleg a NYÓA Magyarország vezető idős oktatási képzési helyszíne. Ma már csaknem 4500 szenior hallgatója van, és a program minden szegmense megvalósítja a NYÓA koncepcióját: tevékeny, sikeres és aktív időskor megteremtését. 2018/19/1 félévtől az egyetem rendszeresített egy egységes Regisztrációs lapot a NYÓA rendezvényeire; plenáris (ingyenes) előadásokra, Szenior Kártyát használóknak és Tanfolyami részvétel esetében kitöltendő.²

A plenáris előadások a nevet váltott egyetemen, a Milton Friedman Egyetemen Eötvös termében vannak. Az előadások általában kb. 60 percig tartanak. Az aktuális tanfolyamok fő témacsoportjai: nyelvek; történelem és kultúra; művészetek és színház; politikatudomány; filozófia, vallás, társadalomtudomány; étel, ital, utazás; technológia; egészség, család.

Az egyetemen meghirdetett tanfolyamok száma: 59 (48 tanfolyam-díjas és 11 ingyenes). A legtöbb tanfolyam, különböző fokozatú idegen nyelvekből (angol, olasz, német), tornákból és táncokból van meghirdetve, illetve a kreativitást segítő foglalkozásokból, valamint művelődéstörténetből és művészettörténetből. A legtöbb előadást Dr. Udvarvölgyi Zsolt, Kerényi Péter, Spitzer Petra, Dr. Jászberényi József tartja.

A 39 külső helyszínen meghirdetett előadások, legtöbbje idős koraival kapcsolatos témában: pszichológiai, pszichiátriai; párkapcsolati problémák, család; társadalmi változásokról szólnak, IKT eszközök és használatuk, programok használatáról, többféle tánc, mozgás lehetőség valamint a muszlim világ jelene, jövője témáról, és a tudatos vásárlásról nyújt széles információt a szeniorok számára. A legtöbb előadást: Dr. Jászberényi József, Pataki Enikő, Ujhelly Attila, Novák Mária és Dr. Udvarvölgyi Zsolt tartja.

² Az Egyetem honlapján és a facebook oldalon is könnyen követhetők a programok: <https://miltonfriedman.hu/bevezeto/> <https://www.facebook.com/groups/1865374547078367/?ref=bookmarks>

NYÓA Szenior Klub

Mielőtt a kutatása rátérek, egy pár szót szeretnék szólni egy, az egyetem falai között létrejött közösségről, alulról szerveződött közösségről, melyet 2015 januárjában MFE NYÓA szenioroktatáson résztvevők NYÓA Szenior Klub néven hívtak életre. Ennek az alulról szerveződött közösségnek a megerősödésére, működési feltételeinek biztosítására helyszínt és a tárgyi-személyi feltételeket, infrastruktúrát az egyetem biztosít. Ez a közösség a szenioroktatáson megismerkedett társaság tagjaiból áll, egy szűkebb közösség, akik kétévente találkoznak, külön programokat csinálnak elsősorban maguknak, másodsorban az előadásokon résztvevőknek is. Programjaik között olyanok is szerepelnek, amelyek a generációk közti távolságok áthidalását is megcélazzák, például különböző kreatív foglalkozásokkal, valamint játékos vetélkedők megszervezésével. Programjaik további lehetőséget nyújtanak a művelődésre, valamint arra, hogy egyfajta közösségi élet baráti és családi hangulatban valósuljon meg.

Kőbányai Nyugdijasok Klubja

Kőbányai Nyugdijasok Klubja, a Kőrösi Csoma Sándor Művelődési Központban működő egyik nyugdíjas klub, amely bázisa az ottani Szenior Akadémiának. Egyéni interjút a klub agilis szervezőjével készítettem – amit a későbbiek folyamán, külön fejezetben ismertetek –, aki egyébként egy meridián tornát kedvelő szeniorokból álló csoportot is vezet, amelynek tagsága teljes átfedésben van a Szenior Akadémia előadásainak hallgatóival. Ez a nyugdíjas klub az igazi bázisa a szenioroképzésnek, a MFE által szervezett hétalkalmas kurzusokra is ez a nyugdíjas klub csapata jár.

A két klub összehasonlítása

A NYÓA Szenior Klubot az idős oktatáson résztvevők, egymással szimpatizálók hozták létre rendszeres időtöltés és közös programokon való részvétel céljával, míg a Kőbányai Nyugdijasok Klubja égisze alatt működő meridián tornát kedvelő szenior csoportot egy motivált szenior hozta létre saját álma és célja megvalósítása érdekében. Ez a szenior hölgy, egy már meglévő, működő klubrendszer fundamentumán építette fel a me-

ridián tornát kedvelő csapatot. Mint tudjuk, az ember veleszületett képessége az, hogy rendszer-szervező képessége van, azaz képes arra például, hogy közösségeket hozzon létre. A közösségeket három dolog tartja össze: *tagjaik közös akciókat szerveznek, vannak közös hiedelmeik, és közös szociális konstrukciókat alkotnak*. Amennyiben ez a három dolog megvan, létrejön egy negyedik – a *közösséghez való hűség*. Ez így együtt már kultúrát hoz létre. Természetesen az, hogy milyen közösségek, milyen kultúrák jönnek létre, abban óriási variabilitás van, de az a tulajdonság, hogy ezek létrejöhessenek, hogy ebben a folyamatban részt vegyünk, mindannyiunkban megvan – mondta Csányi Vilmos (2011) Széchenyi-díjas biológus, etológus a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (FTI-iASK) Pannon Egyetemmel közös Tudomány a kocsmában sorozatában *Az emberi tudás elemi egységei – evolúciós elemzés* címmel tartott előadásában. Továbbá arról is beszél, hogy Magyarország az egyszemélyes közösségek populációjára irányba tart, ami rossz irány. Az „alulról jövő kezdeményezések” jók, jelen voltak-vannak az elmúlt évek során, de lehetnének erőteljesebbek is! Az idősügy kérdéseinek – a világban és Magyarországon tapasztalható demográfiai, elöregedési trendek felett nem szemet hunyva – időspolitikává kellene formálódnia, tényleges kormányzati cselekvéseket maga után vonva (Zárol Evelin, 2014). Az önmagáért tenni képes ember a saját valós igényeiért lép fel, ami nagyobb aktivitást és részvételt eredményez, így növelve a hatékonyságot. Mind a társadalom, mind az idősök nyeresége lehet az önszerveződés és önálló érdekképviselet, hiszen az idősök saját tapasztalataik alapján tesznek önmagukért, és nem mások mondják meg, hogy mire van szükségük, míg a társadalom működését megkönnyíti, hogy a problémát megélik is javaslatokkal, ötletekkel, törekvésekkel, belső kezdeményezésekkel támogatják problémáik megoldását. Ez alapvető jelentőségű például az érdekvédelem területén, hiszen az idősök gondjait ők maguk ismerik a legjobban és ők maguk képesek a leghitelesebben képviselni. Ez mindenképpen szemléletváltást jelentene hazánkban, ahol az idősökre mint elesett rétegre gondolunk, akiket fel kell karolni. Nagyobb megbecsülést vívhat ki az, aki tesz önmagáért és nem csak másoktól várja a problémák leküzdését.

Kutatások

Milton Friedman Egyetem – Nyugdíjasok Óbudai Akadémiája

Hipotézisem alátámasztásának érdekében kutatási munkát végeztem. Kutatási területként az általam ismert és látogatott MFE NYÓA 2018. május 17-i évről eseményét választottam, amely általában a szokásosnál több embert vonz. Kezdő lépésként kérdőíves kutatást végeztem, amiből a feldolgozást követően további ötletet kaptam a kutatásomhoz. A kutatás eredményeként megállapítom, hogy elhanyagolható az a kisebbség, amely közösségre aktív. A nagy többséget nem érinti meg a közösségteremtés lehetősége, bár a szakirodalomból és a kvantitatív eredményekből tudom, hogy vannak, léteznek az idős oktatás talaján létrejött szerveződések. *Earl Babbie (2008:273) A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* című könyvében írja: „A kutatóknak tudniuk kell, hogyan válassza meg az alkalmas módszert, és hogyan alkalmazza azt hatékonyan”. A kvantifikálás (számszerűvé tétel) gyakran explicitebbé (részletesebbé) teszi megfigyeléseinket. A kvalitatív adatok gazdagabbak lehetnek a kvantifikált adatoknál. Ennek felismerése nem jelenti azt, hogy a kettő közül valamelyiknek a jegyében kell folytatni a kutatást, a másik kizárásával, hanem azt, hogy többnyire mindkét megközelítésre szükség van. Mivel nagyon nehezen megfogható dinamikákról van szó, a kutatást a MFE külső helyszínein folytattam, a bemutatott két Szenior Klubban, valamint a Milton Friedman Egyetemen párhuzamosan működtetett Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karának, Az Aktív Időskorért – Pécsi Szenior Akadémia program bemutatásán keresztül, amit későbbiekben ismertetek.

NYÓA Szenior Klub

A Nyugdíjasok Óbudai Akadémiája keretein belül létrejött Szenior Klubban történt csoportos interjú-kutatásomhoz útmutatásul egy előre, általam elkészített kérdőívet használtam és azon szereplő kérdések struktúráját alkalmaztam útmutatóként. 2018. október 3-án a NYÓA Szenior Klub első őszi klub-találkozóján az ott megjelentekkel kérdőíves interjút készítettem. A vizsgált csoport segítőkész és kedves volt.

A 15 kérdésből álló kérdőív szereplő első három kérdés a kitöltő személyére vonatkozott; a) a

senioroktatással kapcsolatosak: miért kezdett el járni, okozott-e bármilyen változást az életében a senioroktatás és mi a véleménye a senioroktatásról, valamint azt tudakoltam, hogy milyennek érzik az idősök társadalmi megítélését. Ez a kérdés roppant informatív arra vonatkozólag, hogy hogyan érzik magukat az idősök a társadalmunkban, rávilágít a generációk közötti ellentétekre is. Rejtetten arra is rávilágít, hogy mi az, amit elvárnak az idős emberek a társadalom egészétől; b) a közösségépítéssel, közösségteremtéssel kapcsolatosak; c) a szeniorok által létrehozott klubok működéséről és az általuk preferált közösségépítő programokkal kapcsolatosak.

A nők domináns részvételi arányát a férfiakéhoz képest tükrözi az a tendencia, miszerint a nők nyitottabban viszonyulnak a világ dolgaihoz, aktívabban a mindennapi tevékenységekben és az életben való motiváltságuk magasabb, mint a férfiaké. Mégis miben keresendő a válasz, miért a nők járnak túlnyomó többségben közösségekbe? Ez magyarázható a demográfiai változásokkal, például avval, hogy sokkal több nő van a világon vagy, hogy tovább élnek, satöbbi. Én azonban a motiváció kérdéseire vezettem vissza. A férfiakat nagyon nehéz kimozdítani a saját komfortzónájukból; amikor kimozdulnak, akkor is jellemzően a feleségeikkel teszik ezt meg. Ráadásul a férfiember 5-6 évvel kevesebbet él. Egy 2010-es magyarországi kutatás szerint (*KSH Időmérés 2009/10*) a férfiak inkább a teljesítményközpontú szabadidő-eltöltést (kirándulás, séta, sport) preferálják. Ezzel szemben a nők a kommunikációval kapcsolatos elfoglaltságokat részesítik előnyben. A válaszadók életkorát a magyarországi „Ratkó korszak” születési felosztása szerint elemeztem. A legidősebb válaszadó 1937-ben született. Hasonló arányban voltak jelen az 1950 előtt és 1950 után születettek. Az adatokból észrevételezhető, hogy az 1950 után születettek, friss nyugdíjasok létszáma rövidesen eléri az 1950 előtt született nyugdíjasok számát. Az is kitűnik továbbá, hogy a klubtagok a magasabb iskolai végzettségűek közül kerülnek ki, egyetlen olyan klubtag sincs, aki nyolc osztályos rendelkezik. Az iskolázottabbak, műveltségük okán tudatosabbak az élet dolgai iránt, aktívabbak és nyitottabbak új perspektívák felé. Nagyon fontosnak tartják a közösséghez való tartozást, a jó társaságot és az új barátságokat, a szabadidő hasznos eltöltését és tudáspótlást, mint lehetőséget. Sokkal nyitottá váltak az előző életszakaszukhoz mérten. Az idősoktatást fontosnak, szükségesnek, soha nem késő tanulni szlogennel aposztrofálnak, agykarbantartónak gondolják, továbbá egy addicionális

lehetőséget is megemlíttetek, ami szinte ajándék-ként hullik eléjük és nagyon fontosnak tartják az új kapcsolatok megteremtésének lehetőségét, a baráti csoportok kialakítását. Ebből eredhet az az igény is, hogy az idősoktatáson túl is kapcsolatban tudjanak maradni hallgató társaikkal! A legfontosabb érvek a közösséghez való tartozás, az egyedüllet helyett való programpótlás és a kíváncsiság a szűkebb csoporttevékenység iránt, semmiből sem kimaradni elv voltak. Az egyik szenior klub-alapító kitért arra is, hogy a zökkenőmentes működésükhöz szükséges segítséget a szenioroktatás szervezőjétől az egyetemről kapták. Kaptak termet a klub-összejövetel idejére és egy külön facebook oldalt a kapcsolattartáshoz. Az új dolgokról való ismeretszerzés, játékos sportos programok, kirándulások, kulturális programokon való részvétel, véleménycserék és érdekes programok mellett természetesen az egyetemi előadásokon való részvétel sem került ki a programjukból. Az idősök társadalmi megítélését, azaz önmaguk társadalmi megítélését változóznak, vegyesnek, és rossznak titulálták. A III. kerületben lakók „kerületben remek” jelzővel aposztrofálták érzelmüket. (Amit az emberek mondanak, nem mindig esik egybe azzal, amit értenek rajta, cselekedeteik pedig rácafolhatnak saját meggyőződésükre és érzéseikre. Az emberi interakciók finom nüanszaira való odafigyelés és meghallgatás képessége lehetővé teszi, hogy jobban megértse az embereket, mint a kurzus előtt.) Monspart Sarolta nevével fémjelzett gyalogló klubhoz való csatlakozásuk, egy új klub formájában történik, a Gyalogló Klub megalapításával; egy hasznos időtöltés, nemcsak szenior klubtagok számára.

Az első egyéni interjút a NYÓA Szenior Klub egyik alapító tagjával készítettem, aki a klub megalapításának történetéről mesélt, az ötlet megszületésétől napjainkig: A klubalapítók kezdetektől fogva egy sorban foglaltak helyet az egyetem előadó termében, ahol a NYÓA előadásait tartották. Mivel túl rövidnek tartották azt az időt, amit az előadások előtt és után el tudtak tölteni egymással, elsősorban az a kérdés merült fel bennük, hogy hogyan tudnának az előadásokon kívül több időt eltölteni egymással. Öten-hatan voltak igazából elköteleződve a több időt egymással hasznosan tölteni iránnyal, ezért aztán megkeresték Jászberényi tanár urat, az „ofőt” és előadták neki a helyzetet. Kérték, segítsen nekik megoldást találni, arra nézve, hogy az időskori tanuláson túl is együtt tudjanak lenni. Így jutottak el oda, hogy az egyetem biztosított számukra a találkozásokhoz, klub-foglalkozásokhoz szükséges

külön termet. Túl az infrastrukturális segítségen, a működéshez szükséges személyi feltételeket is biztosította számukra az egyetem. A klub a szeniorokból és a programok lebonyolításáért felelős koordinátorokból tevődik össze. A koordinátorok csapata, az egyetemen andragógiát tanultakból áll össze, valamint azokból, akik mesterszakon végzik, végezték tanulmányaikat. Eddigi vezetőjük Erdős Béla okleveles geronto-andragógus volt, szeptembertől átmenetileg egy szeniorhallgató Pándi Ágnes vezeti a klubot. Az első, az alakuló ülésen, Huszka Éva alapító javaslatára az alapítók tenyérnyomatukkal pecsételték meg a klub-alapításról szóló dokumentumot. Megalakulásuk óta sok víz lefolyt a Dunán. Mára az alapítók közül csak ketten maradtak aktívak a Szenior Klubban; többek között a megbízott klubvezető. Többen érdeklődnek a klubélet iránt. Aki eljön, mindenkit szeretettel fogadunk, várunk – mondta az interjúalany. Érdekes programokat találnak ki, amit a plenáris ülésekre járókkal is megosztanak. Ilyen esemény lesz a Gyaloglóklub megalakulásáról (ez már a második olyan klub, amit a Milton Friedman Egyetem NYÓA szeniorjai hoznak létre, nevezetesen Wagner Maya szenior klubtag kezdeményezésére) szóló tájékoztatás és a Juhász György által alapított, Újpesten található Lepkémúzeum közös megtekintésére való invitálás is.

A második egyéni interjút a Kőrösi Csoma Sándor Művelődési Központban működő Kőbányai Nyugdíjasok Klubján belül lévő meridián tornát kedvelők csoportvezetőjével készítettem, aki szerint az *időskori oktatás* fejleszti az értelmet, látásmódot változtat, tájékozottabbá teszi az embereket, „tudáspótlás”-t nyújt, amivel könnyebben megértik az idősök a világ történéseit. Továbbá lehetőséget biztosít számukra új ismeretségek, barátságok kötésére és egy tartalmasabb életre. Ez történt az ő esetükben is. Ha nem lett volna a Szenior Klub előadás-sorozata, akkor biztosan az ő csapata sem jött volna létre. *Közösségépítő programokon való részvételnek*, mint olyat az időseknek szervezett klubokat, nyugdíjas akadémiai előadásokat, nyugdíjas programokat, baráti összejöveleteket említ. A legfőbb motivációs faktor, a legfőbb vágy ezekben a közösségekben, a közösséghez való tartozás, az idő hasznos eltöltése jó társaságban és új barátokra találás. Az időskori tanulás egyértelműen hatással van az idős emberek életének más színtereire is, így például az életség-életükre, a felfogásukra, a gondolkodásukra. Vidámabbak, nyitottabbak és aktívabbak az élet valamennyi területén. Úgy gondolják, hogy a pozitív életség-élet hatással van a családtagjaikra is, akik

már ezt a mintát vihetik tovább. Jó néhány évnek (évtizednek) kell még eltelnie, hogy generációk ne rossz érzésekkel, keserűséggel tekintsenek az idős korukra. Azt gondolják, hogy nekünk szülőknek is példát kell mutatnunk és aktívan eltölteni életünk utolsó harmadát. Ezért is tartanak maguknak meridián tornát, kirándulásokat szerveznek, és együtt utaznak felfedezni Magyarországot. Ezt az általa kreált csoportot nem nevezné klubnak, sokkal inkább csapatnak. Mint fentebb említettem már, a Szenior Akadémián az előadások hallgatóival összebarátkozott, s akiknek beszélt saját tornacsoport elképzeléséről és meginvitálta a torna iránt érdeklődőket, együtt tornázáshoz. Először egy adott napra; később heti rendszerességgel adott napokra. A csoportban különféle programokat szerveznek, beszélnek meg, főleg a mozgásra kihegyezetteket. Itt a tanulás, mint olyan ebben a közösségben egy erősítő szál, hiszen oda is mindannyian, ha tehetik, eljárnak. Különféle tornákra és táncokra együtt járnak. Ilyen például: *meridián torna, hatha jóga, csi kung tai – csi, zumba gold, salsa, west coast swing, szenior örömtánc*. Aki a környezetében aktív kortársakat lát, maga is könnyebben veszi fel ezt a ritmust, s könnyen adja be a derekát a „csábításnak” – adta tudtomra búcsúzóul.

NYÓÁ – külső helyszínek elemzése

A NYÓÁ külső helyszínein a Szenior Akadémiai szervezők között található művelődési házak, önkormányzatok, nyugdíjas klubok, nyugdíjas körök, Milton Friedman Egyetemen végzett okleveles andragógusok, nyugdíjas házak.

- Művelődési házak által szervezett előadások: Arany 10, Eötvös10, Kazinczy 36, Kőbánya, Szob, Kerepes, Fót, Zsámbék
- Önkormányzatok által szervezett előadások: Kispest, Pestszentlőrinc, Pomáz
- Művelődési ház és az önkormányzat által közös szervezésű előadások: Bátonytereny
- Helyi református közösség által szervezett előadások: Bicske
- Okleveles andragógusok által szervezett előadások: Veszprém, Ceglédbercel
- Nyugdíjas kör által szervezett előadások: Bugyi
- Nyugdíjas klub által szervezett előadások: Bálint Ház – Shalom Klub
- Szociális (Olajág) Otthonok által szervezett előadások: Csepel, Rákospalota, Zugló, Törökbálint.

Ahol a művelődési házak a programszervezők, azokon a helyszíneken már léteznek közösségek, klubok, mint például az Arany 10, Eötvös10, Kazinczy 36, Szob esetében.

Fóton alig járnak a művelődési házba szervezett előadásokra (pár fő az alvó városból), pedig folyamatosan több médiafelületen hirdetik, addig Kisalagon, ahol egy kisebb csoport (20–25 fő), aki azonos városrészben lakik, ismerik egymást az utcáról, a kéthetente megtartásra kerülő geopolitikai előadások lelkes látogatói, hallgatói. A csoportlétszám ugyan nem bővül, de nem is csökken, a lelkes kis csoport folyamatos érdeklődéssel jelen van minden meghirdetett „geo előadáson”, szinte sűrűlva a közösségként működés határát.

Hasonló a helyzet *Zsámbékon* is. Hiába hirdetik meg településen különböző újságokban, hirdetményekben, a Szűcs Teri-féle személyes invitálások nélkül bizony néha csak egy-két ember tér be az előadásra. Zsámbékon viszont állandó közössége van a geopolitikai előadás-sorozatnak. *Bugyin* nyugdíjas kör működik. A Szenior Akadémia előadásait a Zsigmond Király Egyetemen végzett Péter Gábor szervezi. *Ceglédbercelen* Bogyay Kati az igazgató, aki alkalmi céllal, félévente kettő-négy előadást szervez a helyi szeniorok számára, és itt az oktatásnak nincsen közösségépítő célja. *Pomázon*, Pomáz Város Egészségklubja (POVEK) által szervezett szenior akadémia ingyenes ismeretterjesztő, képzési programot Novák Marcsi karolta fel és a helyi idősök körében népszerűsíti.

*Veszprém*ben a ZSKE-en végzett okleveles andragógus Kaszap Réka Szenior Akadémia megálmodója és szervezője, akinek az elmúlt rövid idő alatt még nem sikerült közösséget létrehozni. Jelenleg egy előadássorozat és egy angol nyelv kurzus van meghirdetve Veszprémben. Erre a helyszínrre még ráépülhet sok és értelmes jó dolog.

Ahol az önkormányzat segít az előadások szervezésében, ott főleg olyan orientációjú emberek vesznek részt, akik jellemezhetőek a politikai hovatartozásukkal. Példának okáért ilyen helyszín *Kispest* és *Pestszentlőrinc*. *Pestszentlőrinc*en a polgármester szervez kirándulásokat a tanuló közösségnek, amivel „ráerősít” a közösségre.

Szociális Otthonokban alkalmi előadások vannak, ahol Baranyi Éva számos sikeres Memóriatréning edzést tart. *Bicskén* a helyi meglévő református közösség hív, szervez és az előadások hallgatója. *Bálint Házban* lévő helyi szenior zsidó közösséghez köthető Shalom Klub szervezi a Szenior Akadémiát,

és a klubtagok közül sokan az előadások hallgatói, vitaindítók; tehát itt is jelen van már egy meglévő közösség.

Ezekből a példákból jól látszik, hogy minden a helytől függ, hogy a) megvolt-e már a közösség és a tanulás ezt erősíti, b) a közösség létrejön, de volt már valami és az a valami megerősödik a tanulás által, vagy c) a semmiből a tanulás talaján jön létre közösség. Egyetlen egy példa van erre, hogy a semmiből jött létre közösség, ez pedig nem más, mint a MFE–NYÓA Szenior Klub. Egyelőre ez az egyetlen olyan szervezett szenior közösség, amelyről tudomásunk van, s amely tanulás útján szerveződött. Az említett kőbányai szenior meridián tornát kedvelő csoport arra példa, hogy egy művelődési házban meglévő csoport erősítésként használja a tanulást.

Pécsi Szenior Akadémia

Az Aktív Időskorért, Pécsi Szenior Akadémia programja párhuzamosan működik a MFE programmal, de nem azonos. Az akadémia hét előadása az időseket érintő kérdéseket boncolgatja. Itt tanulás alapján jönnek létre kis körök. Legsikeresebb körük a Kiránduló Kör. Hetente, kéthetente találkoznak és elmennek együtt mindenféle. Ez a kör kifejezetten pécsiekből szerveződött, egy ottani agilis szenior anno körbekérdezte az előadások résztvevőit arról, hogy ki akar kirándulni és utána elindult a programszervezés.

Vizsgálódásom eredményeként arra az eredményre jutottam, hogy e helyek szervezői, kivéve a Pécsi Szenior Akadémiát, már egy meglévő rendszerben lévő szenioroknak szervezik az előadásokat. Így, ezért aztán ezeken a helyeken az alulról szerveződés motivációja csökken, hiszen az idősek már egy bizonyos működő közösséghez tartoznak.

Konklúzió

Diplomadolgozatomban a mai magyar társadalomban működő idősoktatás szerepét és funkcióját vizsgáltam, arra nézve, hogy milyen szerepet tölt be az idősek szerveződésében. Feltételeztem, hogy az idősoktatásban résztvevők felismerik a közösségszerveződés lehetőségét és élnek is vele. Az idősoktatásban résztvevők saját elhatározásból választják ezt az „időtöltést”, életformát és szintén saját elhatározásból válnak a szeniorok által létrehozott klubok tagjaivá. Kutatásomban, empirikus kvalita-

tív módszerrel megvizsgáltam a Milton Friedman Egyetem (MFE) NYÓA szeniorjait, két budapesti szenior klubot, a NYÓA Szenior Klubot és a Kőbányai Nyugdíjasok Klubja égisze alatt működő, meridián tornát kedvelő csoportot, valamint a külső helyszíneken működő Szenior Akadémiákat és a Pécsi Tudományegyetem FEEK Az Aktív Időskorért programot. Kutatásom alapjául azért választottam a Milton Friedman Egyetem Nyugdíjasok Óbudai Akadémiája Szenior Klubot, mert ez a legnagyobb és az egészsznek a Milton Friedman Egyetem az anyain intézménye. Tehát érthető módon ezért esett a választásom erre az intézményre, amiről időközben kiderült, hogy tulajdonképpen itt találtam meg azt az egyetlen szenior közösséget, ami a tanulás által szerveződött. Ez egy fantasztikus dolog, hogy ez ebben is különbözik a többitől. A Kőbányai Nyugdíjasok Klubját pedig azért választottam, mert nagyon sok helyszínén a képzésnek az a jellemző, hogy van egy már működő nyugdíjas klub, amelyik azonnal a Szenior Akadémia programja mellé áll és akkor éppen náluk tartják a képzést. Ilyen esetben közösségerősítő funkciója van és nem közösségteremtő.

Hipotézisem nem igazolódott be, miszerint a tanuláson keresztül közösség szerveződik, ellenben közösség szerveződhet. Közösség szerveződhet, ha például vannak nagyon agilis emberek, akik számára biztosítjuk az alapvető infrastruktúrát és létrehozunk közösséget, vagy van egy önkormányzat, amelyik melléjük áll és plusz programokat szervez részükre, illetve közösség szerveződhet akkor is, ha már valamit csináltak együtt. Megállapíthatom, hogy a Szenior Akadémiák előadásait látogató idősek közösségszerveződési igénye nem jellemző, ugyanis a megvizsgált 39 helyszínen működő Szenior Akadémiából összesen csak két szeniorok által létrehozott közösség jött létre, nagyon meglepő módon mindkettő a Milton Friedman Egyetem Nyugdíjasok Óbudai Akadémiáján van. Az egyik a NYÓA Szenior Klub, a másik, a közelmúltban megalapított Gyalogló Klub. A Milton Friedman Egyetem által létrehozott, szenior képzési-rendszer bizonyítottan alkalmas arra, hogy hallgatóiból igazi közösségek teremődjenek. Létezik egy harmadik ígéretes kezdeményezés, egy csoport, a kőbányai kezdeményezésű meridián tornát kedvelő csoportja. Mint tudjuk, a csoport a társadalmi integrációk legalacsonyabb, legkezdetelesebb, legprimitívebb foka, egy magasabb rendű integráció pedig maga a közösség. Egy valódi közösség akkor jön létre, ha alulról, spontán szerveződik, és saját maga alakítja

ki a működési kereteit. Ekkor beszélhetünk valóban teremtődésről és nem teremtésről. Nekünk, leendő gerontagógusoknak is érdekünkben áll, hogy közvetítői legyünk a közösségteremtődések folyamatának. Felmérésem nem tekinthető reprezentatívnak, mert kizárólag általánosságokat szűrhetünk le belőle, nem vonhatunk le következtetéseket a hazánkban működő összes idősoktatás szerepére vonatkozólag. Remélem, hogy diplomadolgozatom témája további kutatások alapjául szolgálhat.

Mint tudjuk a szeniorok között sokan élnek magányosan és izoláltan és ezért is szeretnének közösséget találni. Erre a legjobb megoldás véleményem szerint a tanulói közösség, hiszen egy semleges cél kapcsolja össze itt az embereket. A közös érdek a magánytól való elszakadás lehetősége, a tudás elsajátítása, valamint a közös tanulás élménye köti össze az embereket. Ettől függetlenül természetesen lehetnek konfliktusok a csoportokon belül, de ezeket jó esetben a tanár/előadó, mint egyfajta mediátor, tudja kezelni.

Felhasznált szakirodalom

- Babbie, Earl (2008) *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*, Balassi Kiadó, Budapest.
- Bajusz Klára (2000) *A felnőttkori tanulásmotivációi – Felnőttkori tanulási képességek* Konferencia, 2000. szeptember 22-23. <http://ofi.hu/tudastar/esely-2000-konferencia/felnottkori-tanulas> Letöltve: 2017. február 28.
- Bajusz Klára – Jászberényi József (2013) Az időskori tanulásról. *Kultúra és közösség*, 3:60-64. http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2013/3/2013_3_05.pdf
- Boga Bálint (2013) Az idősök tanulásának egyéni és társadalmi haszna. *Andragógia és Művelődéstudomány*, I. évf., 2. sz. 15-18. p.
- Csányi Vilmos (2018) Tudomány a kocsmában. <https://www.youtube.com/watch?v=9U-zFmA0irY> Letöltve: 2019. július 14.
- Harkai Nóra (2006) *Közösség és közösségi munka*, Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete [http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/0a84037251c6a630c1257075002e65aa/e8fdd098c4365d20c125722f0030efa3/\\$FILE/k%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi%20munka.pdf](http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/0a84037251c6a630c1257075002e65aa/e8fdd098c4365d20c125722f0030efa3/$FILE/k%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi%20munka.pdf) Letöltve: 2018. augusztus 22.
- Heller Ágnes (1970) *A mindennapi élet* Akadémiai Kiadó Bp. http://misc.bibl.u-szeged.hu/12451/1/mp_1971_004_4920_514-517.pdf Letöltve: 2018.szept. 6.
- Jászberényi József (2017) *Az élvezettársadalomtól a patrióta társadalomig? Egy új paradigma kezdetén? (Vázlatos konstrukció a nyugati civilizáció lehetséges jövőjéről)* magán kiadás, 150-150.p. http://ec.europa.eu/education/policy/adult-learning_hu Letöltve: 2018. április 3.
- Jászberényi József (2012) Gerontoeducáció. *Magyar Gerontológia* (4) 16:39-63.
- Jászberényi József (2009) „A Nap, s az emberiség, s a történelem keletről nyugatra tart” (*Magyarország a napnyugati kultúrában*), Jaffa kiadó, (7-11.p.)
- Jászberényi József (2014) *Tanulás a harmadik korban, avagy sohase higggyetek a szemeteknek – Gerontoeducáció* (67-68. p.)
- Zárol Evelin (2014) Az idősök helyzete, idősügy Magyarországon tanulmány. *Kapocs* 2014/3. XIII. évf., 62. lapszám, 2-13. http://epa.oszk.hu/02900/02943/00063/pdf/EPA02943_kapocs_2014_4_74-82.pdf http://epa.oszk.hu/02900/02943/00062/pdf/EPA02943_kapocs_2014_3_02-12.pdf Letöltve: 2018. szeptember 5.

THE BALANCE BETWEEN TEACHING AND EDUCATION IN TEACHING PROFESSION

[DOI 10.35402/kek.2019.4.5](https://doi.org/10.35402/kek.2019.4.5)

Abstract

In our modern world, especially as a result of the accelerated socio-cultural structural changes which characterized the last decades, the earlier familiar approaches regarding childhood, education and school socialization lost their validity. This caused fundamental changes in the system of the teaching and education process. The opinion, that the task of a pedagogue is nothing else than to transmit the curriculum content, without the necessity to educate children, becomes more and more popular. In this context the question arises, what is today the task of a teacher, of a pedagogue? Does he/she just teach or he/she educates pupils as well. The contemporary Romanian education policy lays stress on the transmission of the curriculum content and consequently the majority of the teachers have got a so-called knowledge-focused attitude, the overcrowded curriculum, the chase after achievement, leaves less room to education. In my opinion, it depends on the personality of the teacher, whether he/she considers education as an important task beyond the delivery of the learning content. What does actually school education mean? To what extent is it palpable and to what extent is it a conscious activity? What is the matter with the „hidden curriculum”? To what extent do the prevailing education system and the methods of the teacher training influence school education? How can the efficiency of these factors be measured?

Absztrakt

Ma a világ számos különféle gondokkal küzd. Értékválság tapasztalható, ami az emberiség nagy részét érinti, legfontosabb célja a pénzszerzés vált. Ennek kapcsán egyre elterjedtebb az a nézet, miszerint a pedagógus feladata semmi más, mint átadja a gyerekeknek a tananyagot, nem dolgoz a nevelés. A jelenlegi román oktatáspolitikája a tananyag átadására helyezi a hangsúlyt, a pedagógus hozzáállásától, személyiségétől függ az, hogy a tudás átadása mellett fontosnak tartja-e a nevelést, mint feladatot. Mit is jelent tulajdonképpen az iskolai nevelés?

Mennyire megfogható, mennyire tudatos tevékenység? És mi van a „rejtett tantervvel”? A mindenkori oktatási rendszerek vagy a tanárképzés módja mennyire befolyásolja az iskolai nevelés alakulását? Miben mérhető az eredményessége? Egy terepmunka keretében gyakorló pedagógusokat kérdeztem arról, hogy fontosnak tartják-e munkájukban az oktatás mellett a nevelést. Mennyire tartják fontosnak? Egyáltalán mire gondolnak, amikor nevelésről kérdezem őket? Szerintük hogyan jelenik meg a nevelés az iskola hétköznapi világában? Az ő munkájukban? A tanulmány a téma kapcsán, néhány szakirodalmi áttekintés után, a pedagógusokkal készített interjúk feldolgozását, a terepmunka tapasztalatait foglalja össze.

Key words: teaching, education, teacher role, education system.

In the framework of this study I intend to explore a tiny segment of the before mentioned aspects. First of all I am curious to find out, what do teachers in a little town/ village in Szeklerland, who teach pupils in upper primary classes, think about school education. To which extent do they find the aspect of education important? What do they exactly think, when I ask them about education? How does education appear in the everyday life of the school in their opinion? How does it appear in their work? I also surveyed their value preferences in order to get a clear picture of the „current” values, which are considered important by teachers at present. In this way I intended to find out, whether there are any common accepted values in the schools of our days or whether we can observe any differences related to age or professional experience of the interviewed teachers. Closely linked to this issue I present the specifying of the characteristics of the „good teacher” by my interview subjects, which might bring up to surface those features, on the basis of which it is possible to draw the profile of the „good teacher” of a little town/ village school in Romania.

It is well known, that the Romanian education system is largely achievement-driven, it focuses mainly on the measurable knowledge, it lays stress

on this kind of knowledge. According to my hypothesis, the role of the pedagogue is thus more and more limited to the transmission of factual knowledge and through this practice, personal, and social education is pushed into the background. During my research I made interviews with fifteen pedagogues, who teach in upper primary classes. They were quite different, regarding both their age and their specialization.

1. Review of the relevant literature

Socialization is a lifelong process, which is being renewed over and over in particular life stages, being one of the most important pillars of personality development. The scene of primary socialization of children is the family, which is followed by the nursery school and school. School is an institutional place of socialization. Its objective is to help children to acquire the information, the skills and the values regarded important by society through teaching and education. In course of school socialization, children have to learn to collaborate with others, to meet external expectations, respectively to create the new rules of behaviour. School offers ground for practicing new roles and positions and it transmits the requirements, standards and values of the peer group to the individual.

2. The teacher role and vocation

The pedagogue (teacher) is the personal mediator of institutional socialization. He/she educates and teaches, being the representative of social values, standards, requirements. The role of the pedagogue is beyond skill development, delivery of knowledge and motivation of children, the education as well. Everybody has got an idea about education or about the concept of education on everyday level, thinking first of all at real actions. On theoretical level there are many different views, but generally speaking everybody agrees, that people always used education, in order to raise the coming generations in a way, that they achieve a certain consciousness. According to Gabriella Baksa (2006) education is a characteristic of human society, through which it maintains and reproduces itself. She observes, that for the society it is vital, the extent to which children, young people, new generations, can exhaust their abilities and acquire

the social rules as a result of education. The overall objective of education should be determined by those values, which prevail in the entire society. She also formulates, that „*education is an interplay between educator and pupil, that is a system of social interactions*” (Baksa 2006:4).

„*The essence of education is the mediation of values or value creation*” (Bábosik 1999:9). Personality development and formation and education are closely related. Aliz Fáyiné Dombi (2011) lays down in her work entitled „Pedagógusképzés, pedagógus pálya, kiterjesztett pedagógus szerep” [Teacher Training, Teacher Career, Extended Teacher’s Role]: „*The personality of the teacher is the source of educational impacts both in general human respect and in respect of the features of this career. These impacts are partially spontaneous and partially they function as parts of a planned educational impact system, anyhow they appear as models. The extent of the efficiency of being a role example for the students depends not only on the competence of the teacher or on his/her identification with his/her career, but on that special relationship, which links him/her to his/her students*” (Fáyiné 2011:5-6).

Mariann Burány (2010) in her essay entitled „Az oktatás és nevelés mint foglalkozás” [Teaching and Education as an Occupation], which appeared 2010 in the periodical Új kép – pedagógusok és szülők folyóirat [New picture – a Periodical for Teachers and Parents] declares, that as a pedagogue it is not enough to have a sense of vocation, a good teacher must feel true calling as well. A committed teacher looks after the „future”! His/her devotion cannot be paid with money” (Burány 2010).

She mentions the following components of this complex profession:

- *Vocation*, which means „feeling a spiritual calling”, conviction
- *Trade*, which covers a special profile, authenticity
- *Profession*: meaning professionalism
- *Occupation*, which means and implies status, position, responsibilities of the role and adequacy of the personality (Burány 2010).

According to Rene Hubert (1965) the most important competency of the teacher is „the teaching vocation”, which manifests itself in the fact, that you feel a calling to the task and you are also able to accomplish it. In his opinion the pedagogical

vocation has three characteristics: the love of teaching, the belief in social and cultural values, and the sense of responsibility towards children, towards home country and towards humanity. According to the author, being a teacher is a continuous creation, which needs much patience, causes many uncertain moments, requires much learning and the result cannot be measured either quantitatively or immediately (Sălăvăstru 2004:151).

According to Dorina Sălăvăstru (2004) in the work of a teacher the classroom teaching is not merely the place of the delivery of the curriculum content as per an academic ceremony, and the teacher is not just a person, who recommends certain contents, assigns tasks and expects certain forms of attitude and behaviour from the students. Pupils should learn in a classroom more than just the curriculum content. They should learn a lesson of life. The teacher should inflame the interest of the children towards new things and should maintain their interest. „*He/she introduces them into the social life, strengthens their self-confidence in their potentions and helps them find their identity*”. These things can only come true, if the teacher possesses all those competences, which prevail in the process of teaching. But which competencies are these? Are they present in our lives since our birth, or we acquire them in the course of our lifetime? Can we learn to be good teachers? According to M.A.Bloch (1968), teaching others is a gift given by nature. Others think that the teaching profession can be learned in the same way as any other profession. (Sălăvăstru 2004:151-152). Emőke Bagdy (1988) emphasizes the two basic functions of the pedagogical role: the teaching and instructive work, meaning the transmission of knowledge, and the personality development and formation function, which is carried out through education and personal example. She considers that pedagogical highschoools should concentrate upon the adequate performance of the above mentioned two basic functions during the training of teachers.

3. The personality of the pedagogue

Many professional essays point out, that is not only the lexical knowledge of the teacher, which matters, but his/her personality is important as well, because it has an impact on the way of how he/she transmits knowledge. A main instrument of the teacher is his/her own personality, because his/

her attitude, behaviour is an example for children. Beside that he/she knows his subject very well – he/she should possess some human features and qualities, which constitute an example for students. According to this view teaching skills are the main factors of success in the educational and teaching process. Many experts define this in quite various ways. Zoltán Istvánfi (2011) writes in his essay entitled „*A pedagógus személyiségének jelentősége és hatása a nevelési és oktatási folyamatban*” [The Importance and Impact of the Personality of the Teacher in the Educational and Teaching Process] about the two aspects of teaching. On the one hand there is the „worldly education”, which manifests itself in the transmission of information and theoretical knowledge on the other hand there is the so called „Educare” which is expressed in the transmission of human values. As the meaning of the word itself suggests, Educare means bringing to the surface those inner values, which can be found in each of us. Justice, morality, love, or the lack of aggression cannot be acquired from the outside, these qualities can only be brought to the surface from inside. Thus Educare is a quite important aspect of teaching, which manifests itself in bringing to the surface and in the practical adaptation of human values (Istvánfi 2011). In the pedagogical work these two impacts should exist at the same time in order that the teacher can work efficiently. First of all the teacher must possess the above named human values, because only in this way he/she can bring up these qualities in his/her students. His/her personality does not only influence pupils at a certain moment, but through his personal example it also determines the way in which adaptability and norm following of children develops.

The teaching skill is according to Chircev „such a complexity of the teacher’s personality, which enables maximal result under any circumstances in any class” (Sălăvăstru 2004:151-152).

One of the most important elements of the pedagogical duties is the promotion of the adaptation of children to the social expectations, respectively the support of the development of a harmonious relationship of children with their fellow humans and with themselves (Burányi 2010). According to the American psychologist Carl Rogers the personality is only then able to develop, if it is surrounded by an accepting atmosphere and confidence. A good teacher needs to have several abilities, which promote the development of children. Rogers points out two of these qualities: empathy and the

love of children. In his opinion the educational and teaching process is only then efficient, if it is based on these two features (Burány 2010). Thus the relationship between teachers and students has got a very important role in the educational and teaching process. This relationship is based on emotions, on the mutual trust and sympathy or on its opposite, mistrust. It is not merely based on an intellectual contact, but on an emotional contact as well. Research results demonstrate that the emotional factor is especially important, regarding the mental capacities of students. Ditulessa Mircea remarks in his essay „A tanár-diák kommunikáció” [Communication Between Teachers and Students], that in order to avoid school failure we need to have a good atmosphere in the classroom. Each class takes place in a kind of personal emotional climate, and the attitude of the students is influenced by the approach of the teacher. In his opinion a teacher should pay particular attention not to hurt, but to promote and develop the personality of the students during the process of teaching. Ditulessa thinks that the role of the relationship between teachers and students is very important regarding the personality development of each individual, it is decisive and it has got its imprints in the self-respect of each child. Therefore he emphasizes that the teacher-student relationship should be built upon collaboration, trust and mutual respect (Ditulessa 2011).

4. The balance between teaching and education, the impacts of the educational system

Benő Csapó (2000) discusses in his writing entitled „Az oktatás és a nevelés egysége a demokratikus gondolkodás fejlesztésében” [The Unity of Teaching and Education in the Development of Democratic Thinking] the connection and close relation between teaching and education. *„Education creates the conditions of the common work, it shapes the frameworks of collaboration, and through the formation of values it motivates learning, gives a meaning to efforts and makes the application of the acquired knowledge more practical”* (Csapó 2000), that is why it is inseparable from teaching.

The specific educational system and its requirements determine to a great extent the work of the teacher, the way and the teaching contents and the process of teaching itself. The functioning of the educational system is determined by those social

processes, which actually take place in a given society. The constitution of the educational system, its structure and operation has got a huge impact on the practice of the pedagogical vocation and on the balance between teaching and education. Sándor Papp (2004) draws the attention upon two alarming aspects regarding public education in his writing entitled *„Az oktatás és nevelés műhelye vagy szolgáltató intézmény?”* [Workshop of Teaching and Education or Service Provider Institution?], published on the homepage of the National Association of Form Tutors. Firstly he formulates, that in our days education tends to become a kind of „service”, a kind of „ware” in the struggle to comply with the requirements of economical-technological systems. This appears on the ground of the approach of the educational system, which considers that its only task is „to meet the labour market needs of the modern economical-technological systems”. Papp thinks that this is a false path. Education is first of all a “common good”, it cannot be considered either a service or a ware (Papp 2004).

He mentions as the second worrying aspect the fact, that the public education system banished from its tasks the social and personal education of students. This thing can have drastic consequences in the long term, because without values and norms the society becomes inoperative. It is well known, that the need of humans for norms is genetically encoded. The author observes, that the education system gets into a special situation also because students do not acquire most of their knowledge from school or from their teachers. The use of IT devices is more widely extended among students. This brings beside the positive impacts also some negative consequences, because with the help of information technique all kind of information can be acquired in our days whether useful or harmful for the security of children. In this context according to Papp (2004) the question arises, whether there is further need for teachers. Is there a need for schools any more? But we also have to ask the question, what happens to the people who are socialized in this way, are they formed to personalities or to „reflexive mechanisms”? (Papp 2004).

Gábor Fodor’s thoughts formulated in his essay entitled *„Ép testben épp, hogy élek”* (2006) [Barely Alive in My Healthy Body] about the situation of teachers in the education system are still actual today: *„Teachers are parts of a power structure, which sometimes considers, that exactly they are incompatible with the system. The system makes their work more*

difficult through its regulations. It undermines their creativity and questions their competence. Teachers are tired of the several reforms and changes, which were settled without consulting them. They have got tired with the responsible education work, when they need to solve educational situations, difficult conflicts without having the appropriate means” (Fodor 2006).

5. The methodology of the research

During my fieldwork I made semi-structured interviews with 15 pedagogues teaching in upper primary classes of a primary school of a little town, respectively of a primary school of a large village. In order to get more comprehensive results I tried to choose teachers of different ages, having different specializations (different years of teaching, different experiences, both human and real specializations).

The characteristics of the target group:

Gender	Women	Men
	11	4

Age	24-29	30-39	40-49	50-59
	4	5	4	2

Specialization	Languages				Natural sciences			Social sciences			Arts
	Hungarian	Romanian	English	German	Maths	Physics -Chemistry	Biology	Religion	History	Civic education	Music
15	2	3	1	1	2	1	1	1 0,5	0,5 0,5	0,5	1

Type of settlement	Village	Town
	4	11

I asked the interviewed teachers five main questions:

1. Do you consider education important as a task in your work?
2. If the answer is yes, how does this manifest in your work? (Please name some situations, in which education appears.)
3. What kind of educational values do you consider important as a teacher to transmit to students?
4. What is a good teacher like in your opinion?
5. What do you think of the education system of our days, how do its regulations influence the education during the classes?

6. Processing of results

The above mentioned question groups constitute the five main dimensions of the analysis of the interviews. Further I discuss the results on basis of them.

- Do you consider education important?

Each interviewed pedagogue considers, that beside teaching, education is important as well, some of them (first of all the Religion teachers) consider education even more important than teaching.

„I think that beside teaching, education is very important, also in addition to my work as a form tutor. As I teach a quite unkind subject 'Romanian language and literature', which students usually place on the periphery, I lay special stress on education in my work. If I could not put my personality to work in the classroom, I think my task of teaching Romanian would be very hard. I try to catch students' attention with my personality, I try to educate them” (36-year-old Romanian teacher, teaching in a village).

Some people consider that teaching and education have to go parallelly hand in hand at school, and a good teacher can achieve this instinctively. „It comes out from me this way, I do not divide them consciously... teaching and education continuously interweave” says a 40-year-old teacher. „Those teachers who do not recognize and do not use the educational situations during the class, are not real pedagogues” – believe most interview subjects. Almost all of them complain, that because of the overcrowded curriculum content there remains hardly any time for discussions with educational purpose in the class, although these kind of talks would have more benefits for children later on. „Although I think, that education is important, I have a sense of loss, that there remains always little time for it” (40-year-old Hungarian Language and Literature teacher). The interviewed teachers think that the practicing of education is rather a matter of personal attitude, than one of competence. „Those who consider education as their task, are also concerned about training themselves further in this domain. And it depends first of all on the attitude of each of us, how we do this. I learn a lot from my older colleagues, I am open-minded and take part gladly at trainings concerning education. I always learn something new, which I try to apply in my work” (27-year-old teacher, teaching in a village).

I found interesting, that among the interviewed persons, the four pedagogues teaching in the countryside emphasized the supporting power of the colleagues and of the good working community in their practice of educational tasks. As they teach in a small community, most of these teachers are familiar with the conditions of their students (their family background) and they know each other well, thus the members of the working community help each other through common discussions to solve the educational problems, situations and conflict situations, respectively they can represent a coherent point of view before the students and their parents.

„When it comes to educational issues, I find it very helpful, that I can work in a quite good and cohesive working community, and that it is possible to discuss the emerging difficulties with my colleagues, whether it is a conflict, or a disagreement with students or parents. This is very important as well, because through these common talks, we can represent a coherent stand-point before students and parents” (27-year-old Biology teacher, teaching in a village).

- Specific educational situations in the work of the pedagogues

The interviewed teachers related interesting situations when I asked them the question: „How do you educate children during your teaching? How does education manifest itself in your work?” Two-thirds of the interviewed pedagogues use educational means while they are trying to solve a conflict situation, when certain students behave disrespectfully in the classroom, when they break certain rules or when they hurt each other. In these situations they think that talking over the problem or having detailed discussions is the most plausible solution. The steps of these kinds of discussions are similar: asking the parties, detecting the problem, recognizing mistakes, finding the correct way of behaviour, apologizing or punishment. The length, frequency, efficiency of these discussions depends on many factors and the personality of the pedagogue is quite decisive here. Some pedagogues emphasize that there is a need for vigorousness, for severeness, for the „determined personality” of the teacher or in some cases they would also find physical punishment necessary. „I think, that if the personality of the teacher is not enough categorical and consequent, there will be chaos around him/her” (36-year-old German teacher). Some teachers rather tend to appeal to the emotions of the students, urging them to be more reasonable, sympathetic, emphatic. „In the 7th grade I sent a boy to the blackboard, and as he was going back to his seat, one of his classmates (a boy) bullied him, telling him, that he is like a girl. The others laughed at him, the bullied boy was crying. We solved the situation together on the spot, I asked the mocking boy to think about, what his task in that given situation would, what should he do ..., after a while, he raised his hand and said, he would like to apologize to his classmate whom he have hurt” (40-year-old Mathematics teacher).

Between the two poles those pedagogues are situated, who take more or less time to educate the students or to clarify the cases depending on

the gravity of the educational problem, regardless of the subject, which they teach. We may say that Religion teachers are exceptions in this respect, because as we see from the interviews, they already have a greater variety of educational instruments in their hands. They approach the topics to be taught from an educational point of view. One of the Religion teachers believes that education and teaching have to be present equally during the classes. She says: „*I subordinate the topic to education...*” she also considers it important, that the learning content is perceived both mentally and emotionally by students. The interviewed Religion teachers mentioned some methods and games, through which they could efficiently create situations, in which education was present unnoticed. „*In a class there was following situation: a girl repeatedly fibbed, when I asked her about her homework or about school tasks. Her form tutor spoke with the mother of the girl and mentioned to me as well, that the classmates of the girl dispise her, because of her little lies. So in one of the following classes I decided not to deal with the usual lesson but to play a game with the magic chair. The classmates had to say nice things about the student who was sitting on the magic chair. My purpose with this game was to strengthen the self-confidence of the little girl, because as she was sitting on that chair she heard a lot of beautiful things of herself. At the same time her classmates were also placed in the situation to think over her in a positive way and look for her qualities. I also talked with the girl personally. Since then, there are no complaints about the girl, she does not lie any more, and I believe, the game I related before, contributed to this, too*” (24-year-old Religion teacher).

“*I try to choose from the framework curriculum such topics for discussion and procession in the class, which serve the education. We begin the Advent period by learning some Advent hymns like "My Soul in Stillness Waits"; "The Day of Peace is Near". At the beginning of each class we light a candle on the Advent wreath and we sing hymns gently (while I play the tunes on the guitar). After singing, we speak about what students usually do at Christmas time, what does silence and peace mean to each of them...*” (33-year-old History and Religion teacher).

The person teaching Civic Education and History pointed out, that his subjects let more room to educational issues, and he uses these opportunities gladly. “*To give an example: when dealing with the lesson 'The Uniqueness and Dignity of Man' we discuss real situations or we interpret such films, which inspire the students to create their own opinion, to*

talk over that topic. He believes that „*we do not only teach different subjects, but we form characters. We try to give the children norms, courage, self-esteem*” (38 year-old teacher of History and Civic Education).

Fifty percent of the interviewed teachers highlighted their roles of showing an example to students in the education process, which may be more efficient than „preaching”. One of the teachers pointed out the educational influence of common activities, when „*students take over good examples spontaneously, through imitation, at the same time in these cases we also motivate students to participation and collaboration.*” (45-year-old Physics and Chemistry teacher).

One of the Religion teachers pointed out, that in course of dealing with conflicts and solving problems the teacher should personally show example, otherwise his/her message will lack credibility. „*If I shout at them, they say, why should they forgive each other, if I myself do not forgive them*” (33-year-old Religion and History teacher).

7 of the 15 interviewed teachers are form tutors as well. I was curious to find out, if there is any difference in the approach of form tutors and teachers who do not have this role, when it comes to the question of education. Do form tutors consider education only as a task restricted to the Personal and Social Education class or they find it important and practice it also during other classes. Form tutors try to educate the children in their class during the Personal and Social Education class one hour per week on basis of their competence and personality, complying with the relevant curriculum regulations. To mention some examples: these classes include education to environmental awareness, to a healthy way of life, to managing disaster situations, to orderliness, respect, self-knowledge and proper attitude towards mates. Yet several of the interviewed teachers mentioned, that in the majority of the Personal and Social Education classes they deal mostly with the specific conflict situations, school results, rulebreakings, behaviour problems. There is little time for the topics provided in the curriculum. It is also interesting, that form tutors did not recall educational situations linked to their tutorial tasks in the first place, but they spoke rather about the problems occurring during their other classes or during the breaks.

Some of the form tutors intend to steer the behaviour of the students in the right direction, by reading different stories during these classes and discussing them afterwards. Others consider that

telling personal or less personal examples can be quite efficient when solving problems and conflict situations in a class community.

One-third of the interviewed pedagogues also mentioned the shortcomings of family education as being factors, which reduce the efficiency of school education. *”I find, that many children do not have their safe backgrounds brought from home, where they can feel themselves secure and thus they search for reference points at school. There are many emotionally neglected children, who behave provocatively and are constantly pushing the boundaries, because they need attention and appreciation. This is the source of many conflicts in the teacher-student relationship”* (40-year-old Hungarian Language and Literature teacher).

According to some of the interviewed persons, both the authority of the teachers and that of the parents has disappeared and the situation *„becomes worse and worse, because all educational instruments has been taken away from teachers. It is not allowed to hit disobeying students, to send them out from the class or to humiliate them or to give them a bad mark (three)... Nothing is allowed!”* (36-year-old German teacher). Some of the interviewed teachers think, that many parents cannot fulfill their educational tasks because they are busy working, that is why the school and the teachers need to take over this responsibility. *„Children long for education, they absorb it, it is a framework, something secure for them”* (40-year-old Maths teacher). One of the pedagogues also observes that teachers usually speak little about „the great things of life” with their students, although children find these things perhaps far more interesting than Mathematics and they could benefit from these kind of talks more.

- Values, which the interviewed teachers consider important to transmit

I received a great variety of answers to the question, what kind of values would teachers like to transmit in course of their teaching and educational work. Acceptance and tolerance were mentioned by six of the interview subjects (quite many), while mutual respect was mentioned by four of them.

„I try to present the lesson in a way that my students find in it a solid system of values, which I believe in. What does this system of values contain? First of all, I would highlight here honesty, solidarity, experiential learning, willingness to active work, mutual appreciation and respect” (48-year-old English teacher). Most probably the lack of the above listed values causes the most problems in the changed

world of the schools of our days. Along with the deepening of the social inequalities the children of the richer and poorer social strata come together in the universe of the school, where they should learn to accept and tolerate each other’s situation. This process is not a smooth one, expulsion, scorn, mocking cause a lot of problems for teachers. At the same time, due to the changing educational attitudes, and intensified child-oriented approaches, the traditional teacher-student relationship, the old authoritarian education is in transition, but along with the freedom appears a kind of libertinism as well. Many pedagogues can cope with this new situation with difficulty, because education to respect is a key issue to them.

Comparing the values we can see, that the old classical values (such as punctuality, honesty, ambition, diligence, knowledge, cultivation, endurance, consequent attitude, rightfulness, integrity, community values) are still prevailing in the value preferences of teachers, but at the same time „more modern” values appear, which highlight, that children should feel good at school. Such values are: experiential learning, open-mindedness, correct self-assessment, ambition, participation and collaboration.

“I believe that it is important to be open-minded towards students, to be kind, to give them chances, to educate them to endurance and correct self-assessment” (24 year-old Religion teacher).

- The features of the good teacher

Concerning the question about the features of the good teacher, I found interesting, that the more traditional values (the teacher is versatile, reflective, severe, consequent, able to develop, participates at further trainings, is capable to self-examination, creates order in his environment and in the mind of the students, respects children and is respected by them) appear parallelly with the more „modern” ones (open-minded, creative, flexible, funny, with a positive aura, caring, teaching in an enjoyable way) on the lists of the interviewed pedagogues. I tried to search for connections between the ideal values, the features of the good teacher and the age or specialization of the interviewed teachers, but I could not create any clear-cut categories along these aspects. We cannot declare unequivocally, that younger pedagogues would prefer the values and features considered „more modern”, or, that those, who teach human subjects, would be more children-oriented. In the answers of several interviewed ped-

agogues the characteristics of the traditional and modern teacher appear in the same proportion. This demonstrates, that we are witnessing a process of transition regarding the value preferences and approach of pedagogues, at least on a declarative level. Although the education system can hardly show any obvious directions to teachers with its rigid requirements, with its permanent unpredictability and uncertain reform initiatives, schools are trying to adapt themselves to the „new winds of new times”. „I try to plan my lessons in the way, that they serve children and not the rigid system” – says a 33-year-old Religion-History teacher.

- Opinions about today’s education system

In the last section of the interviews I asked the pedagogues, what do they think about today’s education system, to what extent does it help or hinder them, to educate children beside teaching them. Concerning this issue there was a quite obvious accord between all of them: this education system does not promote educational issues at schools. The interviewed persons mainly spoke about the shortcomings of the Romanian education system. They mentioned as the biggest deficiency the performance orientation, they complained about the overcrowded curriculum, the chase after achievement, the examination system. Two-thirds of the interviewed teachers cannot find stability in the school system, many of them mentioned that the quantity of the curriculum required by the system is almost impossible to be learned by students. That is why a lot of pedagogues are struggling to steal conscious education into the everyday of school activity and parallelly teach the huge quantity of curriculum content as well. „School is a very closed system, the Romanian education system is mainly knowledge-based” (45-year-old Physics-Chemistry teacher). The following interview fragment reflects the opinion of most of the interviewed teachers, their disappointment and outrage is quite palpable in it. *“I think that the Romanian education system is dead end. Everybody is only waffling about but the measures, which are taken, do not address essential problems. They speak of decentralization, but instead they centralize education even more, they talk about open framework curriculum, flexibility, but at the same time, they require even more paper work and documentation from the pedagogues, they speak of open-mindedness, digitalization, while we are working with textbooks printed in the nineties, which are full of errors ... these are not only typing*

errors or inaccuracies resulting from bad translation, but extremely blatant content errors. How do they expect open-mindedness, consistence and development, if their concern in course of inspections is to find out, how I thought this or that particular lesson from a 15-year-old textbook and how I documented it. They say one thing, but they do something else. Instead of making the curriculum easier, more transparent, more relaxed and more results-oriented, they make it more cumbersome and impenetrable” (38-year-old History and Civic Education teacher).

7. Teacher training as „optional module”

The joint opinion of very many pedagogues is that finding the balance between teaching and education is quite a big challenge in today’s education system. In course of the talks, almost all interview subjects complained about the general lack of time, the overcrowded teaching contents, the obligation of complying with the regulations of the curriculum, which have as a result that education is pushed into the background. There are very little teachers, who believe and declare that education is of prime importance. This makes us draw the conclusion, that for most teachers the main component of their work is teaching and following the required curriculum contents, the rest is a „secondary task”, if “it remains time for it”. Conscious social education is present only in some „secondary” subjects, which are „not exam-subjects” (Religion class, Personal and Social Education class, Civic Education class). The question, which factors determined this kind of approach of the teachers, would go beyond the frames of this study. In my opinion this fact is mainly due to the present process of teacher training. The fact is, that teacher training appears as an „optional module” beside the basic specialization. I made an interview with the deputy director of the Teacher Training Institute of Babeş-Bolyai University concerning this issue. In course of the interview I found out some useful information about the structure, content and difficulties of teacher training at present. The deputy director reported, that students from all sections of the bachelor- and master courses can choose teacher training as an „optional module” and they can accomplish it parallelly with their professional training. Students can choose teacher training in three languages: Romanian, Hungarian and German, so that everybody can take part at this training in his/her own mother

tongue. The students, who candidate for the Bachelor or Master Degree, can choose the teaching module already at the entrance examination. In this case there is an extra admission requirement: candidates have to hand in a one page cover letter along with the personal official documents, in which they motivate, why they intend to be teachers, respectively they also enlist their skills and competencies in order to become good teachers, pedagogues. Then a committee decides about the acceptance of students to the teacher training on basis of their cover letters. The deputy director also related that earlier, before the Bologna Process, the subjects of teacher training appeared within the framework of the curriculum of their specialization courses as optional subjects. He informed me as well that in the first semester of the teacher training students learn Educational Psychology, in the second semester the basics of Pedagogy, in the third semester Curriculum and Assessment Theory. Beginning from the fourth semester, they learn the professional Methodology of their own specialization, in the fifth and sixth semester they do Pedagogical Practice. In the fifth semester they only „simulate” teaching among themselves with the guidance of a Methodology teacher of their specialization and they attend classes at different schools only as observers.

The sixth semester is about the actual teaching practice at schools, which ends with the teaching four-five lessons by each student. If we look over the „curriculum content” of each semester, we can state, that education is present in each of the above named subjects theoretically, that is, students learn about education from many aspects. But this fact does not assure in any way, that further on, in real situations they can manage the problems and conflicts, which arise in a specific class community (that is: we may know everything about bicycles, but that does not mean, that we can ride a bike). The deputy director himself considers, that teaching four-five lessons in the sixth semester is quite little, the main cause of it – as he adjudges, is, that teacher training and bachelor training in a certain specialization take place parallelly. Although there are some professors, who require pedagogical and methodological knowledge from their students as well, in many cases this is not a priority. At the same time *„as we usually work with a high number of students, it would be very burdensome for the secondary schools in Kolozsvár / Cluj-Napoca, if we required more teaching hours from our students”* – the deputy director mentions as a further obstacle. That is

why they try to find some solutions, which make possible a practical teacher training of students at schools. Many methodology professors demand from their students to participate at pedagogical practice in schools near their home. Students document the practical training on observation sheets, they make up a pedagogical portfolio, with which they demonstrate their participation at the practical training. If somebody has not chosen the module of teacher training during his bachelor training, he/she still can make this training in the framework of a postgraduate course, in the framework of a condensed training program, which lasts one semester, takes place at weekends and is tuition free.

On basis of the above related information we can state that at university students learn first of all professional knowledge, so they become „experts” of a specific domain. They learn certain subjects from the domain of teacher training only in the second place, additionally. Later on, when they already teach children at school, they want to teach their specialized knowledge again as „experts” of their subjects. All problems, conflicts which arise in a class, distract teachers from their original purpose, thus they try to solve the problem within the least possible time and with the least possible energy. Very often the learning content is primary and the child is secondary in this process. Exceptions are the „problematic children” and „problematic classes”, which do not „swallow” the learning material as it would be proper. In these cases it comes out, what kind of pedagogue is that certain teacher, if he/she is really child-oriented or is just a „specialized teacher”, who knows his subject very well, but is helpless, when he/she is confronted with educational problems.

8. Conclusions, summarizing thoughts

The interviewed pedagogues consider unanimously, that along with teaching education is important as well. In spite of this, in their actual school work, educational occasions are quite rare and less diverse. Most of them mention education in the context of those situations, when they had to have discussions with educational purpose with students for disciplining them. All teachers complain that because of the overcrowded curriculum content, the strict examination system and the chase after performance, they have hardly any time for education, although children would need it. There are

only a few teachers (Religion, History, Civic Education) who „can afford” to subordinate the topic of their lessons to education, to discuss with the children at large about certain topics, to gain common experiences. However, it also becomes clear from these interviews, that the interviewed teachers also apply more diverse methods and instruments in their lessons, than those which are required, which bring them more sense of accomplishment. The one single Personal and Social Education Class per week has to meet the requirements of the curriculum as well, its topics rarely overlap the actual problems, which preoccupy the students of a class.

It is also a conclusion of the interviews, that in the universe of school traditional and modern values are present at the same time. Beside honesty, punctuality, work, diligence, knowledge, steadiness, righteousness, also the values of children-focused education appear: experiential learning, open-mindedness correct self-assessment, ambition, collaboration. It is hard to draw the profile of the good teacher: beside the more classical features (versatile, steady, cultivates, severe, respectful, righteous) there also appear some other characteristics which lay stress on a children-focused attitude.

On basis of the interviews the Romanian education system appears as a „negative element” in the life of teachers, they point out the rigidity of the system, its unreal expectations, its hesitating manner, which gives little room for teachers to educate their students. It is no wonder, because if we look back at the past two decades, we can witness a series of changes, which introduced rules, that protect rather the rights of parents and students but do not protect those of the teachers.

It is well-known, that the development and formation of personality and the education are closely linked. The main goal of education is to help children become humans in the most noble sense. Due to the changed economical circumstances, education loses effect within the family as well, yet without education there is no fulfilling and intact personality. That is why the role and responsibility of school and pedagogues in the education of children grows. I think, that when we discuss the responsibility and actual tasks of teachers, both in the process of teaching and education and in the process of the healthy formation of personality, we should emphasize, that the psychological and educational training that they receive at university is neither enough for the everyday „good teaching”, nor is enough for meeting the expectations

raised towards them. I believe, that the thoughts of Emőke Bagdy concerning teacher training in Hungary from 1988, are still valid here and now: „*Teacher training systems do not prepare pedagogues properly even for the accomplishment of the two basic functions (teaching-educating function and personality forming function). The practical formative knowledge is missing, which would root in the self-awareness of the teacher and would imply, that the teacher is skilled in psychological work, helps her use the psychological instruments of producing effect, influencing, recognizing and managing conflicts and can properly guide the teacher-student relationship*” (Komlós Antal 2004:12). This reflection makes the search for competency developing teaching methods and procedures necessary both in teacher training and in the teaching process, so that teachers can notice in the abundance of curricula, textbooks, teaching materials the children who long for the „good word”, for the education.

Summarizing: Based on the experiences of my field-work in this study I made an attempt to sum up what grammar school teachers in a little town/village of Szeklerland think about school education. To what extent do they consider, that education is important? How does education appear in the everyday life of the school, respectively in their work? In their quality of teachers which values and ideas do they consider important to be transmitted to the children in course of the teaching process? I also questioned my interview partners about the values of a good teacher, respectively about their opinion about the actual Romanian education system. To what extent does this education system help or on the contrary set back the role of education in schools? During my research I made interviews with fifteen grammar school teachers belonging to different age groups and teaching quite different subjects.

Összegzés: Jelen tanulmány keretében egy terepmunka tapasztalatai kapcsán arra tettem kísérletet, hogy összegezzem, mit gondolnak egy székelyföldi kisvárosban/községben az iskolai nevelésről az általános iskola felső tagozatán oktató pedagógusok? Mennyire tartják fontosnak? Mit gondolnak, hogyan jelenik meg a nevelés az iskolai hétköznapi világban, saját munkájukban? Milyen értékeket, elveket tartanak fontosnak közvetíteni tanárként az iskolai oktatás során? Interjúalanyaimat a jó tanár jellemzőiről is kérdeztem, illetve

arról is, hogy a jelenlegi román oktatási rendszer mennyiben segíti, vagy éppen nem az iskolai nevelést. Kutatásomban tizenöt, az általános iskola felső tagozatán tanító pedagógussal készítettem interjút, akik mind az életkorukat, mind a tanított szakterületüket tekintve különbözöek.

Reference literature:

- Gabriella Baska 2006 Történelem és nevelés [History and Education], In Schaffhauser Franz *Történelem, társadalom, nevelés. A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése/4.* [History, Society, Education – Some Basic Issues of Practical Pedagogy/4th volume]; ELTE PPK Neveléstudományi Intézet [ELTE PPK Institute of Education] <http://mek.oszk.hu/05400/05451/05451.pdf> (2018.02.04)
- István Bábosik 1999 *A nevelés elmélete és gyakorlata.* [Theory and Practice of Education] Nemzeti Tankönyvkiadó [National Textbook Publisher], Budapest.
- Béla Buda 1986 *A személyiségfejlődés és nevelés szociálpszichológiája.* [The Social Psychology of Personality Development and Education] Nemzeti Tankönyvkiadó [National Textbook Publisher], Budapest.
- Marianna Burány 2010 Az oktatás és nevelés, mint foglalkozás [Teaching and Education as Occupation], Új kép – pedagógusok és szülők folyóirata [New Image – A Periodical for Teachers and Parents] http://ujkep.net/2010-01-14_Az_oktatas_es_neveles_mint_foglalkozas (04.02.2018)
- Dituleasa Mircea 2011 Comunicarea profesor-elev [Teacher-Student Communication], *Revista Virtuala Info Mate Tehnic* [Virtual Review- Info Maths Technical], Pitesti <http://www.infomate.ro/revista/imt51232015.pdf> (2018.02.04)
- Dorina Sălăvăstru 2004 *Psihologia educației* [The Psychology of Education], Polirom, Iași, 151-152
- Benő Csapó 2000 Az oktatás és a nevelés egysége a demokratikus gondolkodás fejlesztésében [The Unity of Teaching and Education in the Development of Democratic Thinking] *Új Pedagógiai Szemle* [New Educational Review] 2000. február [February] <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00035/2000-02-ko-Csapo-Oktatas.html> (2018.02.04)
- Alice Fáyné dr. Dombi 2011 *Pedagógusképzés, pedagógus pálya, kiterjesztett pedagógus szerep – Oktatási segédanyag a Gyakorlatvezető mentor szakirányú továbbképzési szakhoz* [Teacher Training, Teacher Career, Extended Teacher Role – teaching material for the further training specialization of teaching assistant mentors], TÁMOP 4.1.2 Szeged <http://www.jgypk.u-s> (2018.02.04)
- Gábor Fodor 2006 „Ép testben épp, hogy élek” [Barely Alive in My Healthy Body], *Konzervatív pedagógiai folyóirat* [Conservative Educational Review], 2006/10 [pages] 68-80 old. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6694/file/10.pdf> (2018.02.04)
- Krisztina Hernádi 2008 A pedagógus [The Teacher] In: *Útravaló pedagógusoknak az intézményi implementációs folyamatok gyakorlattá válásához* [Advices for Teachers for the Practical Realization of Institutional Implementation Processes], Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság [Educatio Public Service Company], Budapest http://www.sulinet.hu/tanar/kompetenciaterulek/ovodai_neveles/dokumentumok/utravalo_kompetenciaterulek/ovodai_neveles/dokumentumok/utravalo_implementacios.pdf (04.02.2018)
- Piroska Komlósi – Mária Ildikó Antal 2004 *A fejlődés egészsége – az egészség fejlődése* [The Health of Development – The Development of Health]. Magiszter [Magister], (Csíkszereda) I. évf. 4 szám. [I. year, no. 4] 2004:33-53.

Zoltán Endre Istvánfi 2011 *A pedagógus személyiségének jelentősége és hatása a nevelési és oktatási folyamatban – a vezető lehetőségei a pedagógus fejlesztésében* [The Importance of the Personality of the Teacher and its Impact on the Teaching and Educational Process – The Possibilities of the Head Master in the Formation of Teachers] Hivatkozva <https://docplayer.hu/43478550-Mi-ma-a-tanar-a-pedagogus-feladata-oktat-vagy-nevel-is.html>

Sándor Papp 2004: *Az oktatás és nevelés műhelye vagy szolgáltató intézmény?* [Workshop of Teaching and Education or Service Provider Institution?] – www.osztalyfonok.ro
<https://osztalyfonok.hu/cikk.php?id=211>

SZÍNPADON A TESTTUDAT – TESTI TUDATOSSÁG ÉS ÉLETMINŐSÉG KAPCSOLATA AZ

ELŐADÓMŰVÉSZETEKBEN

DOI 10.35402/kek.2019.4.6

Absztrakt

A testi tudatosság és életminőség kapcsolatának vizsgálata a társadalom-, egészség-, művészet- és sporttudományok keresztmetszetében eddig kevésbé feldolgozott. A téma multi- és interdiszciplináris jellegéből adódóan elengedhetetlen a fogalmak meghatározása és pontosítása a további kutatásokhoz. A színház-, tánc- és zeneművészetben a feszültségektől mentes, szabad és tudatos testhasználat alapvetően meghatározza a teljesítményt, ezért különösen figyelemreméltóak a művészek testi tudatosságát formáló módszerek. Az előadóművészetek esetében a tudatos testhasználat, a fizikai és mentális adaptivitás, az általuk elérhető és fejleszhető érzékenység befolyásolhatja az egyén viselkedését és kommunikációját, hatással lehet életminőségére. A művészeti tevékenységek és elsajátításuk során alkalmazott módszerek közben lejátszódó pszichoszomatikus folyamatok megfigyelése és megértése révén közelebb kerülhetünk annak felismeréséhez, milyen szerepet tölthetnek be egyes művészeti ágak és a hozzájuk köthető technikák az egészségmegőrzésben, az életminőség javításában és a prevencióban. A cikk szakirodalmi összefoglaló a testi tudatosság művészeti területeken folytatandó további kutatásokhoz.

Abstract

The investigation of connection between body awareness and quality of life is less researched from a cross-section of social-health-artistic- and sport sciences' perspective. Because of the multidisciplinary and interdisciplinary nature of the theme, identification of definitions is necessary for proceeding further researches. The free, flexible and stress free body-use are important for performing arts including drama, dance and music. It can be an interesting question to find the focus on how arts and exercises that aim to develop body awareness influence the conscious lifestyle. The synthesis of different scientific areas offer practical guidance to individual's – and to society's – development in becoming more health conscious. By observing and understanding psycho-

somatic processes we can get closer to understanding what role the practicing of different arts plays in health promotion, in improving quality of life and in prevention. This article is a review for the further researches of body awareness in performing arts.

1. Fogalmak meghatározása

1.1. Az életminőség fogalma

Az életminőség fogalmát a szakirodalom – tekintettel a társadalmi szerkezetek és csoportok folyamatos mobilitására – változatos módon definiálja, mivel az emberi egészség és életminőség egyaránt többdimenziós fogalmak, bio-pszicho-szociális megközelítésük pedig egyre inkább elfogadott a különböző tudományterületek és kutatási irányzatok részéről (Uzzoli 2006). Megkülönböztetünk általános és egészségre vonatkozó életminőség-konceptiókat, utóbbit a WHO 1948-as okmányában fektették le. E szerint „az egészség a teljes fizikai, mentális és szociális jólét állapota, és nem csupán betegség vagy fogyatékoság hiányát jelenti”. Az életminőség (quality of life) és a jóllét (well-being) olyan szinonim fogalmak, amelyek a jólét (welfare) tágabb értelmét fejezik ki (Szigeti 2016).

Szociológiai szempontból Allardt három életminőség-dimenziót különböztetett meg: az anyagi dimenziót (birtoklás), a jó emberi kapcsolatokat (szeretet), és az élet értelmességére irányuló érzést, önmegvalósítást (létezés). Ezek közül az anyagi dimenziót életszínvonalnak, az emberi kapcsolatokhoz és a „létezéshez” kötött dimenziót pedig az élet minőségének nevezte. Az anyagi dimenzióval kapcsolatos szubjektív véleményeket elégedettségként, az életminőséggel kapcsolatos szubjektív értékeléseket pedig boldogságként értelmezte. Így a szociológiában az életminőség fogalma többnyire az élet nem anyagi dimenzióiban való „jóllétet” jelenti, annak objektív és szubjektív oldalát egyaránt. A fogalom bevezetése a szociológiába azon a felismerésen alapul, hogy a magas anyagi életszínvonalon kívül lelki szükségletek kielégítése is szükséges ahhoz, hogy az ember igazán jól érezze magát (Andorka 2006). Az

életminőség vizsgálatára irányuló módszerek közül a szubjektív életminőség-kutatásokat elsősorban az egészségközpontú vizsgálatokban használják, mivel a szubjektív egészségre sok esetben nagyobb befolyása lehet a szubjektív életminőségre, mint a tényleges fizikai paramétereknek.

1.2. A testi tudatosság fogalma

A testtudat meghatározására az életminőséghez hasonlóan szintén számos definíció áll rendelkezésünkre a hazai és nemzetközi szakirodalomban egyaránt. Testtudat alatt érthetjük a testiség szubjektív tapasztalatát, amely magában foglalja a testtartást és a testhelyzetet (Schilder 1950). A tudatosságra tekinthetünk úgy, mint arra az állapotra, amikor a szervezet észlelni képes magát és a környezetét (consciousness), és úgy is, mint beszámoló-képességre (awareness) (Járai és mtsai 2016). Mehling és munkatársai megfogalmazásában a testtudat (body awareness) a test belsejéből származó érzetekre való tudatos odafigyelést és a testi folyamatokban bekövetkező változások észrevételét jelenti (Mehling és mtsai 2011). Kudar Katalin szerint a testtudat „a testélmény konceptualizálása, amely a saját testünkről szerzett tudatosult tapasztalatokon, a különböző eredetű információk értékelésén alapszik” (Kudar 1994).

A testi tudatosság, vagyis a szervezethez tartozó ingerek érzékelése (interocepció) szempontjából létezik kétféle folyamatot különböztethetünk meg: a zsigerekből érkező információt (viszcerocepció), valamint az izmok, inak és ízületek állapotáról, testtartásról tájékoztató információt (propriocepció). Az érzékelésnek e két folyamata jelentősen eltér egymástól. A vegetatív idegrendszer felől érkező információ legnagyobb része nem éri el a tudatot, szemben a testhelyzettel kapcsolatos információkkal, amelyek nagy része tudatos, pontosabban szükség szerint tudatosítható. Az észlelési képességben ugyanakkor jelentős egyéni különbségek mutathatók ki (Köteles és mtsai 2012).

A testi tudatosság szoros kapcsolatban áll a figyelemmel. Ebből a nézőpontból a testtudat a tudatosítható testbelső-reprezentáció folyamatos figyelemmel kíséréseinek hajlama (Mehling és mtsai 2009). „A testtudat fejlesztésének lényege, hogy meghatározott mozgásformákon, gyakorlatokon keresztül egy aktív, testre irányuló figyelmi állapotot hozunk létre” (Fazekasné 2013).

A testi tudatosság egészségre gyakorolt hatásáról és terápiás jelleggel való alkalmazásáról (Body

Awareness Therapy) szóló kutatások arra engednek következtetni, hogy a testtudat segítheti az érzelmek megértését, erősítheti az önbizalmat, magabiztosságot és pozitívan befolyásolhatja az egyének fizikai és mentális állapotát (Gyllensten és mtsai 2010).

A testi tudatosság a pszichobiológiai egészség egyik összetevője, mivel hozzájárul a szervezet belső öngyógyító folyamataihoz és a testi érzetek megtapasztalásához. A testi tudatosság gyakorlással fejleszthető, a belső kontroll növelése pedig biztonságot és nyugalmat, így szubjektív jóllétet jelenthet az egyén számára. A testtudat növekedésével az egyén a belső ingerek megtapasztalása révén ki tudja választani, milyen egészség-magatartás kedvező számára, így képessé válhat egy komplex önszabályozó folyamat elindítására, amely a testi-lelki jóllét és az életminőség javulását eredményezheti (Köteles és mtsai 2012).

Thomas McClurg Anderson az izommunka típusára vonatkozóan megállapította, hogy helyes az a mozgás, amely a legkisebb erőfeszítés és legkisebb kumulatív igénybevétel mellett hatékonyan teljesíti feladatát (Anderson 1948). A test összerendezése, a testtartás minden cselekvés kiindulási pontja, ezért különös jelentőséggel bír. A megfelelően összerendezett test egy hatékony, organikus entitást eredményez, míg a helytelen testtartással rendelkező egyének teste stresszesebb és feszültebb (Minton 1989).

1.3. Stressz fogalma a testi érzetek összefüggésében

A stressz a szervezet nem specifikus válasza bármilyen igénybevételre (Selye 1963). Stresszornak nevezzük a stresszt előidéző tényezőket, amelyek különbözőségük ellenére lényegében azonos biológiai stresszt váltanak ki. Mivel a stressz lehet pozitív vagy negatív, kellemes vagy kellemetlen, ezért Selye János megkülönböztette a distressz fogalmát, amely a kellemetlen és káros stresszek csoportját jelöli. A stresszoraktivitás szempontjából azonban mindegy, hogy a stresszor kellemes vagy kellemetlen, a lényeg az, hogy milyen mértékű a szervezet újraalkalmazkodás iránti szükséglete (Selye 1976).

Az életminőség romlása és a krónikus stressz összefüggésében fontos fogalom a kontrollvesztés. Az, hogy egy nehéz, újszerű élethelyzet milyen reakciókat vált ki, elsősorban az egyén megbirkózási készségeitől függ, ám ez az ember esetében nem egyszerűen alkalmazkodást jelent, hanem azt is, hogy az egyén hogyan tud megküzdeni a nehézségekkel céljai megvalósítása érdekében. Ha kialakul

a sikeres megküzdés képessége, az eredményesség élménye növeli a kompetencia élményt és hatékonyságot, így egyre nehezebb célok kitűzése lehetséges (Kopp–Skrabski é.n.).

Mivel a distresszt gyakran nem tudjuk elkerülni, önmagunk megfigyelése nagy hasznunkra válhat. Ha tudatosítjuk, milyen testtartással viseljük, amikor lehangoltak vagy stresszesek vagyunk, testünk jelzéseit figyelve könnyebben kontrollálhatjuk az adott állapotot. Ehhez szükséges a különböző gyakorlatok segítségével elsajátított testtudat (Minton 1989). Feltételezhető, hogy a testi érzetekre való fogékonyság és válaszkészség segíti a szubjektív distressz, kellemetlen érzelmi állapotok csökkenését (Csala és mtsai 2017).

Thomas Hanna a stressz neuromuszkuláris hatásait vizsgálta, valamint esettanulmányaiból arra a következtetésre jutott, hogy a testi elváltozásnak tűnő problémák hátterében gyakran hibás idegrendszeri működés áll, melynek során az agy elveszítette tudatos irányítóképeségét bizonyos testi működések felett. A testtudat növelésére irányuló gyakorlatokkal ezért számos – látszólag testi – probléma is orvosolható (Hanna 1988).

2. A testi tudatosság jelentősége az előadóművészetekben

2.1. Színművészet

A színészek a színpadon minden időpillanatban a tőlük telhető maximális tudatossággal használják testüket. Ami a színészetben lélektani kérdésként meghatározott, valójában jobban megérthető fizikai vagy testállapotbeli kérdésként. Egy szerep felépítésekor elsődleges fontosságúak a karakter külső jegyei, például test-, kéz- és lábtartása, járása, mozdulatainak minősége. Ezek kialakítása már könnyebben hozza magával a lelki leképeződést, mint a pusztán intellektuális síkon történő megközelítés. A színész feladata felismerni az egyes belső tulajdonságokhoz párosítható külső jegyeket és tudatosan alkalmazni a bennük rejlő lehetőségeket. Ha a színész tudja, mi jellemez például egy szorongó, félnék embert fiziológiai szempontból, és ezt meg is tudja jeleníteni a színpadon, elindul a test és lélek intenzív egymásra hatása. Ezt pedig már az ösztönös belső érzékelés követheti. Az alkotói folyamatban nagy szerepet játszik a teljesen szabad test és tudatosság, a test felszabadítása minden izomfeszültségtől, amely észrevétlenül akadályozhatja a színészt a mozgásban, és így abban is, hogy teste

tolmácsa legyen a lelki folyamatoknak. Ezért ha meg tudjuk szabadítani testünket a fölösleges erőfeszítésekől, eltávolíthatjuk az alkotó tevékenység egyik legnagyobb korlátját (Sztanyiszlavszkij 1946).

Konsztantyin Szergejevics Sztanyiszlavszkij alkotta meg a neve után ismertté vált Sztanyiszlavszkij-módszert, a színháztudományt napjainkig meghatározó rendszert, amely alapjaiban változtatta meg a színjátszást. A módszert több művében is feldolgozta, továbbfejlesztette (Sztanyiszlavszkij 1988). Módszere szerint a színész feladata, hogy játéka során a valóságos cselekvés törvényszerűségeit kövesse, és következetesen hajtsa végre a színpad adott és a dráma feltételezett körülményei között. Ezt a cselekvési metódust nevezte el Sztanyiszlavszkij az egyszerű fizikai, pontosabban pszicho-fizikai cselekvések módszerének (Szekeres 1960). Sztanyiszlavszkijt kiemelten foglalkoztatták az agy és a test kölcsönhatásának tudományos elméletei, így jutott arra a következtetésre, hogy egy karakter mentális jelenlétének előhívásához testi megformálásából kell kiindulni, hogy a színész az eljátszott karakter érzelmeit minden pillanatban fizikai és mentális szinten is átéljék. Egy szerep felépítésekor elsődleges fontosságúak a karakter külső jegyei, kiváltképp testtartása és mozgáskultúrája, mert ezek megfelelő kialakítása megkönnyíti a karakter mentális állapotának, egész személyiségének megformálását is. A színésznek a csecsemőhöz hasonlóan mindent a lelegejéről kell megtanulnia – mint például járni vagy beszélni –, mert ezek a folyamatok a hétköznapi életben rendszerint rosszul rögzült minták alapján mennek végbe (Sztanyiszlavszkij 1946). Munkásságában sajátos szerep jut a színház és a jóga kapcsolatának is (Cserkasszki 2009).

Vsevolod Meyerhold szerint a reflex megelőzi az érzelmet, nem pedig annak következménye, ahogyan arról Sztanyiszlavszkij vélekedett. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a színésznek elsősorban a karakter mozgását kell kidolgoznia, ideg- és mozgásrendszerét kell edzenie. Csak a plasztikus, megfelelően felkészített test hozhatja magával a színészi átélés folyamatát, ezért kidolgozta biomechanikai módszerét. Ehhez felhasználta az amerikai pszichológus, James elméletét és Pavlov reflexológiai kísérleteinek eredményeit is. Színészképző eszköztárát a későbbiekben Jerzy Grotowski és Eugenio Barba fejlesztették tovább. Grotowski laboratóriumi színházában a színjáték lényegét, funkcióját kutatta a mindenkor néző és a társadalom életében (Grotowski 1968). A színész munkájában jelentős szerepe van a képlékeny, organikus testnek, amely egységében, „aktív állapotban” összehangoltan, ellenállás nélkül szolgálhatja a színészt.

Ennek kialakítása és folyamatos szinten tartása meghatározott technikai tréningekkel lehetséges. A „totális cselekvés” a testi kifejeződés és a színészi cselekvés önfeltárásának mindenkori egysége (Adorján 2012).

2.2. Alexander-technika

Friedrich Matthias Alexander ausztrál származású színész a századforduló idején – Sztanyiszlavszkij kortársaként – felfedezte az összefüggést testtartása, izomműködése és beszédzavarai között, amellyel végül sikeresen orvosolta állandó rekedtségét. A módszer így a hang fejlesztéséből indulva az egész test reakciója felé tolódott. Technikája a helytelen beidegződések tudatosításán és elhagyásán alapul, és a fizikai és lelki feszültségek oldására szolgál. Az öntudatlan izomfeszültség gyakran az élet minőségének romlásához vezet, hiszen kielégítő testtudat hiányában addig nem tudunk a feszültségről, amíg nincsenek erősebb fájdalmaink, vagy meg nem betegszünk. Az Alexander módszerének kifejlesztésében fontos szerepe volt a tükör segítségével történő önmegfigyelésnek (Brennan 2001).

Alexander *Önmagunk használata* című művében részletesen kifejti, hogy annak anatómiai ismerete, hogy egy cselekvés kivitelezésében mely izmok vesznek részt, még nem jelenti azt, hogy ismerjük az izmok pontos működését. Amennyiben például egy leülésben vagy felállásban szerepet játszó izmokat nem tudjuk összhangba hozni úgy, hogy a cselekvés a leghatékonyabban – a legkisebb szükséges energia-befektetéssel – elvégezhető legyen, helytelenül használjuk önmagunkat, tehát nem jelenthetjük ki, hogy ismerjük az izmok működését (Alexander 2000). Michael Gelb elemző módon mutatja be Alexander módszerét a könnyebb megértés érdekében (Gelb 1996), míg Sarah Barker könyve a gyakorlatok és pozíciók képes, részletes leírása miatt kiemelkedő a témában (Barker 1978).

A Montreali Québec Egyetem szerzőpárosa professzionális kortárs táncosok Alexander-technika tanításával és alkalmazásával kapcsolatos tapasztalatairól számol be. Cikkükben említést tesznek arról, hogy számos mozgással kapcsolatos, professzionális képzést biztosító intézményben bekerült a kimeneti követelmények közé az ún. *Somatic Studies*, vagyis a test és tudat kapcsolatával foglalkozó tantárgyak csoportja (Fortin–Girard 2005).

Rebecca Nettle-Fiol az Egyesült Államokban az Urbana-Champaign Egyetem (Illinois) táncművészeti karának tanáraként a hatékonyabb, köny-

nyedebb mozgás érdekében tanít Alexander-technikát táncosoknak. 2006-os tanulmányában ezzel kapcsolatos gyakorlatait írja le, külön kiemelve a tükör előtt végzendő gyakorlatokat és Alexander „nem-cselekvés” elvét („Think, don't do”), mely szerint az adott cselekvésre, testtartásra irányuló gondolat vezet el a helyes tartáshoz, ha fizikailag azonnal végre akarják hajtani a hibák kijavítását, az többletfeszültséget eredményez (Nettl-Fiol 2006). Zongora szakirányos egyetemi hallgatók körében végzett vizsgálat keretében megállapították, hogy az Alexander-technika szignifikánsan csökkenti az izomfeszültséget az egyes vizsgált testrészeknél, különösen a vállban (Loo és mtsai 2015).

2.3. Énekművészet

Alexander számos színészt és énekest is kezelt módszerével, hiszen a hangképzés esetében különösen fontos az egész test izmainak rugalmassága. Módszerét ma már széles körben alkalmazzák a zeneművészeti képzésben. Az önmegfigyelés és a tükör használata fontos szerepet tölt be a felesleges izomfeszültségek leküzdésében és a hang fejlesztésében (Barefield 2006). Éneklés közben készen kell állni a folyamatos, feszültségmentes változtatásra, ugyanakkor hatalmas erőt és energiát mozgósítva a támasz megtartásához. Az éneklés egyik legfontosabb eleme a támasz, vagyis az egyenletesen áramló levegő tudatos irányítása, ezért a művészetek közül a tudatos testhasználatot speciális módon alkalmazzák az énekesek.

Az éneklés esetében a hangszer maga az emberi test, így az énekesek képzése esetén a pontos testi érzetek kialakítása elengedhetetlen. A gégét és a hangszalagokat mozgó izmok kicsik és fáradékonyak, ezért helytelen használatukkal hamar túl lehet erőtetni őket, amely rekedtséghez, a hangképző szervek károsodásához vezethet. Ennek elkerülése érdekében fontos a helyes technika elsajátítása. Molnár Imre *Eufonétika* című művében már 1942-ben deklarálja, hogy minimális merevség is nehézkessé teheti a hangképzés mozgásfolyamatát, ezért az éppen elegendő feszültségre, egyensúlyra kell törekedni: csak az erőlködés megszüntetésével érhető el a helyes technika.

Kutatások megállapították, hogy az éneklés hatására csökken a szervezetben mérhető, mellékvese-kéreg által termelt kortizol mennyisége. Stressz hatására az agyalapi mirigy egy hírvivő hormont, ACTH-t termel, amely fokozza a mellékvese-kéreg kortizol-termelését, így a kortizol-szintből következtetni lehet az egyén stresszes állapotának mértékére.

Éneklés közben az oxitocin-szint növekszik, ezáltal kedvezően befolyásolja a szorongást, a depressziót és a stresszt. Antidepresszáns hatása köszönhető továbbá az éneklés közben felszabaduló endorfinnak is (Schladt és mtsai 2017). Mindez azonban sokkal inkább igaznak bizonyul az amatőr énekesekre, mint a professzionálisakra. Amatőr és professzionális énekesek magánének-óráinak alkalmával készített összehasonlító vizsgálat kimutatta, hogy a professzionális énekesek nagyobb kardiovaszkuláris aktivitást mutattak amatőr társaiknál. Hasonló eredményre jutottak a szóló és kórus énekesek esetében is. A kórusban éneklőknél szignifikánsan magasabbak voltak az éneklés pozitív élettani hatásai, növekedett az IgA-szint (javult az immunválasz) és csökkent a kortizol, míg szólóénekesek esetében az előadás miatt érzett nyomás növelte a stresszt: előadás előtt növekedett a kortizol-szint és csökkent az IgA, tehát romlott az immunválasz. Jól sikerült előadás után azonban szólóénekeseknél is mérhetőek voltak a kórusénekesekhez hasonló pozitív hatások (Beck és mtsai 2006). Az éneklésnek ilyen módon jelentős szerepe lehet az életminőség javításában amatőr énekesek esetében. Tihanyi T. Benedek az ún. zenei bizsergés és tudatos jelenlét, testi tudatosság összefüggéseit vizsgálta zenehallgatás esetében. Feltételezése szerint az említett tényezők között kétirányú pozitív kapcsolat állhat fenn: a tudatosság növelése valószínűsítheti a zenehallgatás közbeni testi élmények átélését, a testi élmények pedig utat nyithatnak a tudatosság felé (Tihanyi 2016).

A testi tudatosság művészetekben betöltött szerepének feltárása az elkövetkező kutatások feladata lesz. A testi tudatosság és életminőség összefüggéseinek vizsgálatára több kérdőíves és laboratóriumi mérőeszköz áll rendelkezésre. Feltételezhető, hogy az egyes szakértői- és kontrollcsoportok esetében eltérés mutatható ki a testi tudatosság mértékét illetően. A vizsgálatok rámutathatnak arra, mely tevékenységek rendszeres végzése eredményez magasabb szintű testi tudatosságot és annak szintje összefüggésben állhat-e az életminőséggel és jólléttel. A vizsgálatok rámutathatnak arra, melyek lehetnek azok a közös tényezők, amelyek a teljesen eltérő művészeti ágak és mozgásformák esetében a magasabb szintű testi tudatosságot eredményezik. A témában folytatandó kutatások továbbá jelentősen hozzájárulhatnak a testi tudatosság fogalmának pontosításához és az életminőségben betöltött szerepének meghatározásához.

Felhasznált irodalom

- Adorján Viktor 2012 *A totális cselekvés és az emberi totalitás. A wrocławai Laboratórium tevékenysége és annak utóélete 1959-től napjainkig*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem.
- Alexander, Frederick Matthias 2000 *Önmagunk használatáról*. Stúdió Alexander, Budapest.
- Anderson, T. McClurg 1948 *Human kinetics and analysing body movements*. Heinemann, London.
- Andorka Rudolf 2006 *Bevezetés a szociológiába*. Osiris, Budapest.
- Barefield, Robert 2006 Self-Analysis Skills for the Developing Singer. *Music Educators Journal*, 92-3:50-54. <https://doi.org/10.2307/3401141>
- Barker, Sarah 1978 *The Alexander Technique. The revolutionaly way to use your body for total energy*. Bantam Books. USA.
- Beck, Robert J. – Gottfried, Terry L. – Hall, David J. – Cisler, Caitlin A. – Bozeman, Kenneth W. 2006 Supporting the Health of College Solo Singers: The Relationship of Positive Emotions and Stress. to Changes in Salivary IgA and Cortisol during Singing. *Journal for Learning through the Arts*. 2:1. 1-17. <https://doi.org/10.21977/D92110079>
- Brennan, Richard 2001 *Az Alexander-módszer alapjai*. Édesvíz Kiadó, Budapest.
- Csala Barbara – Tihanyi Benedek T. – Boros Szilva – Selmeci J. Csongor – Köteles Ferenc 2017 A jógyakorlás és az affektivitás kapcsolatának potenciális mediátorai: tudatos jelenlét, testi válasz-készség, önegyüttérzés, spiritualitás. *Magyar Sporttudományi Szemle*, 71:25-31. <https://docplayer.hu/68309012-A-joggyakorlas-es-az-affektivitas-kapcsolatanak-potencialis-mediatorai-tudatos-jelenlet-testi-valaszkeszseg-onegyutterzes-spiritualitas.html>
- Cserkasszkij, Szergej 2009 Sztanyiszlavszkij és a jóga. Oroszul megjelent: Stanislavski studies, 1. szám. *Voproszi tyeatra*, 2009/3-4. Magyarul megjelent: <http://szinhaz.net/2012/11/20/szergej-cserkasszkij-sztanyiszlavszkij-es-a-joga/> / Letöltés: 2019.09.12./
- Fazekasné Fenyvesi Margit 2013 *Orientációs képességek fejlesztésének módszertana*. Bárczi Gusztáv digitális tananyagfejlesztő program. On-line: https://www.google.com/url?sa=t&crct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewjLtuaL9_TmAhUBrosKHSfpB6YQFjAAegQIBRAB&url=https%3A%2F%2Fwww.tankonyvtar.hu%2Fhu%2Ftartalom%2Ftamop

- 412A%2F2009-0007_orientacios_kepessegek_fejl_modszertana%2FTANANYAG%2F00_0.html&usg=AOvVaw2d33JRfyYUwUtW54YMGdGj Letöltés: 2019.08.09.
- Fortin, Sylvie – Girard, Fernande 2005 Dancers' Application of the Alexander Technique. *Journal of Dance Education*, (5) 4:125-131. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15290824.2005.10387301> <https://doi.org/10.1080/15290824.2005.10387301>
- Gelb, Michael J. 1996 *Body learning: An introduction to the Alexander Technique*. Henry Holt and Company, New York.
- Grotowski, Jerzy 1968 *Towards a poor theatre*. Methuen. London. <https://doi.org/10.2307/1125118>
- Gyllensten, A. L. – Skär, L. – Miller, M. – Gard G. 2010 Embodied identity. A deeper understanding of body awareness. *Physiotherapy Theory and Practice*, 26 (7):439-446. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20649495>. <https://doi.org/10.3109/09593980903422956>
- Hanna, Thomas 1988 *Somatics Rewakening the Mind's Control of Movement, Flexibility, and Health*. William Patrick Book. Addison-Wesley. Massachusetts, USA.
- Járai Róbert – Csókási Krisztina – Büki Szabina – Hent Cecília Csilla 2016 A többdimenziós interoceptív tudatosság skála hazai adaptációja. *Alkalmazott Pszichológia*, 16 (1):123-134.
- Kopp Mária – Skrabski Árpád 2009 Magyar lelkiállapot az ezredforduló után. *Távlatok*, (19) 86:32-53. http://www.tavlatok.hu/86/86kopp_skrabski.pdf /Letöltés: 2019.08.16./
- Köteles Ferenc – Simon Péter – Tolnai Nóra 2012 A Testi Abszorpció Skála magyar változatának pszichometriai értékelése. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, (13) 4:375-395. <https://doi.org/10.1556/Mental.13.2012.4.2>
- Kudar Katalin 1994 *Az egyes testrészek és testtájak tudatossági szintje a testképben, és ezek személyiségtulajdonságokkal való összefüggésének vizsgálata férfi sportolókon*. Kandidátusi értekezés. Testnevelési Egyetem. Budapest.
- Loo, Fung Ying – Evens, Gabriel Isaac – Hashim, Mohd Nasir – Loo, Fung Chiat 2015 Tension release in piano playing: Teaching Alexander Technique to undergraduate piano majors. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 174:2413-2417. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815009623>. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.910>
- Mehling, W. E. et al 2011 Body Awareness: a phenomenological inquiry into the common ground of mind-body therapies. *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 6, 6. <https://doi.org/10.1186/1747-5341-6-6>
- Mehling, W. E. et al 2009 Body Awareness: Construct and Self-Report Measures. *PLoS ONE* 4(5). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0005614>
- Minton, Sandra Cerny 1989 *Body and self: partners in movement*. Human Kinetics Books. Champaign, USA.
- Molnár Imre 1942 *Eufonétika. A szép beszéd és éneklés tana*. Kis Akadémia, Budapest.
- Nettl-Fiol, Rebecca 2006 Alexander Technique and Dance Technique. Applications in the Studio. *Journal of Dance Education*, (6) 3:78-85. <https://doi.org/10.1080/15290824.2006.10387319>
- Schilder, Paul 1950 *The Image and Appearance of the Human Body*. Routledge, London.
- Schladt, T. M. et al 2017 Choir versus Solo Singing: Effects on Mood, and Salivary Oxytocin and Cortisol Concentrations. *Front Hum Neurosci*, 11: 430. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2017.00430>
- Selye János 1966 *Életünk és a stressz*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Selye János 1976 *Stressz distressz nélkül*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szekeres József szerk. 1960 *Az ismeretlen Sztanyiszlavszkij. (Sztanyiszlavszkij hátrahagyott tanulmányaiából)*. Színháztudományi Intézet, Budapest.
- Szigeti Fruzsina 2016 Az életminőség mérési rendszerei. *Educatio* (25) 1:130-139.
- Sztanyiszlavszkij, Konsztantyin Szergejevics 1988 *A színész munkája*. Gondolat, Budapest.
- Sztanyiszlavszkij, Konsztantyin Szergejevics 1946 *Egy színész felkészül*. Athaneum, Budapest.
- Tihanyi Benedek 2016 A zenei bizsergés pszichofiziológiai háttere és terápiás felhasználása. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, (17) 1:19-36. <https://doi.org/10.1556/0406.17.2016.1.2>
- Uzzoli Annamária 2006 /rec./ Kopp Mária – Kovács Mónika Erika: A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom* (20) 3:127-130 <https://doi.org/10.17649/TET.20.3.1900>

Absztrakt

A Budapesti Corvinus Egyetemen 2018 márciusától kezdődően a doktori iskolák végzett hallgatóinak szakmai életútját vizsgáltuk.¹ Az alumni kutatásban egy on-line survey keretében kérdeztük meg a doktoráltakat a fokozatszerzést követő munkaerő-piaci tapasztalataikról, véleményükről és javaslataikról a PhD. képzést illetően. Emellett tizenhat szociológussal szakmai életút-interjú vetünk fel kutatási kérdéseink megválaszolása és egy lehetséges karriertipológia kialakítása érdekében. A Leveleki Magdolnával készült interjú ezek közé a felvételek közé tartozik. A beszélgetés eredetileg nem publikációs céllal készült, azonban annak bemutatása minden bizonnyal a szociológusi hivatás professzionalizációjáról rendelkezésünkre álló ismereteinket gazdagítja majd.

Kulcsszavak: doktori alumni kutatás, szakmai életpálya-interjú

Abstract

Professional life-path interview with sociologist Magdolna Leveleki

We have studied the career of doctoral school graduates of Budapest Corvinus University since March 2018. In the alumni research, within the frame of an online survey, we asked the doctoral

1 Kutatócsoportunk ezúton mond köszönetet Dr. habil. Leveleki Magdolna tanszékvezető asszonynak, hogy hozzájárult az interjú közzetéséhez. Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú "Tehetségből fiatal kutató - A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban" című projekt keretében jött létre. A kutatás szakmai vezetője Prof. Dr. Lengyel György. Az interjúbeszélgetés 2018. április 19-én készült a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Szociális Munka Tanszékén. Az interjú szerkesztett átirata a beszélgetésnek, mely a Budapesti Corvinus Egyetem Könyvtárában elérhető és engedéllyel kutatható. Leveleki Magdolna publikációs listája a következő linken érhető el: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse>

students about their labor market experiences and about their opinions and suggestions regarding the PhD programs. In addition, we recorded professional life-path interviews with 16 sociologists to answer our research questions to develop a possible career typology. The interview with Magdolna Leveleki is one of these recordings. Originally it was not prepared for publication purposes, but we thought that publishing it will enrich our knowledge about the professionalization of the sociologist profession.

Keywords: doctoral alumni research, professional life-path interview

Köszönjük Tanárnőnek hogy elvállalta a Budapesti Corvinus Egyetem doktori alumni kutatásában a szakmai életútinterjú, köszönjük hogy rendelkezésünkre állt.

– *Kérem, mesélje el, hogyan indult a szakmai pályafutása, a szakválasztástól kezdődően.*

– Közgazdász vagyok eredendően, az első diplomát a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán szereztem. Ez egy nagyon hirtelen jött ötlet volt, másnap kellett beadni a jelentkezési felvételt, és én előző nap délután, úgy alkonyattáiban döntöttem el, hogy a Közgazdasági Egyetemre megyek. A motivációm eléggé egyértelmű volt, csak magamba kellett nézmem, hogy emellett döntsek. Akkoriban társadalomtudományi képzés, szociológusképzés – ne feledjük, hogy 1973-ban járunk – nappali tagozaton nem létezett. Mikor már egyetemre jártam, akkor tudtam meg, hogy először egy másik diplomát kell szerezni, aztán lehet esélyem arra, hogy szociológiát tanulhassak. De én erről akkor nem tudtam, azt sem tudtam, hogy létezik szociológia. Nyírbátori vagyok, Bátor elég távoli település nem csupán földrajzi értelemben, hanem abban az értelemben is, hogy keveset tudtunk arról, ami mondjuk a fővárosban a felsőoktatásban volt. Nem létezett felvételi tájékoztató még papír formában sem. Gyakorlatilag nulla információnk volt.

Ami miatt én közgazdasági pályát választottam, ez az édesanyámnak az élete. Édesanyám viszonylag fiatalon gazdasági vezető állásba került, egészen

nyugdíjazásig gazdasági vezetőként dolgozott, és rendkívül izgalmas dolgokról beszélgetett esténként otthon édesapámmal. Napi rendszerességgel beszéltek meg, mi van a '60-as, '70-es évek magyar valóságában, főképpen a gazdaságban, tele volt vele a családi életünk. Anya a Nyírbátori Vastömegcikk Ipari Vállalatnak, később a Faipari Vállalatnak volt a gazdasági vezetője, és ami visszásság azokban az évtizedekben volt – nevezzük Kádár-rendszernek vagy államszocializmusnak, ez talán most lényegtelen – arról mindent hallottam. Gimnazista koromban már én voltam édesanyám történeteinek a fő hallgatója, nagyon izgalmas, érdekesítő volt. Létezett számomra egy valóság, amit általa és a családom által ismertem, és – ahogyan azt mindenki, aki az én korosztályomhoz tartozik, elmeséli – volt egy másik valóság, amit az iskolában tanítottak, de a kettő abszolút nem volt összhangban. Engem nagyon érdekelt volna, hogy mi az igazság, valójában mi van itt? Matematika, fizika tagozatos osztályban érettségiztem, de eszembe sem jutott, hogy matematika, fizika szakra vagy műszaki pályára menjek, pedig osztálytársaim közül többen ezt választották. Engem a társadalomtudomány érdekelt, az volt fontos, hogy mi van a társadalmi valóságban. Amikor a felvételi jelentkezésemet beadtam, csak annyit tudtam, hogy létezik egy Marx Károly Közgazdasági Egyetem, ott van közgazdászképzés. Aztán kaptam egy levelet az egyetemről, hogy elfogadom-e, ha a kihelyezett tagozatra, Pécsre küldenek, és miután írtam, hogy elfogadom, eleve oda küldtek felvételizni.

A szociológiával elsőként ott a Közgazdasági Egyetemen találkoztam, Pauker Csaba volt az előadónk, és Csaba hozta azt, amit akkor a szociológia tudott. Az előadásait hallgattam, és éreztem, hogy énnekem ez az, ami igazán fontos, ez a tudományterület. Úgyhogy a szakdolgozatomat már üzemszociológiából írtam, és általában jobban érdeklődtem a szociológia iránt, mint ott a hallgatóság. Akkoriban, a '70-es évek elején már közkezen forgott Ferge Zsuzsának a Társadalmunk rétegződése c. könyve – emlékszem ebből referáltam is az egyik szemináriumon – és engem megragadott az a logika, az a gondolkodásmód. Nem csak az, hogy új volt minden korábbi ideológiai megközelítéshez képest, hanem az is, ahogyan ő ezt felépítette, ahogyan végiggondolta az egészet. Ez magával ragadó volt. A másik, amire emlékszem, korai szociológiai élményem, Héthy Lajos – Makó Csaba: Munkásmagatartások és a gazdasági szervezet c. könyve. Ez a tanulmány is az államszocialista vállalaton,

a gazdasági szervezeten belüli történésekről szól. Ahogyan édesanyámtól a vállalati vezetés, a politikai, gazdasági vezetés anomáliáit ismertem meg, ez a könyv a munkásmagatartások szintjén mutatta be az informális struktúrák működését. Úgy éreztem, hogy ilyesmit kell csinálni, ezzel érdemes foglalkozni. Illetve volt még egy erős hatás, és érdekes módon ezek mind visszaköszöntek később. Egyrészt Makó Csabát választottam témavezetőnek, amikor az ELTÉ-n a szakdolgozatomat írtam. Másrészt pedig volt még egy nagyon fontos élményem Pécsen. Akkor a Pécsi Dokumentumfilm Fesztiválok nagyon nagy események voltak, és ott láttam Schiffer Pálnak a Fekete vonat c. filmjét. Jómagam szabolcsi leány lévén – hogy kicsit érthető legyen, honnan jön valakinek ilyen furcsa motivációja, hogy egy fizika, matematika tagozatos gimnázium után szociológus lesz – olyan társadalmi környezetben éltem, ahol akkoriban már volt egy jelentős cigány népesség. Akkoriban, a '60-as években ez a cigány közösség nem volt annyira szegregált, mint napjainkban. Sokkal inkább integrált volt a helyi társadalomba. Ez olyan dolgokban mutatkozott meg, hogy házhöz jártak a cigányasszonyok mosni, segítettek a férfiak a ház körüli munkákban. A mi házunk is úgy épült, hogy a vályogot a batori cigányok vetették az udvarunkban. Tehát volt egy szerves együttélés, és én ismertem ezt a társadalmat, a nyomorúságával együtt. Láttam azt a paraszti világot a '60-as évek elején, ahonnan az én édesapám jött, a Nyírbátorból Máriapócs felé vezető utat, amely egy nagyon szervesen együtt élő közösség, faluközösség volt. Édesapám hétgyermekes családban nőtt föl. Édesapja, az én apai nagyapám meghalt, amikor jó apám 5 éves volt. A hét gyermeket nagymamám nevelte fel 10 hold földön úgy, hogy mind a heten érettségiztek, és nagyszerű emberek lettek. Ezt az egészet csak úgy tudta megcsinálni, hogy nem maradt magára, amikor a nagyapa elment, és rokonok sem voltak ott helyben. Hanem a faluközösség, a pócsi utcai paraszti társadalom az, amely nevelte ezeket a gyerekeket. Bár valamelyest a rokonság is számított. A paraszt családok életstratégiáját ugyanis – ahogyan ezzel későbbi olvasmányaimban is találkoztam – az jellemezte, hogy a gazdálkodás, a föld mellett törődtek azzal is, hogy a gyermekek legyenek iskolázottak, meglegjék helyüket az élet különböző területein. A nagymama egyik testvére pap volt, a másik jegyző. A pap nagybácsi édesapámat elvitte Sátoraljaújhelyre, apám ott érettségizett, az ő szárnyai alatt végezte el a középiskolát. Volt tehát egy szerves társadalmi szövete mind a helyieknek, mind a ro-

konszágnak, ami lehetővé tette, hogy boldoguljanak a háború előtti időkben. Felnőttként igyekeztem a családom dolgaiban kicsit jobban eligazodni. Beszélgettem nagynénjeimmel, amikor még éltek, és tőlük is azt hallottam, hogy nem volt rossz életük. Sok munkával, de elég jól megélték, pedig 10 hold föld – ahogyan Bánlaky Pál előadásain hallottuk – éppen a határa annak, amin még egy család meg tudott élni a század első felében. De ez a társadalmi háló segítette a családot. A lényeg az, hogy én ebbe bele születtem, ezt láttam, ebben nőttem fel, és aztán, mikor Pécssett megláttam Schiffernek a Fekete vonat című filmjét, akkor úgy éreztem, hogy na ez az, amit csinálni kell, ez az, ami fontos, és hogy végre azt látom, ami van. A városi lét, Pécs, az egyetem nem a mélyrétege a társadalomnak, de jó, mert az ember mindenféle fontos dolgokat megtud, elméleti szinten gyarapodik, a világról képet alkot. De az igazi társadalmi valóság az ott volt a dokumentumfilmben. Mint aztán később kiderült, a sors Schifferrel is összehozott, ez hihetetlen ajándék volt, az én életemben nagyon sok ajándék van.

Ez volt az indulás, Pécssett ezek voltak a legfontosabb élményeim. Emlékszem, Pauker Csabától már ott érdeklődtünk – nem csak én magam, Závada Pali is, aki évfolyamtársam volt –, hogyan lehet valaki szociológus, kíváncsiskodtunk magánbeszélgetésekben. Akkor tudtam meg, hogy szerezni kell előbb egy diplomát, és utána lehet szociológia szakra jelentkezni. Egyetemi éveim alatt én férjhez mentem, a férjem egykori évfolyamtársam székesfehérvári, ezért kezdtem el Fehérváron a vállalati szférában dolgozni. Hamar láttam, hogy ez nem nekem való terület, de miután már vártam első gyermekemet, amíg ő meg nem született, addig ott maradtam. Két lányom van, és a két leány egymás után valamivel több, mint két év korkülönbséggel született, és utána már nem akartam visszamenni vállalathoz dolgozni. Közben azért is tudtam pályát változtatni, mert amíg gyermekekkel otthon voltam, megkerestek engem a Geodéziai Főiskoláról. Egyrészt közgazdaságtant kellett tanítani, illetve utána azt is kérték tőlem, hogy próbáljak meg felvételizni az ELTÉ-re, mert nekik szociológus kellene. Azt láttam, hogy nekem a tanítás testhezálló feladat. Nagyon jó élményeim vannak, úgy láttam, hogy tudok adni fontos dolgokat és a hallgatók is vevők rá. Ugyanakkor voltak ott ideológiai okokból afférok. Kiderült ugyanis, hogy én nem azt mondom, amit ők elvártak volna. Ez a képzés a Marxista-Leninista Tanszék keretében zajlott, ami nem lett volna prob-

léma, ha a vezetés nem olyan vonalas. Én közgazdaságtant akartam tanítani és nem ideológiai politikai-gazdaságtant, és ez ugye valahogy kiszivárgott a teremből. Nem tudom, hogy a teremből hogy ment ki, de kiment, megvoltak a mechanizmusok, gondolom én. Akkor is gondoltam rá, konkrétan is gondoltam a dolgokat, de ez így volt, és nem is engedtek engem egy idő múlva ott tovább tanítani, elküldtek. De közben én felvételiztem, és a főiskola már korábban kiadott nekem egy papírt, hogy támogatnak. Felvettek, és így kezdődtek a tanulmányaim az ELTE szociológia szakán.

Ez már az életemben egy új időszak volt, az egyetemet gyermekeim mellett végeztem. Akkor ez a képzés a Várban volt, a Mátvás-templom közelében, a Szentháromság utcában egy Felnőttképző Központban. Ott aztán mindent megkaptunk, amit a szociológia akkor adhatott. Némedi Dénes, Rényi Ágnes, Kolosi Tamás, Bánlaky Pál, Csanádi Gábor, Somlai Péter, Pataki Ferenc, Csepeli György, mindenki tanított bennünket. Tulajdonképpen ez volt "a" szociológusképzés akkor Magyarországon. Papp Zsoltot, Cseh-Szombathy Lászlót ne felejtsem ki. Kettő hallgatói csoport volt, mind a kettő tizenvalahány fős, az egyik művelődéságazat, a másik oktatás. Jómagam az oktatási csoportba kerültem az oktatási gyakorlatom miatt, és nagyon nagy élmény volt. Az ott hallgatott előadások, illetve azok az olvasmányok, amik akkor a kezünkbe kerültek, a legújabb irányzatok a szociológia elméletben, a francia szociológiában Bourdieu-ék, a német szociológiában Luhmann-on keresztül Habermas-ék, amerikai szociológia, Parsons, Merton, Mead. Megkaptunk mindent, és ez nagy szellemi élmény volt. Aki tanulta, olvasta, vagy ismeri ezeket az elméleteket, nem kell mondani, milyen mértékű tudását adja a valóságnak. Akkoriban születtek Papp Zsoltnak, Pokol Bélának és Csepelinek a nyugati irányzatokról szóló könyvei, tanulmányok jelentek meg, ez is nagy élmény volt. És mindez a nyolcvanas évek közepén volt, '86-ban végeztem az egyetemen. Ekkor már a Kolosi-féle egyenlőtlenségkutatásnak is megvoltak az eredményei, maga Kolosi Tamás tartotta az előadásokat. Általa egy másfajta megközelítését ismertük meg a társadalmi egyenlőtlenségek leírásának. Ez is nagyon izgalmas, újszerű volt.

Nekem megmaradt az erős gazdasági érdeklődésem, egyrészt abból fakadóan is, amit hoztam, másrészt otthon voltam a gazdaság terén a közgazdasági diplomám révén, úgyhogy a szakdolgozato-

mat is a gazdaság témakörében írtam. Akkoriban, ami érdekes volt, újfajta munkaszervezeti formák jelentek meg. De nemcsak a nagyvállalati szektorban zajlottak munkaszervezeti átalakulások, hanem '82-től Magyarországon állampolgári joggá vált a vállalkozás. Ugye ez egy fantasztikus dolog volt, nem sokan emlegetik, de én emlékszem rá, hogy a saját környezetemben, ami egy fehérvári panel lakótelepi környezet volt, micsoda mozgás indult meg. Az alsorsori helyiségekben sorra kiskereskedők, szolgáltatók, cipészek, mindenféle vállalkozás hirtelen a semmiből nőtt ki, aztán a vállalati GMK-k, amivel tulajdonképpen elkezdődött a nagyvállalatoknak a felbomlása. A gazdasági rendszerváltás egy nagyon hosszú folyamat volt. Mondhatom, hogyha kell ilyen sarkpontokat keresni, hogy 1982 mindenképpen egy nagyon fontos dátum, és utána '88 a Társasági törvény születése, majd utána jött a politikai rendszerváltás, és a privatizáció. Ez egy nagyon hosszú folyamat volt. Amikor én ezt láttam, kialakult bennem – a közgazdasági és szociológiai tanulmányaim is ezt erősítették, a tapasztalatom is – hogy a dolgoknak van egy természetes rendje, és ennek a természetes rendnek helyre kellene állni. Hogy a természetes rend alatt pontosan mit értek, azt nem tudom, de nem azt értettem, ami most van, biztosan nem azt értettem, és ez azért ugye meglehetősen sajnálattal tölt el, ami lett itt ebben az időben, már a rendszerváltás utáni időszakban. Mert azt gondolom, hogy ebben a társadalomban rengeteg erő, tartalék és találékonyság, és sok-sok pozitívum volt, talán van is, biztos, hogy van.

A '80-as évek közepén, 1986-ban végeztem az ELTÉ-n, szociológia szakon. Diplomadolgozatomban Makó Csaba kérésére a Szovjetunióbeli új munkaszervezeti formákkal foglalkoztam orosz nyelvű irodalom alapján. Oroszul jól tudtam, hiszen az én nemzedékem még oroszul tanult. A középiskolában nagyon szerttettem volna idegen nyelvet tisztességesen megtanulni, ezért oroszul rendesen megtanultam. Tanultam egy kicsit németül is, de a német nyelvtanítás nem volt olyan erős, hogy megtanítsa bennünket. Az iskola nem volt felkészülve az oroszra kívül más idegen nyelv oktatására. Tehát oroszul tudtam, és a dolgozatomban orosz nyelvű irodalmat dolgoztam fel, azt néztem át, hogy milyen változások vannak a Szovjetunióban a munkaszervezetekben. Meglepődtem, mert ez még a brezsnyevi időszak lehetett, és az orosz társadalomtudósok igen tisztességesen írták le az akkori viszonyokat. A tanulmányok következtetése az volt, hogy a dolgok

meglehetősen formálissá válnak, minden újítás gyakorlatilag hamvába hull a miatt, amilyen társadalmi környezetbe az egész beágyazódik.

Tehát '86-ban szociológusi diplomát szereztem, és vissza szerettem volna menni dolgozni. Nem volt könnyű, mert az oktatás Fehérváron szóba se jöhetett, és akkor megtudtam ismerősökön keresztül, hogy a Videoton foglalkoztat szociológust. Szerencsémre éppen-elment GYES-re a kolléganő – szociológus volt – és fölvettem a helyére. Még akkor fölvettem, amikor nem is végeztem, csak jártam az egyetemre. Tehát én '84-ben visszamentem dolgozni, és '86-ig, mire diplomát kaptam, addig én ott voltam. Nyolcvanhatban szólt nekem a Pannon Egyetemen egy volt évfolyamtársam, Albert Jóska. Ebben az időben még Veszprémben sem volt sok szociológus, nem sok embernek volt ilyen diplomája. Akkor én azonnal igent mondtam, természetesen, és '86-tól 2015-ig, tehát közel 30 évig tanítottam az egyetemen, és 2015-ben jöttem át a Veszprémi Érseki Főiskolára. Nos, ezt a 30 évet hogyan is lehet jellemezni, vagy leírni? A veszprémi egyetem akkoriban vegyipari egyetem volt, vegyészmérnököket képzett. A rendszerváltás után a társadalomtudományok kiszorultak a mérnöki képzésből. Jártak hozzám később is mérnökhallgatók előadást hallgatni, de már csak választható tárgyként. Ennek a fő oka az volt, hogy '86-ban, amikor én odamentem, még Marxista-Leninista Tanszék működött. Két évre rá változott a neve Társadalomtudományi Tanszékké, és csak a rendszerváltáskor szűnt meg a tudományos szocializmus, a munkásmozgalom története, a dialektikus materializmus és más ilyen ideológiai tárgyaknak az oktatása. Azt azonban mindenki érezte, hogy kellene valódi tudomány az ideológiai tárgyak mellé, ezért hozták létre a szociológia tanszéki csoportot, melyben egy filozófus kollégával együtt hárman oktattunk szociológiai tárgyakat. Gazdaságszociológiát később kezdtem tanítani. Végül is az egész munkásságom, publikációim, kutatásaim – az utolsó néhány évet kivéve – a gazdaságszociológia területéhez tartozik.

– *Kérem Tanárnőt, hogy meséljen a kutatási területéről, ki vagy mi motiválta, vagy orientálta a disszertáció témájának kiválasztásában?*

– Akkoriban még a minősítési rendszer más volt. Volt egyetemi doktori és kandidátusi, nem volt Ph.D. fokozat. Amikor a nyolcvanas években oktattam, az egyetemi oktatás mellett természetes volt, hogy el kell kezdeni a tudományos munkát.

Úgy kívánták a dolgok, hogy eleget tegyek az elvárásoknak. Ez azonban nem esett nehezemre, mert mindig megtaláltam azt a területet, ami érdekelt, amit fontosnak véltem, és az egyetemi doktorimat már a kisvállalkozások rekrutációjából írtam (Leveleki 1992). Engem akkor nagyon érdekelt, hogy ki az, aki itt a startnál föláll és elkezd futni, és hogyha elkezd futni, hogyan? Miből merít? Milyen erőforrásokból? Nem csak pénzügyi és gazdasági, hanem egyéb társadalmi erőforrásokból. Hogyan tud boldogulni? És ezt a környezet hogyan segíti, hogyan nem segíti? Ez érdekelt engem, és ezt kezdtem el kutatni. Úgy gondoltam, hogy ebből megírom a kisdoktorimat, és nagyon érdekes volt, gyakran az ember életében a véletlenek, vagy valamiféle gondoskodás mindig közbelép.

Elmentem egy konferenciára meghallgatni a konferencia előadásait, mert ilyen volt a téma. Vajda Ági és Kuczi Tibor adtak elő egy kutatási tervet, és szabályszerűen az volt az érzésem, hogy ez ugyanaz, amit én csinállok. Olyan izgalomba jöttem, hogy hihetetlen, és én kicsit nehezen mentem oda a Vajda Ágihoz, mert számtalan gátlás volt bennem. De azt mondtam, hogy nem mehetek haza úgy, hogy én ne mondjam meg neki, hogy ebben nekem kész interjúim vannak, és pont az, amit ő elmondott, az nekem az interjú vázlatom. Akkor odamentem hozzá a szünetben és azt mondta, hogy vigyem be a KSH-ba, mert ő akkor a KSH-ban dolgozott, vigyem be neki ezeket az interjúkat. Nagyon jól eső érzés volt, hogy nemcsak hogy átvette az interjúkat, hanem még fizettek is érte. El nem tudtam képzelni, hogy valami, amit én itt csinállok önszorgalomból és saját kútfőből, ezért még egyszer pénzt is fogok kapni.

Akkor megismerkedtem Vajda Ágnessel, megismerkedtem Kuczi Tiborral, illetve Laky Teréz is behívott a Munkaügyi Hivatalba. Vele is nagyon jó kapcsolatom alakult ki, hasznos beszélgetéseket folytattam vele, örült nekem rendkívüli módon. Szóval nagyon jó élményeim voltak. Aztán ezt a doktori disszertációt meg is védtem, és ezt követően, közben egyéb kutatásokban is részt vettem az egyetemen, anélkül, hogy különösebben további fokozatszerzésben vagy Ph.D-ban gondolkodtam volna. Azt mondhatom, hogy a kutatási témám innentől kezdve nem sokat változott. Úgy láttam, hogy ez egy olyan terület, amin még sokáig lehet dolgozni.

A '90-es évek elején megtörtént a rendszerváltás, és pontosan Vajda Ágnessel való kapcsolatom, és a

kisvállalkozás-kutatásnak az eredményeképpen hívtak fel egyszer a Budapest Filmstúdióknak a producere, Pál Ödön, aki azt kérdezte tőlem, hogy: – Eljönne Schiffer Pál hozzám, és jöhetne-e? Mondtam, hogy természetesen jöhet. Ezt megelőzően Vajda Ági és Schiffer Pál beszélgettek arról, hogyan lehetne dokumentumfilmet készíteni a kisvállalkozásokról. Akkor Vajda Ági mondta, hogy van itt valaki, akinek vannak kész interjúi, és odaadta Schiffernek az interjúkat. Akkoriban Schiffer a Duna Televíziónak készített a kisvállalkozásokról egy sorozatot, és azért jött, hogy én segítsék neki. Ő egyrészt látta az interjúkat, és maga is ilyesmire gondolt, másrészt arra kért, hogy segítsék a kapcsolatfelvételen a kisvállalkozókkal. El is jött, forgatott is, fel is használta ebben a sorozatban az interjúkat (Leveleki 1993a), és utána, amikor már volt helyismerete, voltak kapcsolatai, saját interjúkat is készített. Amikor ez a sorozat véget ért, ez egy-két év lehetett, nem több – '91-ben keresett meg Schiffer, és '92-ig tarthatott ez a munka –, azt kérdezte, hogy dolgoznék-e tovább vele. Mert a Videoton felszámolják – jött az árverése, a felszámolása a vállalatnak, elkezdődtek az elbocsátások – és ő ezt az egészet dokumentálná. Mint említettem, korábban dolgoztam a Videotonban is, volt helyismeretem.

Ezt nem említettem, de szociológusként a Videotonon belül is érdekes dolgokkal foglalkoztam. Akkoriban Makó Csabáék kérték a Videoton Szociálpolitika Osztályát, hogy kérdőíves lekérdésekben, interjú készítésében legyenek segítségemre. Én azokat a munkákat megkaptam, és gyakorlatilag üzemi szintű ismeretem volt. A nagy Videoton több gyárból állt, a gyárak gyáregységekből, és én a gyárigazgatókkal, gyáregység-vezetőkkel már akkor munkakapcsolatban voltam. Interjúztam velük, ez is nagyon érdekes volt, láttam a szocialista nagyipart belülről – erről is sokat tudnék mesélni. Ez nagy segítség volt ebben a munkában, ami a Videotonban elindult. És akkor jött a film, '92-től '97-ig sorra a forgatások, hétről-hétre, aztán vágások, aztán '93 körül bemutattak a Duna Televízióban három részt ebből az anyagból. Ez a Videoton Sztori I., II., és III. volt (Leveleki, 1993b 1993c). Utána látszott, hogy ez egy olyan anyag, amit nem szabad még lezárni. Akkor folytattuk, '95-ben elkészült az 'Elektra Kft. avagy bevezetés a kapitalizmus politikai gazdaságtanába' c. rész (Leveleki 1995), és utána még az összes többi anyagból, amit '95-ig '96-ig forgattunk, '97-re lett még egy trilógia, ez a Törésvonalak I., II., és III., ami jobb volt, mint a Videoton Sztori, mert kimondottan személyes élettörténetek rajzolódtak

ki ezekből a filmekből (Leveleki 1998a, 1998b, 1998c). Sikeres filmek voltak, díjnyertes filmek. Az Elektra fődíjas volt a Karlovy Vary Filmfesztiválon, a Törésvonalak II. a Budapest Filmfesztiválon, és még azt hiszem a sajtónak is megkapta egy díját a Törésvonalak III. Jó volt olvasni a kritikákat. Sokan látták úgy, hogy ezek a filmek nagyon fontosak annak megértéséhez, hogy mi is történt.

Most a napokban, valamelyik kurzusomon a Törésvonalak I., II., III-at levetítettem, és – mondjuk ez levelező kurzus volt, tehát felnőtteknek vetítettem – nagyon sok dolgot megértettek belőle, illetve a róla való beszélgetés alapján láttam, hogy valóban fontosak ezek a filmek. Előtte már régen vetítettem. Érdekes ez is, hogy amikor még az egyetemen voltam, eleinte fontosak voltak ezek a filmek. Mindenki látni szeretne volna, mi történik velem, mi történik körülöttem, és a film egy tükröt tartott elénk. De egy idő múlva nem értették, azt láttam, hogy a fiatalok, akik már nem éltek az előző rendszerben, egyszerűen nem értik a filmet, nem értik, ami történik. Most ugye felnőtteknek vetítettem, akik éltek már a '80-as években, és ők értik a filmet. Nagyon érdekes, hogy kinek mit mond, és vajon mit tud vele kezdeni egy következő nemzedék. Az is lehet, hogy valaki, aki valamilyen tudományos szinten foglalkozik annak a rendszernek a működésével, struktúrájával, tehát aki mondjuk Kornainak a Hiány c. művét megérti, az talán érti, hogy mi volt az a rendszer.

Nagyon érdekes volt – ezt még elmesélem Önnek – a Pécsi Egyetemmel kapcsolatosan nagyon jó emlékem van. Amikor ott közgazdaságtant tanultam, marketing szakos voltam, nagy óraszámban tanultunk marketinget, és annak keretében leadták nekünk Kornainak a Hiány c. művét. De azt nem mondták nekünk, hogy ez Kornai, se azt ki nem ejtették, hogy Hiány, mert ugye ez a mű akkor nem jelenhetett meg. De kapott az évfolyam – mi egy százvalahány fős évfolyam voltunk – öt darab stencillezett anyagot erről. Megmondom őszintén, nem tudom, hogy az írott anyagot láttam vagy nem, de előadásokra bejártam, és elég alaposan jegyzeteltem, úgyhogy én később, mikor már dolgoztam és megjelentek a Kornai könyvek kinyomtatva, akkor jöttem rá, hogy mi mindent tanultunk. Ez tulajdonképpen azoknak az oktatóknak volt köszönhető, akik a marketing tanszéken oktattak, egyebek között Törőcsik Máriának, aki ma is az egyetem tanára, jól ismert a neve a szakmában, ő is egyike volt azoknak, akiknek köszönhetjük, hogy ennyire friss és fontos tudásanyagot kaptunk.

– *Kérem Tanárnőt, meséljen még arról, hogy milyen további kutatásokban vett részt? Majd szeretném kérni, hogy térjen ki arra, hogy az oktatói tevékenységét hogyan tudta összeegyeztetni kutatásaival, pozíciójával és a magánéletével? Hogyan tudta mindezt harmonizálni pályafutása további szakaszában?*

– Beszéltem a '90-es évek elejéről, gyakorlatilag ez a munka már nem a kisvállalkozásokkal kapcsolatos munka volt, hanem a nagyvállalat fölbomlása, a nagyvállalaton belül a munkaerő-piaci helyzet, és ez körülbelül öt évet ki is töltötte. Ez egy nagyon intenzív és relatíve hosszú időszak volt. Hogy ezt hogy tudtam csinálni a két gyermek mellett? Valahogyan ez nem okozott problémát. Egyrészt nem okozott problémát, mert eléggé rugalmas volt ez a munka, rugalmas volt a felsőoktatásban az oktatás is. Nem volt még ennyi óránk, mint később, nem heti 14-16 órában tanítottunk, hanem annál kevesebb óránk volt. A két gyermekem hazament és ellátta magát, tehát úgy „mentek magától” a dolgok. A férjem vállalkozó lett a rendszerváltás után, és rugalmas munkaidőben dolgozott, ez nem jelentett igazából problémát.

1997-ig a filmkészítés teljesen lekötött, '97 után, amikor ez a munka lezárult, akkor gondoltam arra, hogy a Szociológia Doktori Iskolába jelentkezem. Akkor már megváltozott az egész minősítési rendszer, tudtam, hogy itt egy doktori iskolán belüli képzés az útja annak, hogy az ember fokozatot szerezzen, és '97 és 2002 között volt három év képzés, utána pedig a Ph.D-t írtam, és 2002-ben megvédtem (Leveleki 2002). Elég gyorsan megvédtem, de ez annak volt köszönhető, hogy tulajdonképpen a korábbi időszakban is publikáltam, voltak anyagaim. Amikor például a filmet forgattam és készítettem az empirikus anyagokat, akkoriban Lengyel György megkeresett, látta az anyagaimat. Tőle nagyon sok elméleti segítséget kaptam, hogy hogyan kapcsoljam össze ezt az empiriát a gazdaszociológiai szakirodalommal, illetve elmélettel, hogyan ágyazhatom bele, illetve az elméletek alapján milyen kérdések fogalmazódhatnak meg, amik esetleg empirikus kutatásban megválaszolhatók (Leveleki 1999). Ő nekem ebben komoly segítséget nyújtott. Amikor a Doktori Iskolába beiratkoztam, akkor őt választottam témavezetőnek, pontosan emiatt, mert azt láttam, hogy ezt a segítséget tőle megkapom, és meg is kaptam. Utána – akkor még Budapesti Közgazdasági és Államigazgatási Egyetem volt – a Szociológia Tanszék kutatásaiban vettem részt, kaptam lehetőséget arra, hogy a Vál-

latali Panelvizsgálatnak az adatbázisát elemezzem. Ez szintén nagyon jó iskola volt, mondhatom egy új korszak. Módszertani szempontból is volt az életben egy váltás, mert egészen addig interjúval dolgoztam, illetve a kérdőíves megkérdezésnél csak a kérdőívek lekérdezését végeztem a Videotonon belül, ennek matematikai-statisztikai feldolgozását nem. Amikor a Vállalati Panelvizsgálat adatbázisát megkaptam, akkor megkerestem egy matematikus ismerősömet Fehérváron, Csabina Zoltánt, aki a Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány fehérvári irodájában dolgozott. Ő Debrecenben végzett, matematikus, és ismertem korábról is. Az az igazság, hogy kisebb kérdőíves feldolgozásokban részt vettem én, csak ezek nem voltak jelentősek, ezek helyi adatfelvételek voltak, és tudtam, hogy Zoli ebben otthon van, járatos, és akkor övele közösen írtunk, elemeztünk, publikáltunk (Csabina–Leveleki 2000). Olyannyira, hogy nem csak a Vállalati Panelvizsgálat alapján születtek itt tanulmányok, hanem a doktori disszertációmnak is van egy része, ami kimondottan matematikai adatfeldolgozáson alapul. A Vállalati Panelvizsgálat keretében a bizalmi viszonyokat, kooperatív viszonyokat vizsgáltuk (Csabina–Kopasz–Leveleki 2001), ami nagyon közel állt, vagy nagyon hasonló téma volt, mint amit korábban én a kisvállalkozásokról írtam. De ott interjúk és terepkutatás alapján dolgoztam, aminek azt a címet adtam, hogy 'A bomlás virágai' (Leveleki 1993a). Ez gyakorlatilag a kisvállalkozások és a nagyvállalat közötti kapcsolatok működését írta le. Ugyanarról szólt a Vállalati Panel is, csak egy nyomintán, más módszertannal. De ott is a lényeg a kapcsolati hálóknak a működése volt.

– *A kvalitatív vagy a kvantitatív megközelítést preferálta Tanárúrnő kutatásai során?*

– Ha most arra az időszakra gondolok, akkor úgy gondolom, hogy a kvalitatív vizsgálatok, tehát az interjúk vizsgálatok, terepvizsgálatok, sokkal mélyebb, sokkal alaposabb, izgalmasabb kutatások voltak, és nyilván az eredmények is valóságközelebbiek. De aztán később, elég jó tapasztalataim is voltak a kvantitatív elemzések terén is, egyebek mellett a Ph.D. dolgozatom kapcsán. Akkor az volt a kiindulópontom, előfeltevésem, hogy a nagyvállalati szféra, a nagyvállalatok jelenléte nem feltétlenül, vagy csak átmenetileg kedvez a kisvállalkozói szektornak. A szakirodalom, a nyugat-európai kutatások is azt mutatták, hogy van egy úgynevezett „elproletarizáló” hatása a nagyipar jelenlétének, aminek érzékelhető és számszerűsíthető eredmé-

nye, hogy azokban a térségekben, ahol a nagyipar jelen van vagy dominál, ott alacsonyabb a vállalkozói hajlandóság. Nem kizárólag azért, mert ha van hol dolgozni az embereknek, akkor most miért vállalkozzanak, hanem azért is, mert megváltoztatja a mentalitást, a beállítottságot, tehát van szocializációs hatása is. Ez, a kvantitatív elemzések során, valamilyen mértékben igazolódott. Rendkívül örültem, amikor faktoranalízist, regresszió-számításokat végeztünk, és azt láttam, hogy a számok is ezt mutatják. Úgy csináltuk az elemzést, hogy Magyarország összes kistérségének a kisvállalkozással, munkaerő-piacal, nagyvállalati foglalkoztatással, a nagyüzemek ágazati jellegével kapcsolatos adatait, ami rendelkezésre állt a KSH adatbázisból, illetve hatással lehet a kisvállalkozói hajlandóságra, mind bevontuk az elemzésbe, és úgy tűnt, a számok is azt mutatják, amit az ember az interjúk alapján gondolt (Leveleki 2011).

Később volt még egy, a kvantitatív vizsgálatokba vetett bizalmamat megerősítő kutatás, de ez már a 2010-es évek után, 2012–15 között az éghajlatváltozásnak a társadalmi összefüggéseit kutattuk (Leveleki 2014, 2015). Ez egy egyetemi kutatás volt, nagy uniós pályázat keretében. Egy részterületét vizsgáltuk a Társadalomtudományi Karon, ahol Kamarás István mellett jómagam is szerveztem, koordináltam a kutatást. Nagyon érdekes volt, igyekeztünk olyan mérési változókat alkalmazni, amik már használt mérési változók voltak, hogy össze tudjuk hasonlítani nemzetközi kutatások, vagy a korábbi magyarországi környezeti értékekkel kapcsolatos kutatások eredményeivel. Mi a Balaton térségében vizsgáltunk, nem nagy mintán. A Balatoni Regionális Tanácsnál működő szociológiai kutatócsoport végezte magát a kérdőíves lekérdezést. Ők vettek mintát és ők készítették fel a kérdezőket, illetve gondoskodtak a reprezentativitásról. Rettentően meglepett, milyen mértékben hasonlítanak az eredmények a nagy országos felvételekhez. Mert volt egy korábban, a Kapitány házaspár által öt alkalommal végzett longitudinális vizsgálat (Kapitány–Kapitány 2007), és az ottani eredmények, illetve a mi eredményeink nagyon hasonlóak voltak. Ami különbség volt, az abszolút jól magyarázható volt azzal, hogy a Balaton térségében jártunk. Ez egy olyan területe Magyarországnak, ahol a kisvállalkozói szektor hagyományosan erősebb volt, mint az ország más térségében, és az értékrend, amikben eltéréseket mértünk, nagyon evidensek voltak. Bennem ez is nagymértékben

erősítette a nagy statisztikák és a kvantitatív elemzések iránti bizalmat.

– *A publikációs listájában találtam egy „kakukktojást”, a fiatalok bűnözés társadalmi okai. Hogy került kutatásai közé ez a terület?*

– Ez valójában egy előadás volt, én ugyanis az egyetemen a szociológia előadások keretében beszéltem a hallgatóknak a deviáns viselkedés szociológiájáról is, nem kimondottan gazdaszociológiai előadásokat tartottam. Vidéken egy szociológus olyan helyzetben van, hogy sok dologról kell beszélnie, ami nem kimondottan a saját kutatási területe. Később indítottam gazdaszociológia szemináriumot is, volt utána ilyen órám, de amikor általános szociológiával foglalkoztam, akkor sok területével foglalkoztam a szociológiának, és egyszerűen fölkerítettem egy Bűnmegelőzés Programban, hogy tartassak előadást a rendőrség, meg a pedagógusok, meg a helyi értelmiség számára arról, mit mond a devianciákról, azon belül a bűnözésről a szociológia. Úgyhogy ez a „kakukktojás” ennek köszönhető.

– *Kérem Tanárnőt, hogy értékelje átfogóan a szakmai pályafutását, voltak-e hullámhegyek, hullámvölgyek pályafutásában? Majd kérem, hogy értékelje a hazai doktori programot, és amennyiben oktatott külföldön, kérem térjen ki arra is, hogyan látja összehasonlításban a hazai és a külföldi Ph.D. képzést?*

– Külföldi utam néhány rövidebb út volt, illetve a bambergi három hónapos tanulmányút a Ph.D. képzés ideje alatt. A rövidebb tanulmányútjaim általában valamilyen kutatáshoz kapcsolódtak. Kutatásaim során, elnyert pályázatok keretében volt lehetőségem kimenni Berlinbe, illetve volt egy tananyagfejlesztés, amikor Londonban és Hagenben jártunk kollégákkal. Illetve Bambergben voltam, ahol 3 hónapos tanulmányokat folytattam. A Bambergi Egyetemen nem volt szociológia doktori iskola, de szociológusképzés volt, és a mesterképzés óráira jártam. A Bambergi Egyetem egyrészt azért volt nagy élmény, mert szociológiatörténetből Richard Münch-nek a nevét jól ismertem, és valamelyest a munkásságát is. Azzal a felfogással szemben, amit Luhmann a modern társadalom tagolódásáról és ennek működéséről ír – amennyire én a Pokol Béla által írt, Magyarországon megjelent tanulmányokból tudtam – Richard Münch nem a globalizált világnak a tagoltságát és differenciálódását hangsúlyozza, hanem úgy látja ezt a világot, mint ahol minden mindennel összefügg. Egy egészen más szemléletmód az, amivel megis-

merkedhettem. Bejártam a Münch előadásokra, illetve bejártam egyéb szemináriumokra is, amik úgy gondoltam, hogy hasznosak és érdekesek lehetnek számomra. De itt azon túl, hogy elméleti ismereteket szereztem, azon túl az oktatás volt számomra az, amiben a tanulmányút sokat nyújtott. Láttam azt, hogy milyenek az órák egy német egyetemen, a tanároknak a felkészültségét, hozzáállását, a tanároknak és a diákoknak a viszonyát. Akkor már elég régóta tanítottam, és most láttam egy egészen máshogy működő oktatási rendszert, ami rám komoly hatással volt. El kell mondani, hogy a német oktatás sokkal módszeresebb, mint amit én itthon jó pár felsőoktatási intézményben tapasztaltam. Sok dolgot jónak és hasznosnak láttam, és ezt utána, amikor haza jöttem igyekeztem a saját oktatási gyakorlatomban is érvényesíteni.

A magyarországi doktori képzésről azért még szót kellene ejteni. Úgy kezdtem a doktori iskolát, hogy még akkor a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem kooperált, és úgy indította a doktori képzést. Ez is egy nagyon jó iskola volt. A képzésnek ezt a formalizáltságát – ami korábban, a kandidátusi időszakában nem volt, nem kellett külön képzésben részt venni – ezt én szerencsés, jó döntésnek találom. Itt Róbert Pétertől Bertalan Lászlón keresztül Sik Endre, Ladányi János, Felkay Gábor és sok más oktatóval ismerkedtem meg személyesen. Ezek a személyes benyomások, kapcsolatok nagyon fontosak a szakmában. Laky Teréz is tanított, és nagyon sok újabb kiváló tanárral találkoztam. Gyakorlatilag mind a három felsőoktatási intézmény, a Pécsi Egyetem épp úgy, mint az ELTE, illetve a Corvinusnak a doktori iskolája nagyon sokat jelentett. És persze mindig próbatétel is volt, hogy az ember képes-e, tud-e lépést tartani. De azt kérdezte ugye, ha az egész életpályának a mérlegét elkészítem, akkor vajon hogyan gondolok vissza?

Mikor jöttem ma reggel, és tudtam, hogy beszélgetni fogunk, akkor eszembe jutottak az Arany János sorok:

*„Az életet már megjártam,
Többnyire csak gyalog jártam,
Gyalog bizon’*

....

*Az életet im megjártam,
Nem azt adott, amit vártam,
Néha többet,
Kérve-kellve kevesebbet.”*

De az igazság az, hogy én sokkal többet kaptam a sorstól, mint amit gondoltam, hogy megadhat. Sokszor beszélgetek kollégákkal, gyerekeimmel, családdal is, hogy tényleg mennyi jó volt az életemben, és ezt konkrét személyekhez, konkrét emlékekhez tudom kötni, és ez nagyon jó érzés számomra. Ami a másik oldala az éremnek, hogy ha a saját teljesítményemet nézem, akkor nem mondhatom, hogy nincs bennem hiányérzet. Nem mondhatom azt, hogy megtettem, megcsináltam mindent, amit meg kellett volna csinálnom, de még néha azzal áltatom magam, hogy van egy kis időm, és ha van időm, akkor még valami történhet az életemben. Én is úgy vagyok, mint, például Albert József kollégám, aki visszament a saját falujába, hogy megírja a település társadalomtörténetét. Valami ilyesmit nekem is illene csinálnom. De nem azért illene, mert a környezetem elvárja, hanem mert nekem fontos lenne. Sok dolgot hoztam otthonról, és ha kicsit visszakanyarodna az ember, még tudna belőle meríteni, tudna valami fontosat mondani. Mert megint úgy vagyok vele, ahogy a Videotonban vagy a lakótelepen, ahol laktam, és láttam, hogy mi történik, tudtam, hogy mit kell csinálni. Nagyon fontos, hogy az ember tudja, hogy mit kell csinálni. Hogy persze mi születik belőle, nem tudom. Tényleg nem tudom, hogy az, amit én megírtam, vagy kutattam, mit jelent mások számára, vagy mit jelent a jövő számára, ezt nem tudom, meg nem is gondolom, hogy ezzel foglalkoznom kellene. Inkább, meg kell tenni, amit az ember belülről érez, és „azt” kell tenni, amit belülről érez, hogy tennie kell.

Még talán az oktatásról annyit, mert azért az életemnek egy nagyon jelentős részét ez töltötte ki, meg tölti ki most is, hogy úgy körülbelül 7-8 évvel ezelőtt indult a Pannon Egyetemen a társadalmi tanulmányok szak, amelynek szakvezetője lettem. Ez egy nagyon jó időszak volt, mert aki oda beiratkozott, azt éppen a szociológia, a társadalmi valóság érdekelte. Idén óraadóként még tanítok az egyetemen. A társadalmi tanulmányok szakot a minisztérium megszüntette, de most végez az utolsó évfolyam, és velük végigvizsem a képzést. Nagyon jó ott lenni, a hallgatókkal dolgozni. Ez is egy nagy ajándék, ami utolsó hét évemben megadatott. Két éve hívtak ide a főiskolára, és szívesen jöttem. Egyrészt mert ott megszűnőben van a szak, másrészt pedig itt egy nagyon jó tanszéki közösség, illetve főiskolai közösség van, ahol jól érzem magam minden tekintetben, megvan a szabadságom, a kutatói szabadságom is. Amíg aktív vagyok, itt tovább tudok

dolgozni, mint az állami szektorban, tehát ez is egy jó lehetőség számomra.

– *Mit tanácsol Tanárnőt a jövő kutatói számára, azok számára, akik tudományos pályára készülnek, mit kutassanak, mire figyeljenek?*

– Társadalmi tanulmányok szakosoknak és itt a főiskolán szociális munka szakosoknak is tanítok kutatómódszertant. Amikor a hallgatókkal kidolgoztatok konkrét kutatási terveket, kutatási célokat fogalmazunk meg. Olyankor ők mondják meg a témákat, és rendkívül sok, nagyon izgalmas téma van, amit kutatni lehet. Ezekből vagy lesz szakdolgozat, vagy nem lesz, de az, hogy van mit kutatni ebben az országban, fontos és jó témák vannak, az biztos. Azt szoktuk mondani, hogy lehetőleg kerüljük, hogy a kutató érintett legyen a témában, ez ugyanis nem igazán szerencsés. De hogy érdekelje a téma, és fontosnak találja azt, ez feltétlenül kell. Valahogyan a személyes érdeklődés, és a társadalmi környezet között kell tudni egy kutatónak összhangot találni, és megtalálni azt, ami fontos. Az életem azt mutatja, hogy elindultam egy úton, és akkor jött Vajda Ági velem szembe, jött Kuczi Tibor, Schiffer Pál velem szembe, jött Lengyel György. Jöttek azok az emberek, akikre nekem szükségem volt, és akik úgy érezték, hogy nekik is szükségük van arra, amit én csinállok, vagy valami kicsivel hozzájárulok ahhoz az egészhez, ami ő szerintük fontos. Ha elindulsz azon az úton, ami a te utad, akkor azok jönnek veled szembe, akiknek pont rád van szükségük, igaz? Így van.

– *Tanárnő, nagyon szépen köszönjük az interjút!*

– Én is köszönöm!

Hivatkozások

- Csabina Zoltán – Kopasz Marianna – Leveleki Magdolna 2001 A szerződéses bizalom a hazai feldolgozóipari vállalatok üzleti kapcsolataiban. *Szociológiai Szemle* 11. 1: 22-41.
- Csabina Zoltán – Leveleki Magdolna 2000 Vállalatok kooperatív magatartása a hazai feldolgozóiparban. *Szociológiai Szemle* 10. 2: 51-71.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2007 *Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok*. Kosuth Kiadó, Budapest.

- Leveleki Magdolna 1992 *Vállalkozói életutak és viselkedésminták a 90-es évek fordulóján*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- Leveleki Magdolna 1993a A bomlás virágai, „Ahogy bomlott fel a vállalat, úgy jöttek egyre többen...”, *Szociológiai Szemle* 3. 1: 59-69.
- Leveleki Magdolna 1993b *Videoton sztori I.: A leszámolás*. Filmszociográfia forgatókönyve. (Rendező: Schiffer Pál.)
- Leveleki Magdolna 1993c *Videoton sztori II.: A senki gyermekei*. Filmszociográfia forgatókönyve. (Rendező: Schiffer Pál.)
- Leveleki Magdolna 1995 *Elektra Kft., avagy bevezetés a kapitalizmus politikai gazdaságtanába*. Filmszociográfia forgatókönyve. (Rendező: Schiffer Pál.)
- Leveleki Magdolna 1998a *Törésvonalak I.: Innen a legnehezebb*. Filmszociográfia forgatókönyve. (Rendező: Schiffer Pál.)
- Leveleki Magdolna 1998b *Törésvonalak II.: Túlél-tük*. Filmszociográfia forgatókönyve. (Rendező: Schiffer Pál.)
- Leveleki Magdolna 1998c *Törésvonalak III.: Stratégiák*. Filmszociográfia forgatókönyve. (Rendező: Schiffer Pál.)
- Leveleki Magdolna 1999 A kisvállalkozások piaci kapcsolatai egy megváltozott gazdasági környezetben. Lengyel György szerk. *Kisvállalkozások megszűnése, bővülése és kapcsolatrendszere*. BKÁE Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Budapest, 127-134.
- Leveleki Magdolna 2002 *Kisvállalkozások szerveződésének területi különbségei Magyarországon a 90-es években*. PhD. disszertáció, BKÁE Szociológia Doktori Iskola.
- Leveleki Magdolna 2011 A magyarországi munkaerőpiaci folyamatok néhány tanulsága: összhangban vannak-e a kvalitatív és kvantitatív módszereket alkalmazó kutatások tapasztalatai. Beszteri Béla – Majoros Pál szerk. *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe: a 2011. május 23-án Komáromban rendezett tudományos konferencia előadásai*. MTA VEAB, Veszprém, 135-143.
- Leveleki Magdolna 2014 Adaptáció és/vagy alkalmazkodás az éghajlatváltozás hatására az élethelyzetek és szemléletmódok függvényében – A Balaton térség népessége körében végzett empirikus kutatás néhány tapasztalata. *Iskolakultúra* 11–12: 176-195.
- Leveleki Magdolna 2015 A környezeti tudat és a környezettudatosság néhány demográfiai változó függvényében a Balaton térség népessége körében. *Comitatus: Önkormányzati Szemle* 218:15-25.

VÁROSOK – TEREK – KAPCSOLATOK – TÉRKALANDOK¹

DOI 10.35402/kek.2019.4.8

A születésnap köszöntésekkor történetek, beszélgetések, hangulatok kavarnak bennünk, s a kérdés: hogyan is jellemezhetnénk az ünnepeltet? Milyenek ismerjük Izsák Évát? Elbizonytalanodunk a válaszadáskor. Éppúgy, mint Az emberi kaland-ban Hankiss Elemér Homo Sapiense, aki az istent faggatja, mondaná meg, mi lesz vele ebben a világban? „... az emberek hozzáláttak, hogy felépítsék a maguk világát egy idegen világon belül. A védelmező falak, házak és városok, szerszámok és fegyverek, mítoszok, vallások és kompromisszumok világát. Sok száz éves, archetipikus élménye az emberiségnek az a sokk és a félelem, hogy nincs itthon ebben a világban, idegen ebben a világban, hogy törékeny és gyenge teremtés, hogy ezernyi veszélynek és szenvedésnek van kitéve” (Hankiss 1997:75).²

Hasonló útkeresésben találjuk Izsák Évát nemcsak e jeles napon, hanem a tudományos és a mindennapi életben egyaránt. Ezért is tartom telitalálatnak a születésnap kötet fő- és alcímét, ahol az Olvasó önkéntelenül kiegészíti saját élményeivel a meghatározó világvárosok névsorát, és az interdiszciplináris kalandozásokét. A szerkesztők, Berki Márton és Halász Levente találmányát dicsérik, hogy szakítanak a történettudomány által erőteljesen birtokolt kalandozás-fogalom historizálásával, és kitérítik a gondolkodásunkat. Ismertetésben egyszerre szeretnék kedvet csinálni a kötet kézbeviteléhez, és mint az első olvasók egyike, beszámolnék az olvasottakról.

Mitől interdiszciplináris a tanulmánykötet?

A szerzők több tudományterület (művészet-történet, szociológia, szociálpszichológia stb.) jeles képviselői, akik mégis ismerik azt a közös nyelvet, amelynek lényege: az élhető környezet és élvezhető kultúra együttes megjelenésének biztosítása és minőségének fenntartása egy adott, épített településen.

A tematikus szerkesztői elv orientál ugyan, de hozzá rendelődnek személyes élményeink. Így ért-

ető, miért lett a nyitó tanulmányok egyike a big data alkalmazása a társadalomföldrajzban, amely jelenleg a társadalomtudományi kutatásokban kiemelt szereppel bír (Baji 2019).³

Kutatói érdeklődésem alapján az életmódra, életminőségre, a jól-létre, a szegregáció különböző formáira figyeltem föl. A tömeg- és szubkultúrára reflektáló írások egyszerre érdekesebbek szaktudományi szempontból, másrészt szimbolikus jelentéssel bírnak. Élvezettel vezettem magam Czibula Katalin⁴ elemzési útján, aki a budapesti városkép alakulásának történetét operett- és slágerszövegek értelmezésén keresztül mutatja be. Nemcsak Fényes Szabolcs – Pártos Jenő – Szécsény Mihály máig népszerű operett-slágerét idézi a Szerző (Budapest, Budapest, te csodás!), ahol Budapest „... mint ideális élettér jelenik meg az új ideális ember számára. A szocialista nagyváros nyüzsgő világa az új szocialista embertípus éltető közege mind a munka, mind a szórakozás tereként jelenik meg...” (Czibula 2019:40).⁵

A 60-as évek nagyvárosi élményéhez a fények (Breitner János – Farkas Imre: Gyönyörű így este Budapest, 1959), a hidak, lakótelepek építése is hozzátartozik, s benne a mindennapi élet, az ún. kisember csetlése-botlása – szemben a hatalom folyamatos ellenőrzésével, az ideológia direkt utasításaival. A dalokban, filmekben a városi attitűdök is megjelennek nemcsak pozitív értelemben: „... a korai kelés, rohanás, tömegközlekedés, zaj” (Czibula 2019:43).⁶ És mégis: „Nékem csak Budapest kell,/ Hol az ember kora reggel szívesen kel,/ Mert imádom forró szerelemmel” (Fényes Szabolcs – Romhányi József: Nékem csak Budapest kell..., a Napfény a jégen című filmből, 1961).

De ezeket a tanulmányokat a kultúra fogalmának széles értelmében vizsgálva is fontosnak tartjuk, hasonlóképpen a szegregáció, a szegénység, az életminőség változásának a lokális térbeli vizsgálataival (Berki Márton, Czibula Katalin, Csébi Márk, Düll Andrea, Probáld Ferenc, S. Nagy Katalin). De új jelenségek is körvonalazódnak, mint a zsugorodás

1 Berki Márton – Halász Levente szerk. 2019 *Budapesttől Berlinig. Interdiszciplináris kalandozások*. ELTE TTK Földrajzi és Földrajztudományi Intézet, Budapest, Fehérvár Travel Kft, 1783-3/2018/FEKUTSRAT, EMMI támogatásával

2 Hankiss Elemér 1997 *Az emberi kaland*. Helikon, Budapest.

3 Budapesttől Berlinig, im. 15-28.

4 im. 39-50.

5 im. 40.

6 im. 43.

problémája, az urbanizáció jelenkori kihívásai (Halász 2019:121-136).⁷

Unikális Probáld Ferenc munkája, aki a bélyegeken látható városképekről, illetve alkotóikról ad érzékletes bemutatást.⁸

Módszertani szempontból izgalmas Dúll Andrea⁹ tanulmánya, miközben fogalmi tisztázásra is vállalkozik az eredményorientált település/várostervezésben, szemlélteti azt a komplex eljárást, amelyet sikeresen alkalmaz kutatótársaival együtt. Feltárják a helyi lakosok önérvényesítési képességeinek szintjét, ezek összefüggéseit a környezetészlelésükkel és szerepeik percepciójával, kommunikációjával stb. (Dúll 2019:85).¹⁰

Az utazások emlékeit felidézõ kalandozások is többes jelentésűek: jól kitapinthatóak a Szerzők élményei, pozitív attitűdjei a témákkal kapcsolatban és utalnak Izsák Éva utazási szenvedélyére és érdeklődésére is, egyben felcsigázzák az Olvasó kíváncsiságát a saját élmény megszerzésére (pl. Siskáné Szilasi Renáta).¹¹

Az ünnepekt Izsák Éva maga is nagyváros-lakó, kutató, ezért a nagyvárosi létről, az ottani jól- és rosszlétről, a lakosság egészségügyi helyzetéről és kilátásairól stb. szóló esszék (S. Nagy Katalin, Szirmai Viktória, Kázmér Miklós, Sebastian Kinder) jelzik, mennyi izgalmas területe van a városkutatásnak interdiszciplináris megközelítésből.

A felsoroltak közül a korlátozott terjedelem miatt csak egy tanulmányra reflektálnék most. Szirmai Viktória és munkatársai dolgozatukban impozáns kutatási kérdéseket tesznek föl, mint pl. „...mi történik a hasonló politikai, társadalmi, gazdasági berendezkedésű és jellegű kelet- és közép-európai térségekben, köztük a Kárpát-medencei régiókban? Vagy: tapasztalható-e a felzárkózás... vagy épp diverzifikálódás? ...megfigyelhetőek-e a hasonló koncentrációs folyamatok itt is, mint a fejlett nyugati modellek esetében. Tapasztalható-e felzárkózás, illetve közeledés a vizsgált különböző országok és régiók adatai között?” (Szirmai 2019:230).¹²

Hangsúlyosak a budapesti buli-negyedről írottak, részben művelődés- és művészettörténeti okoknál fogva (S. Nagy Katalin), részben a lokalitás – globalitás fogalom változása miatt, de az aktuális

7 im. 121-136.

8 im. 201-210.

9 im. 85-118.

10 im. 85.

11 im. 217-228.

12 im. 230.

problémák okán is, amikor a belvárosi lakhatási feltételek és a turizmus érdekei ütköznek, esetenként elementáris erővel.

S. Nagy Katalin konklúziójából idézek: „A mai nyitott utcaművészet hangsúlyos jelenléte napjaink korszellemének terméke, tele aktuálpolitikai mozzanattal, múlttal és jellel, transzformációkkal és felszabadultsággal, lelkesedéssel, iróniával, allegorizációkkal, zsúfolva formai és tartalmi gazdagsággal, ellentmondásossággal” (S. Nagy 2019:215).¹³

Az előző állítást igazolják azok a dolgozatok, ahol a szerzők a kultúra részeként értelmezik a társadalom-földrajzi, település-fejlesztési, átalakítási kérdéseket. Épp itt jelentkeznek azok a fiatal kutatók írásaikkal, akik Izsák Éva doktoranduszai voltak.¹⁴ Egy olyan szellemiséget visznek tovább, amely egy szigorúan szervezett, de dinamikus tepermunkára, résztvevő megfigyelésre, folyamatos szakirodalmi műveltség-szerzésre, s végső soron önálló kérdések megfogalmazására készítette őket, mivel korábban is ilyen inspirációkat kaptak Izsák Tanárnőtől, mint Témavezetőtől.

Megérintett és emlékeket idézett S. Nagy Katalin és Sebastian Kinder írása a nagyvárosok arculatával kapcsolatban. Közép-európaiként adódik a folyamatos összehasonlítási igény a városlátogatások alkalmával, mivé lettek a Monarchia nagyvárosai: Bécs, Pozsony, Prága (S. Nagy 2019:214),¹⁵ hogyan változott meg Berlin szocreál utcaképe lenyűgöző világvárosivá, és miként „adta meg magát” az átalakulásnak, pl. a street artnak a középkor óta virágzó iskolaváros: Tübingen.

Lelket melengetőek a személyes köszöntők (Losonczy Ágnes, F. Várkonyi Zsuzsa, Nemes Nagy József, Tóth Kriszta), hiszen a születésnap a legfontosabb szervező közege, lényege ennek a kötetnek. Ízelítőül néhány figyelemfelkeltő, értékelő vélemény Izsák Éva munkásságáról:

13 im. 211-216.

14 Baji Péter 2016 Adalékok az új gazdasági tevékenységének megismeréséhez Budapesten. Település-földrajzi Társaság, 5:2 pp. 53-69., 17 p., Bányai Borbála (Intézmények a munkaerőpiaci rehabilitáció területén. PhD dolgozat. Kézirat, 2015), Berki Márton (Az egykori ipari területek funkcióváltásának példái Budapesten. PhD dolgozat. Kézirat, 2014), Halász Levente (Az egészségi állapot társadalmi területi különbségei Magyarországon. PhD dolgozat. Kézirat, 2019), Váradi Zsuzsanna (Budapest és agglomerációjának kapcsolata. PhD dolgozat. Kézirat, 2014), Uzzoli Annamária (Az egészségi állapot társadalmi területi különbségei Magyarországon. PhD dolgozat. Kézirat, 2004)

15 im. 211-216.

„De bármily különlegesnek tűnik is specializált világunkban, hogy valaki a geográfia mellett a társadalomtudományokkal is szorosabb kapcsolatba akar lépni, végső soron ez volna a világon a legtermészetesebb dolog... Saját szakmai tapasztalatom is azt mutatta, hogy a terepkutatások esetében a 'Mit kutatunk?' mellett a 'Hol kutatunk?' volt a leginkább meghatározó kérdések egyike... mindketten értelemszerű 'segédeszközként' használjuk tudományos érvelésünkben az irodalmi műveket, képzőművészeti alkotásokat, azt a világról szóló mélyebb tudást, amely a művészetekben ragadható meg (Lonszki 2019:196).¹⁶

„[Izsák] Éva a választott kutatói és oktatói pálya, a tudományterület iránt megingathatatlanul elkötelezett ember. Azok közé tartozik, aki társadalomföldrajzusként nemcsak szakított a geográfia egységében értéket látó szemlélettel... minden témakör mögött a természeti és társadalmi folyamatok, a földtudomány és a tértudomány összefüggéseiről szólnak” (Nemes Nagy 2019:199).¹⁷

„Jössz-mész a világban, ezer dolog érdekel... állandóan gyűjtöd az információkat a világ jelenségeiről, sok tucat barátoddal... tartod ...a kapcsolatot, tanítasz és tanulsz... miközben tőled jó néhány fontos képességet 'elvont' az élet, szellemi és lelki síkon óriási többletet küldött” (F. Várkonyi 2019:119).¹⁸

És nem maradhat el a költészet dicsérete sem: „Budapest éjjel nyári álom/huzatos lépcsők ablakfénnyek/ idegen házak sokszor látott/ filmből az arcok visszatérnek/ Se földön már se égen/sose lesz újra régen” (Tóth 2019:251).¹⁹

Bár az ünnepi írásokból válaszokat kaphatunk Izsák Éva személyiségjegyeire, barátságaira, kötődéseire, mégis a saját élményű kapcsolat fontosságára hívnám föl a figyelmet, s arra, hogy – tekintsünk el a közhelyes fogalom használatától – felelősek vagyunk a barátságaink ápolásáért. Ezért ajánlom a Festschriftet minden Olvasónak, köszönve a Szerzők elkötelezett írásait.

16 im. 195-196.

17 im. Nemes Nagy József, 197-200.

18 im. F. Várkonyi Zsuzsa, 119.

19 im. Tóth Kriszta, 251.

INDIÁN OLVASÓTÁBOR – ADYHOZ CÍMEZVE

DOI 10.35402/kek.2019.4.9

Ady-év köszöntött ránk idén. A köszöntést persze nem mindenki viszonzta – előnyben maradtak a verselők, az idézetekre hajlamosak, az esztétizálók, a korszak szellemiségét meghívni készülő, no meg az iskolák, az értekező próza formálói, végül talán az irodalomtörténészek is. A visszaköszönéstől vagy értelmező gesztusoktól ódzkodók még így is el-elmaradoztak, s nem mert semmiféle olvasatuk nincs a költőről. A tónuskülönbségekhez, kortárs reflexiókhoz illusztrációképpen:

„Ady pontosan ugyanazért vállalhatatlan a mostani politikai hatalomnak, amiért életében is az volt. Gyakorlatilag ugyanaz történik, ami egyrészt félelmetes, másrészt viszont, ha úgy vesszük, Adynak szerencséje van, hogy megint reflektorfény vetül rá”.¹

„Tapasztalata annyira markánsan közép-európai, hogy megértéséhez 'kívülről' szemlélve nem kevés ismeret és nem utolsósorban türelem kell. Adyban van valami zavarba ejtően integratív, valami lefegyverzően 'összmagyar'. Hívhatnám akár nemzetegyesítő karizmának is”.²

Élményegyesítő karizma lehetett abban is, hogy olvasótáborba invitáltak nyáron. Helyét kerestem..., de még a helyszín sincs a látképen... Bakonyi erdő, a Likas-kő sziklá, Vinye falu és a Hódos ér között, Fenyőfő szomszédságában. Ha a vendégházon átvezető turistaösvényen indulsz, egy szabványos tűzrakóhelyet látsz, néhány sátrat meg sok fenyőrigót, éjszaka már rókát is. Amúgy a mennyboltig érő fenyves és tölgy, hajnali hóhullám a tisztásról az éji pára lepte fűre, tündék és villók illanása a ritkásabb sziklaösvény kanyarulatában.

De reggel gitárzene ébreszt, személyesen mindenkit, sátranként, ágyanként, kit s hogyan..., napközben gyergyói-gyimesi dalok, este-éjjel füstösebb nóták, meg Cseh Tamás, hisz Bakony ez..., még tipi-sátor is van, annyira hitelesen indiános az egész. Néhány nagyobb útmenti fatörzsön kézzel írott papírlap: Olvasótábor —>

Mert hát az. A zenés ébresztő mellé mozgásjá-

1 Király Levente: Félnek Adytól, mint a tűztől. *24.hu*, 2019. jan. 27. /Bordás Gábor interjúja/

2 Térey János: „Kezdenek már nyakukba venni” – Száz éve halt meg Ady Endre. *Magyar Hang*, 2019. jan. 25.

tékok, színházi próbák, irodalmi előadások, énektanulás, gyertyafényes felolvasások, bütyköldék, szemináriumok, falukutatás, gyalogtúrák, főzőverseny, éjszakai misztériumjáték, gyertyafényes felolvasások, pásztortűz, számháború, spontán vidámság, villámfoglalkozások, zenélés, tűzrakó fahordás, kiscsoportok, kondi-park, találkozási intimítások, ismerkedési bátorságok, „Akármí”-party, közösségformáló rítusok, és sok-sok-sok szeretetteljes ölelés. A legjobb síróprogram táborzáráskor. Közben könyv és vers és kalligráfia és regény és online-könyvtárnyi világtudás. A bátorság pedig nem a jelenlétben, hanem a távozásban, a távolodás veszélyében kihívó. Kár otthagyni, fájó befejezni. Nemcsak nyári program, de megannyi évre szóló testvérség, barátság, elköteleződés, intimítás, élmény és érzemény. Gitárral és ütőgardonnal, csoportdalokkal és emberhangokkal, madárfütty és szélbeszéd között... És nevetés, spontán móka, kamaszos heccelődés, leleményes önismeret, kihívó válaszok, packázós kérdések, korosztályi cselek, nyár hangú lelkesültségek...³

A Fábrián Zoltán Olvasótábor – még 1972-ben kezdődött Felsőtárkányban, hatvani és boldogi iskolásokkal, 1979 óta folytonos, jobbára felváltva erdélyi és magyarországi helyszíneken, ma már inkább középiskolásokkal, Kézdivásárhelyen a Művelődési Ház, Hatvanban az Ady Endre Könyvtár vált gazdájává.

S ha már Ady, éppen idén száz éve ment el. Művéről nemcsak kötetek kupacai itt az asztalokon, de előadások, megismerési modellek, spontán műtörténet, esztétikai bölcselmek, narratív visszaemlékezések is. Két éve még a „Mítoszok között” volt a tematikai horizont, most a jubileumi Ady-kép kínálja „a fenn és lenn” között, az „ásító semmi” és a Kompország-vidéki létformák diadalát, dalát, örökségét, kihívásait.

*„A régi időkben semmi sem volt,
Nem volt sem homok, sem tenger,
Sem sós habok,
Nem volt lenn föld,
Nem volt fenn ég,*

3 A többit lásd: <http://www.olvasotabor.hu/videoak>

*Nem zöldült a fű még,
Ásított a semmi.”*

– *Germán teremtéstörténet részlet* – helye nem csekélyebb, mint a 2017-es olvasótábor tiszteletére kiadott kis olvasófüzet..., kéznél legyen, ha valakinek koraesti bú, vagy hajnali ébredés közben, a fű zöldülése idején vagy borongós magányban mégis szüksége lenne rá hirtelen. A homok és a tenger mitológiai összefüggéseit itt most a fennén ég és a lenn zöldülő, erdei sziklakápolna (maga a Likas-kő) és kisvasút közti turistaút helyettesíti.

A mindennapi közeg ugyan nem valamely Komp-országot idéz, de a megértés, élmény, értelmezés, önkeresés, közösségvállalás kihívásaival mindenki szembesül, aki a „semmi ásításán” túli világban megmártózik. Adyval aztán még különösen is kalandos mindez, mintha valóban a *Kocsi-út az éjszakában* sorai tennék próbára a táborlakókat.

Kocsi-út az éjszakában (1909)

Milyen csonka ma a Hold,
Az éj milyen sivatag, néma,
Milyen szomorú vagyok én ma,
Milyen csonka ma a Hold.
Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött.
Fut velem egy rossz szekér,
Utána mintha jajszó szállna,
Félig mély csönd és félig lárma,
Fut velem egy rossz szekér.

Ez a félig mély csönd valójában a félig lárma korában is emberpróbáló. A belső csend türelme s a külvilág türelmetlensége egyszerre kihívás, sorsvállalás, életmerés, élménykötődés, megismerés-kockázat, elköteleződés-élmény is, mely a megértés felé kalauzolja a megnyíló érdeklődést, a mítoszokon túlra vezet a vándor lelket, s a csonka hold szomorúság-kockázatával zárja le a belsőben lobbanó tudás-lángok és érzelem-tüzek darabokra törő sokféleségét. Sőt, a sokféleség szabadságát is – a 25. olvasótábor mottója Csernátanban még ez volt: „A szabadság a legnagyobb ajándék, amit az egék az embereknek adtak” – Miguel de Cervantes. Az idej tábor már a szabadság ajándékának személyes kiteljesítési és megpróbáltatási tesztjét is hozzáadta az emberszabad gondolkodás örökségéhez...

Mert az ásítás helyetti semmi itt gazdagabb belső világok formálója is. Ahogyan a tábor (s névadójának hagyatéka is) tükrözi: *lélekipendítés* ez, a kultúra örökségének, meg a megismerés bátorságának egyynári kalandja, mely korszakos hatású marad.⁴ S maradjon is még, hisz lélek sok van, minden egészek töredeznek mostanság is, az éji sivatag némasága pedig leginkább az emberlelkek csoportos ünnepevényen oldható fel korszakosan. Költőnk és kora, száz év múltán, immár másfajta lélekválaszokat is kínál az ifjú lelkeknek, s mindenkinek, aki még ifjú tud maradni egy kicsinyég...

S hadd maradjon ez így. Kell maradjon, mert a belátás és az ölelés barátságosságába mélyen belefér a „félig csönd és félig lárma” rossz szekérzaján túli világok ezer mai titka és a válaszadás bátorsága is. Mert hát az eredeti cím itt voltaképpen nem olvasótábor kellene legyen, hanem a snassz nyelvi fordulat keserűségével együtt is olvasóbátor inkább. Hisz a keresés öröme, a rátalálás kockázata, a verses érintkezés bajos bátorsága az, amit a táborlakónak jött erdélyi, hatvani, budapesti diákok és előadók vállalnak és képviselnek idén.

Merthogy fenn kell tartani a könyv birodalmának, az emberlét írott korszakainak, a ráhangolódás lélekiemelő dalainak örökségét, a tudás és hit bátorságát. Azt is, amely nem nemzeti, hanem univerzálisabb, nem erdei, hanem tájegységibb, s nem hátsó udvari, hanem nyitott teraszos kultúra.

A magam lélekipendítését még a vonatúton Ady publicisztikáival kezdtem. *A nacionalizmus alkonya kötet* (Kossuth Kiadó, 1959), melyben az 1901 és 1916 közötti időszak sistersgően-visszafogottan zengzetes prózai írásai ülnek meg háromszáz oldalt. „*A nacionalizmusnál nagyobb hazugság nem állott még ki a porondra. A nacionalizmus maga ezer arc. Megzavarja a legbiztosabb embert. Lefoglal magának minden emberi gyöngeséget. Utazik tradícióra, kegyeletre, fajbüszkeségre, kenyéririgységre, minden erényre és bűnre...*” (i.m. 30; idézi Agárdi is, 2014:17).

Valóban ezer arc, s abból a magyar századkezdő változat sajátosan köztes, harsány, tompa és küzdelmes is, mintha még átmeneti tartalommal sem döntötte volna el senki, mire megy a román, a szerb, a tót, a sváb és a többiek utálatával, a kelettől nyugatig induló állandó kompolással, mely elszakad önnön partjaitól, de vissza is tér ugyanoda, drótkötél tartja, még sodortatnia sincs magát hová-meddig.

⁴ <https://morfondir.ro/lelekipendites-a-25-fabian-zoltan-olvasotaborrol/>

S ebben a köztes létben akár a költészet is megterem. Érmelléki falucskából Váradig, Pesten át Párizsig, vadkeleti sámánizmustól vadnyugati nagypolgári pompáig ívelő utak, Vér és Arany köde, istenes poézis, földobott kő visszapotyanása egyszerre. Olvasó-tábor, s nem narratív esztétikai kreatív kegyhely – így az irodalom-antropológiából, amit a táborba vittem tankönyvi Ady-fejezet helyett, csak a körvonalak se bókolhatnak elő igazán. De kísérlet, legalább szándék..., a megismerés megismerése mint átélés..., talán benne rejlik, talán belefut, talán kiágazik ezer csillagzat alakjában. Magam sem tudom, semmi biztos – csak a kérdés a biztos, az állítás már talány.

Mintegy olvasótábori tévoaságnak tetszik ez így. De szembesül a kósza keleti lélek kavalkádjával, s még inkább azzal, amely mindig és mindenhol, mindenkor és mindenki helyett is jobban tudja, miről mit is kell gondolni. Az úti-olvasmány mellé egy kortárs emlékezés jött velem..., egykori gyermek játszótárs, az indulás és felívelés kortánúja, Hetey Zoltán kötete – kivételes tanulságokkal. A visszaemlékező részletek eleje Érmindszent és Nagykaroly pajkos diák-miliője, a kötet második fele Ady Bandi elfajzásának szigorú és felekezeti megítélés. Kelt 1942-ben, hálás köszönettel a kegyesrendi aranymisést áldozópapnak, aki segítőtje lehetett a műnek, melyben „nem messze hangzó, erőtlen szava(ival) némileg szembeszáll azokkal a kisajátítási törekvésekkel, amelyek ezt a tősgyökeres magyar, vastagnyakú kálvinista, tipikus hétszilvafás nemesembert a zsidóérdekkel, a zsidószellemiséggel és a zsidóbombasztás zászlóvivőjévé akarták felavatni s az örökkévalóság számára ilyen minőségben megőrizni. Amikor ezt teszem, kénytelen vagyok olykor-olykor egyesek tyúkszemére lépni. De ehhez az adatokat az illetők, vagy elvarázsolók írásából merítem, igen gyakran szó szerint idézve, hogy tárgyilagosságot kellően megőrizhessem. Végre-valahára fel kell lebbenteni a fátyolt és fel kell fedni a sok hazugságot, ami az Ady Endre nemes alakját szemünk előtt eltakarja...” írja Hetey (1942, 1999:6). A játszótárs és szomszéd, fátyollebbentő és nemzetvédő attitűd persze nemcsak Ady körül lengedett, de a vérbő nacionalizmusok messzi tájain is. Amit azonban nem a kispajtás vagy a lángpallosos bajtárs emlékezetére hagyatkozva olvashatunk, hanem az értékbecslésben nem sokat és nem mindig vétkező Szerb Antalnál, az már sokkal inkább a visszafogott helyzetértékelés és helykeresés verszetben, idézetekben is tükröződő emlékanyaga. Ebből sem

a *Magyar irodalomtörténet* mintegy tizenöt oldalnyi áttekintése (Szerb 1978:486-510), hanem annak is csupán kivonatos kivonata az, amit az olvasáshoz mint tábori élvezethez csatolni érdemes lenne. Ezt teszem most, alkalmazkodva ahhoz is, ami a tábor tematikai fővonala mellett az élményhátér, az erdő sötétje és rejtőzködő fényei, a bakonyiság mint Ady Párizsának visszképe, s az egykori bakonyi indiánokat idéző körülmények megkívánta rövidség megenged.

Ady és Szerb Antal viszonya, Ady és kora más poétáinak lehetséges viszonya (akár Nagyváradon, akár Párizsban, akár Csucsán rejtőzik-sötétlik is a lehetőség), bizton magában rejt az okfejtést, melyben (az ősök és ifjúkor, Nagyvárad, Párizs, a romantika, a vitalizmus és halál, a vallás, szerelem, pénz, szegénység mellett) Ady magyarsága a kulcsfogalom. Szerb az irodalomtörténet, az esztétika, a kultúraelmélet és a kortárs kultusz történet keretei között is hangsúlyosan futtatja végig az Ady-életmű és a költő kompjárat-i-kompországi sorsalakulását, továbbá ennek életfontos jegyeit. De mindenekelőtt a költői-alkotói szereptudat, felkentség és kulturális örökség megannyi momentumát, melyek ma már más kontextusba helyezik, más felhangokkal gazdagítják az életművet. Szerb fölöttébb hangsúlyozza Ady életében és létében az átmeneti állapotokat: határ menti településen születik és sarjadozik (olykor csak kulturális, máskor épp földrajzi momentum ez), életvitelében is az átmenetiség a fő momentum, a híd-szerep, a komplexitű küldetésesség, hisz újságírónak tanár, októnak inkább publicista..., katolikusnak protestáns és fordítva ugyanúgy a köztesség megjelenítője..., nyugatinak keleti, de Párizsban szerzett involváltsága itt keleten nem lehet őszintén nyugatvá, csak időlegessé... Meg aztán: költőnek riporter, vezérnek plebejus, nemesnek polgárian parlagi, gögösnek túl szentitív, verseiben vezércikkíró, önkritikusnak hiú, fiatalnak öreg („első négy verskötetét 'fogyó élete növekvő lázában' írta” mondja Szerb – s mindösszesen 42 évesen hunyt el...!), férjnek csapodár, párizsi poétának nagyváradias sajtómunkás, a *Vér és Arany* testi romantikájának szűk szavú prózaírója, misztikus szimbolistán csak a kollektív magyar tudattalan hordozója, mítoszalkotónak parlamenti skribler (aki Tisza Istvánra önti világharagja tompa hangtömegét, akár a „fekete zongora” összes átkát is), „menekülő élete” lázában kisszerű szanatóriumlakó, nőcsábásznak monogám, halálfélelmében mámorba tékozló életparláró, de költő-zseninek pazarlóan komplikált...

Szerb Antal képlete(i) persze nem közvetlenül alkalmazkodnak „a demokratikus humanista és européer patrióta modern Ady szellemiségét” tükröző mai időszerűség-vizsgálódáshoz (lásd erről az Agárdi Péter *Ady magyarságáról és modernségéről* összeállított válogatását, 2014), de valamelyest mégis asszociálnak Ady saját önképéhez: „Verseimet nem olvassák, ha olvassák, nem értik, ha értik, annál rosszabb”... Ugyanakkor a teljesebb Ady-kép nemcsak az életvitel hordozta térbeli mozgás, magány és álkapcsolat, öserő és függelmek kietlen tájaira, erdeibe és világvárosaiba invitál bennünket, amelyek a költő megértését halvány reménnyel vesszük körül, hanem megkonstruálhatóvá teszik a mindenkori későbbi értelmezések, újraolvasatok táguló, de bensőséges világát is. Ady „vérző magyarsághoz hazatalálása” a háborús idők gyürkőzésében „a fajtám sorsa” hangján zeng tova: „*Romantikára hajló nép vagyunk. Frázis-ímádásunknak is ez az oka. S ez az oka annak is, hogy keleti módon szeretjük a tömjént. Faji büszkeségünk, patrióta képzelgéseink üstökénél lehet bennünket megfogni. Ez a bűnünk burjánzottatta föl a csaholó hazafiságot. Ezért utazik reánk minden csalás, ámtítás, hazugság és cselvetés a hazafiság nevében. Ez a húr mindig meghat és mindig megfog bennünket. A lényegét és a valóságot nem keressük, mihelyst hazafisággal csaholják hazug módon tele a fülüinket*” (Nagyváradai Napló, 1902).⁵

A költői küzdelem a politikai és közéleti dúlással már a korai években, jelesen 1899-től keltezett írásokban is jelen van, ugyanakkor a divináció iránti fogékonyság, a fausti megoldásba belefáradó robusztus küzdelem megviseli a helyét cserélő, vidékiből világvárosivá szárnyaló alkotót: a váteszzeni visszatalál(ni próbál) a kollektív miliőhöz, a vitalizmus végtelenségétől a „halálon inneni, életem túli” világisághoz, a „halottak élén” a veszendőséghez, a filozofikus spekuláció helyerti lázadó intuíciohoz: „*Aki igazán él, csak jó lehet*”...! S az elszántságot Szerb Antal is elismerően fogadja el: „Halálkultusza az életkultusszal iker” (uo. 1978:498).

Fenntartva a látszatot, hogy voltaképpen az olvasótáborról, az olvasó bátorságáról szólok a fentiekben Ady ürügyén, ahol e „lélekpéndítő” együtt-létben (Bacsa 2016) az élő vers szituatív élménye és a megértés magányos nyomatéka együttesen terheli a táborlakó résztvevők idős vagy kamaszos körét is, annyit még belátóan és csendesesen hozzátennék: ha létezik (márpedig szerzők hosszú sora szerint ténylegesen is létezik) irodalomantropológia, akkor épp

5 idézi Agárdi i.m. 18.

a bakonyi indiánozás közepette földidézett párizsias interpretációk szituatív tesztje kínál alkalmat a másképpeni és „belülnézeti” Ady-felfogásnak. A jelenlévő, némi érdeklődéssel és rettenettel vegyes kíváncsisággal befogadni látszó diákságnak csak részben vallottam meg, miképpen láthatjuk „másként is” a költői művet, mint a magyartanár, aki közvetlen vagy áttételes interpretációt vár el diákjától, élettények ismerethiányával, bölcsesség-hátterek még csak építkező világaival szemben is. Arról bucsálódttam néhány idézet és példa kapcsán, hogyan is lehetne az irodalomnak antropológiája, ha az antropológia etnológiai értelme a messi népek kutatásának sajátos módszertanával büszkélkedik legtöbbször.

A kiindulópont a másság/azonosság és köztesség területéről az irodalom funkcionális tartalma felé, a közlő és befogadó élményközössége felé tart. Irodalom és kulturális antropológia viszonyát (konyhanyelvre fordítva) meg lehet nevezni az *antropológia irodalma*, témaválasztásai, szókészlete, leíró narratívái, textusai és értelmező modellek alakjában is. Ugyanakkor az *irodalom antropológiája* a kontextus, a mindenkor lehetséges szövegösszefüggések mögöttes tartományában lakozik, így például a saját emberkép kialakulása, fennmaradása, csoport- és én-identitások felőli elbeszélsmódja („émikus” szempont) felmutatásával. Adyra tükrözve mindezt: ahogyan Ady önmagáról fogalmaz, s ahogyan Róla a környezete gondolkodik, az nemcsak eltérő, kontrasztos, korszakos, idő-függő is, de még egyazon korszak egyenirányított Ady-képében is rejtőzik több értelmezési árnyalat (alkalmas illusztráció ehhez a háború utáni magyar irodalomtörténetben megjelent „nagy opuszok” szemléleti párhuzama és kontrasztja: Révai József, Vezér Erzsébet, Bölöni György, Schweitzer Pál, Koczkás Sándor, Veres András, Szerb Antal, Sötér, Klaniczay, és mások ugyanakkor, ugyanott, ugyanarról...!). Az *irodalomantropológia* ugyanakkor nemcsak azt kell rögzítse, hogyan interpretálja önnön magát,⁶ hogyan interpretálják őt a környezetében, milyen lesz egy „távolnézeti” Ady és egy átértelmezett (lásd pl. Hetey és Révai és Lukács és mások Ady-képzeteit), hanem a költői önértelmezés és korszakos Ady-kép mellett az interpretációk történetisége, magából Adyból nézve a kor tüneményei, az esztétikumtól a koreszméig megannyi rábeszélőgépezet működés módja is beleillik a komplex képbe, mely még

6 lásd árnyalataival együtt Biczó – Kiss 2003; Kulcsár Szabó – Szegedy-Maszák 2000; N. Kovács 2007; A.Gergely 2018.

ezután tolmácsolásra is szorul, megértésre és befogadói újraértelmezésre, ennek visszahatására az irodalmi kánonra, nyelvre, ideákra, ideológiákra is.

Mármint mindez nem másfél órás olvasótábori kis trakta anyaga, hanem több féléves egyetemi kurzusé – annak is mélyen a háttérben további olvasmány-mennyiség, értelmező kísérlet, irodalomtudományi metodika, antropológiai megértélmélet, kommunikációs koreológia. Tanulásgosan talányos, ahogyan ugyanitt a bakonyi erdő tisztásán az olvasótáborot működtető értelmiségi csapat tagjai, muzsikustól könyvtárosig, gimnáziumi tanártól színházi rendezőig, táboralapítótól filozófia-professzorig, akadémiai kutatótól képzőművészig másképp-másképp szerelkeztek föl Adymenti érvkézletekkel. Kocsis István a veterán Ady-interpretációk és korszakok felől, Dr. Kovács Gábor a világnézeti időképek felől, Halmy György a sáman-mítoszok felől láttatták Adyt és korát, Mester Béla pedig nemcsak főzőmesterként, „házi” filozófusként, meg egy alkalmi szöveggyűjtemény összeállítójaként kínált eltérő olvasatokat (Mester 2019), hanem mindeme gyülekezeti közösség összhangjában meglévő, az Adytól sokszor igen messiás értelmező közösségi alaptónust is érzékeny megismerési perspektívává tette. Ami pedig ebben nem közvetlenül „az Ady vers időszűrője” témakör, de mégis oda kapcsolódik, ahol indiános éjszakában és gitáros transzcendenciában újra-meg-újra előjön Adyval az „ősi képzetektől a keresztény Isten-vízióig” egy sor sokrétű élménykör..., sűrített fogalmi-képi anyagba és formai keretbe ágyazott hatásimpulzus, a keresés, várakozás, azonosulás, eltávolodás, megnevezés gyötrelmei, melyek közt „a kompozíció mint a versek egységét megteremtő tényezők egyike hat, mely a jelképiesítésen, merész ellenpontozáson, a vizionáláson, az erős hangulati eséseken uralkodó formafegyelemből” erednek Adynál – ahogyan erre Thomka Beáta hívja föl figyelmünket (1977:51).

A költői értékű-érvényű interpretációt meghagyva a hozzáértőknek, csupán az Adyhoz címzett értelmiségi mulató egy eseményére próbáltam hangolódási utat keresni a fentiekben. Az a „híd-szerp”, az a komp-közérzet, s az az összekötő pozíció, melyben Ady létét az utókor sokszorosan interpretálni próbálta, előjön, hatásimpulzusként beköltözik az olvasótáborba is. Látni mást, érzékelni sokkalta másabbat, szembesülni száz éves indulatok és olvasatok kísértő jelképtárával – bizonyonnan nem lehet állampolgári közérzet-mentes, határ-független, műveltség-kitettséggel terhelt élménykínálat erdélyi

és magyar alföldi diákoknak. De nem volt az Ady ideje és kora tájékán sem, sőt nem az a nemzet-fókuszú ideológiák évszázados hullámváltozásai alkalmával sem.

„A nacionalizmus: a dühödöt hazafiság. De még az sem. A patrióta nevet ugyan sokszor kompromittálták már, de még mindig szentebb fogalom köpenye, hogysen a nacionalizmust fődhesse. A nacionalizmus nem hazafiság. A hazafiság valami olyan sine qua non-ja az embernek és a társadalomnak, hogy még fogalom-má sem kell sűríteni s szót sem keresni hozzá. A közös kultúrában s közös társadalmi munkában álló, becsületes, munkás emberek mind azok. Hazafiak, ha úgy tetszik. Aki ellensége a haladásnak, a jobbra törésnek, az emberi szellem feltétlen szabadságának, hazaáruló, ha örökösön nem tesz is egyebet, mint a nemzeti himnuszot éneklé...” (1905).

Felhasznált szakirodalom

- Ady Endre 1905 A nacionalizmus alkonya. In *Ady Endre összes prózai művei*. 65. Arcanum Adatbázis Kft. 1999. On-line: <https://mek.oszk.hu/00500/00583/html/ady50.htm>
- Ady Endre 1901 A magyar kétfejű sas. In *A nacionalizmus alkonya*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959:30-31.
- Agárdi Péter 2014 „Komp-ország megindult dühösen Kelet felé újra”. *Ady magyarsága és modernsége. Cikkek, versek, esszék, tanulmányok*. Szerkesztette Agárdi Péter. Napvilág Kiadó, Budapest, 288 oldal.
- Bacsa Tibor szerk. 2016 *Lélekipendítés I. A hatvani olvasótáborosok kalandozása a Kárpát-medencében 1972–2001*. Ady Endre Könyvtár – Fábrián Zoltán Alapítvány, Hatvan, 448 oldal.
- Biczó Gábor – Kiss Noémi 2003 *Antropológia és irodalom: egy új paradigma útkeresése*. Csokonai Kiadó, Debrecen, /Antropos sorozat/, 437 oldal.
- A. Gergely András 2018 Az antropológiai megértés irodalmi természete – vagy fordítva. *Káfé Főnix*, Periszkóp rovat, <https://sites.google.com/view/peri-mikroszokp/201883-106/az-antropol%C3%B3giai-meg%C3%A9rt%C3%A9s-irodalmi-term%C3%A9szete-vagy-ford%C3%ADtva>
- Hetey Zoltán (1942) 1999 *Ady Endre tragédiája*. Magyar Ház, Budapest, 204 oldal.

- Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály
2000 Előszó. In Bednancs Gábor et al. szerk.
Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai.
Osiris, Budapest, 10-13.
- Mester Béla szerk. 2019 „*Ady 100*”. *Szöveggyűjtemény a Fábrián Zoltán Olvasótáborosoknak, Fenyőtő 2019.* AEK Hatvan – Városi Színház Kézdivásárhely – Grassalkovich Művelődési Ház, Hatvan.
- N. Kovács Tímea 2007 A kultúra szövegének és az antropológia szövegeinek olvasása. In *Helyek, kultúrák, szövegek. A kulturális idegenség reprezentációjáról.* Csokonai Kiadó, Debrecen.
On-line: <https://docplayer.hu/32060109-N-kovacs-timea-helyek-kulturak-szovegek-a-kulturalis-idegenség-representaciojarol.html>
- Szerb Antal /1934/ *Magyar irodalomtörténet.* Hatodik kiadás. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978:486-510.
- Thomka Beáta 1977 A keresés nyelve. In Bordás Győző szerk. *Az Ady-vers időszerűsége.* Fórum, Újvidék, 47-52.
- Látványforrás: <https://www.facebook.com/olvasotabor/?fref=ts> ; <http://www.olvasotabor.hu/>

Szerzőink

A.Gergely András (1952, Budapest) társadalomkutató, az ELTE TáTK, a PTE és az SZTE oktatója, lapunk főszerkesztő-helyettese.

Dóczi Tamás (1978, Budapest) Testnevelési Egyetem, Társadalomtudományi Tanszék; angol bölcsező (ELTE, 2005) és szociológus (ELTE, 2006), valamint PhD fokozatot szerzett sporttudományból (Simmelweis Egyetem, 2011). Jelenleg egyetemi docensként dolgozik a Testnevelési Egyetem Társadalomtudományi Tanszékén és vendégoktató a National Taiwan Sport University intézményében. Kutatási témái: sport és globalizáció, sport és nemzettudat kapcsolata, sportesemények társadalmi hatásai, szurkolói identitás és társadalmi befogadás a sportba és a sport által. E témákban számos folyóiratcikket és könyvfejezetet publikált magyar és angol nyelven, valamint közreműködött több hazai és nemzetközi kutatási projektben. Társszerzője az első magyar sportszociológia tankönyvnek és tagja a Nemzetközi Sportszociológiai Társaság (ISSA) Táncsádó Testületének. doczi.tamas@tf.hu

Fekete Deák Ildikó (1983, Szépvíz, Csíkszék, Hargita megye, Románia), doktoranda, a Debreceni Egyetem Humántudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika doktori programján abszolutóriumot szerzett, doktori védési szakaszban áll. Egyetemi és mesteri tanulmányai befejezése után előbb pedagógusnak, majd családterapeutának és mentálhigiénés szakembernek szakosodott a pszichológusi szakmán belül. 10 éve Csíkszeredában a Nagy Imre Általános Iskolában dolgozik pszichopedagógusként, 2011 óta férjzett, három kisgyermek (1,5, 5, és 7 évesek) boldog édesanyja. A szakmai képzések folyamatosan csiszolták és alakították érdeklődési területét, pszichológusként a családot mint érzelmi közösséget, és annak lelki egészségvédelmét tartja legfőbb érdeklődési területének. Emellett érdeklődik a neveléstudományok, a pszichopedagógia, valamint az iskolai mentálhigiéné iránt is.

Ivony Éva (1967, Gyöngyös) PhD, kutató szociológus, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola külső munkatársa az EFOP-3.6.3 projekten.

Kembe Irén J. (1956, Makó) érettségít Battyányán, a Mikes Kelemen Gimnáziumban orosz-német tagozaton szerzett, később a Brazzaville-ben a Marien Ngouabi Egyetemen tanult. Első diplomáját Budapesten a Zsigmond Király (magán) Egyetem Kommunikáció és Médiatudomány szakon szerezte. Második diplomáját 2019-ben a Milton Friedman Egyetemen, Andragógia mesterszakon, Geronto-Andragógia szakirányon Cum Laude szerezte. Az EFOS (European Federation of Older Students) bécsi bejegyzésű civil szervezet tagja. Független, okleveles gerontológus.

Kovács Ágnes (1981, Budapest) PhD hallgató, Testnevelési Egyetem, olimpiai bajnok úszó, aki 2009-ben csatlakozott a Testnevelési Egyetem nemzetközi igazgatóságához, ahol a mai napig nagykövetként, óraadóként segíti az egyetemi élet munkáját. 2001-2005 között az Arizonai Állami Egyetem hallgatója, és úszója lett, Tanulmányait az Egyesült Államokban marketing és kommunikációs szakon végezte el. Hazatérése után, a Budapesti Corvinus Egyetem mesterképzésén diplomát szerzett szociológus-közgazdász szakon. 2013-ban felvételt nyert a Testnevelési Egyetem doktori iskolájába, kutatási területe: élsportolók és a média kapcsolata. Az elmúlt években számos hazai és nemzetközi konferencián vett részt előadóként, valamint több tudományos publikáció is kötődik a nevéhez. Kovacs.agnes@tf.hu

Krasztev Péter (1965, Budapest) társadalomkutató, irodalomtörténész, műfordító, jelenleg a BGE Kommunikáció Tanszékének docense. 1995-ben védte meg a közép-európai szimbolizmusról szóló doktori értekezését, azóta antropológiai, kultúrtörténeti és irodalmi tárgyú tanulmányai és kötetei tizenöt nyelven jelentek meg; készített számos antropológiai tárgyú dokumentumfilmet; tanított többek között a CEU-n, ELTÉ-n, METU-n, az Egri Egyetemen, Pozsonyban a Comenius és a Közgazdasági Egyetemen; vezetett európai uniós fejlesztési programot Belgrádban (2002–2004) és Magyar Kulturális Intézetet Pozsonyban (2005–2010), 2014 óta az Európai Bizottság támogatási programjainak (Erasmus, Horizon 2020) állandó szakértője. Legutóbbi szerkesztett kötete *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy* a CEU Press-nél jelent meg 2015-ben.

Moravetz Orsolya (1989, Veszprém) – A Testnevelési Egyetem Sporttudományi Doktori iskolájának hallgatója, kutatása a testi tudatosságot fejlesztő művészetek és mozgásformák életminőségre gyakorolt hatásainak vizsgálatára épül. Tanulmányait a Budapesti Corvinus Egyetemen és a Szegedi Tudományegyetemen folytatta, valamint színházi- és filmszínész képzést szerzett. Gyermekkorától fontos szerepet tölt be az életében a tánc- és zeneművészet, énektanulmányai kapcsán ismerkedett meg az Alexander-technikával.

Tibori Timea (1950, Békéscsaba) szociológus, lapunk főszerkesztője.

T. Kiss Tamás (1949, Jászberény) PhD, Wesley János Lelkészképző Főiskola, főiskolai tanár, a KÉK rovatvezetője. Kutatási területe: a kultúra elméleti és gyakorlati kérdései, különös tekintettel a személyközi, a közösségi és a tágabb társadalmi formációkra.

„Harmonizációs programok”

Helyszín: TIT Stúdió Egyesület Székháza,
1113 Budapest, Zsombolyai u. 6.
E-mail: info@tit.hu; Tel.: 344-5000; Honlap: www.tit.hu

A TIT Stúdió Egyesület (TIT SE) tisztelettel ajánlja honlapját és helyszínét: jöjjön el programjainkra, hívja érdeklődő ismerőseit!

Ismerje meg és ajánlja:
Gombász Szakkör, Ásványbarát Szakcsoport, Csapody Vera Növénybarát Kör....
Rátkai Márton Klub, Dunatáj Mozi....
Fedezze fel a világot!, Aranykor Jóga.....

Az előadók, közreműködők ingyenesen válogathatnak a Kultúra és Közösség folyóirat régebbi számaiból... Könyvek böngészése...

Várjuk javaslatait!

Dr. Koncz Gábor igazgató. Az épület lehetőségeinek megtekintése, rendezvényi megállapodások: Bácsfai Linda rendezvényi menedzser.
E-mail: titstudio06@gmail.com

Állandó tárlatok:

„A legnagyobb boldogságom, ha másnak tudást és örömet nyújthatok...”
Öveges József (1895-1979) emlékkiállítás

„Ásványok és ősmaradványok...”
A TIT SE Ásványbarát Szakcsoportjának kiállítása

VEDD MEG, VÉDD MEG!

A Filmvilág megjelenítéséhez továbbra is szükségünk van a filmszakma és olvasóink támogatására, mert a pályázati támogatás a költségeknek csak felét fedezi. Minden megvásárolt vagy **előfizetett példány**, minden mecénási gesztus hozzájárul az *egyetlen* magyar filmművészeti folyóirat fennmaradásához.

A szakma szolidaritása különösen fontos számunkra. A filmkultúra egységes egész: ahol nincs kritikai élet, vita és közös gondolkodás a filmekről, ott hamarosan a filmművészet is megszűnik.

Nemcsak milliomos lehet mecénás. Aki megveszi az újságosnál a Filmvilágot – mindössze havi 490 forintért – a Filmvilág megbecsült szponzora lesz. Előfizetéssel még olcsóbb, még egyszerűbb.

És akinek többre telik, többet is segíthet:

FILMVILÁG ALAPÍTVÁNY

MKB Bank Zrt.

10300002-20340016-70073285

Utalás külföldről:

MKKB HU HB

IBAN: HU80 1030 0002 2034 0016 7007 3285

Külön köszönet azoknak a segítőkész olvasóinknak, akik évek óta minden hónapban átutalnak nekünk pár ezer forintot.

A szolidaritás nem oszt, hanem szoroz. Aki filmes, velünk tart!

